

TAMPEREEN YLIOPISTO

Kansalaisvaikuttaminen lukion evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssin oppikirjoissa

Kasvatustieteiden yksikkö
Kasvatustieteiden pro gradu -tutkielma
Outi Raunio-Hannula
Marraskuu 2015

Tampereen yliopisto

Kasvatustieteiden yksikkö

Outi Raunio-Hannula: Kansalaisvaikuttaminen lukion evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssin oppikirjoissa

Kasvatustieteiden pro gradu -tutkielma, 103 sivua

Marraskuu 2015

Tutkimuksessa selvitettiin, millä tavoin lukion evankelis-luterilaisen uskonnon oppimäärän 3. kurssin oppikirjat käsittelevät kansalaisvaikuttamista ja sen eri muotoja. Lukion evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssi ”Ihmisen elämä ja etiikka” keskittyy yksilö- ja yhteiskuntaeettisten kysymysten tarkasteluun ja sisältää myös kristillistä dogmatiikkaa. Tutkimusaineistona oli kolme vuosina 2009-2010 ilmestynyttä oppikirjaa: Silta 3 - Etiikka ja kirkon oppi (WSOY oppimateriaalit), Portti - lukion uskonto III kurssi (Otava) ja Uusi Arkki 3 (Edita).

Tutkimusmenetelmänä käytettiin aineistolähtöistä sisällönanalyysia. Sitä täydennettiin diskurssianalyysin perinteestä nousevilla tavoilla tarkastella sitä, miten oppikirjojen kirjoittajat asemoivat itsensä tekstissä suhteessa kansalaisvaikuttamiseen ja toisaalta lukijaan aihepiiriä käsiteltäessä.

Kansalaisvaikuttamisen käsittely jakaantui aineistossa kahdelle päätasolle, jotka nimettiin metatasoksi ja käytännön tasoksi. Metatasolle ryhmittyi kolme kansalaisvaikuttamisen taustalla olevaa, sitä perustelevaa tai sen mahdollistavaa luokkaa eli asiakokonaisuutta: uskontojen etiikka, filosofinen etiikka ja ihmisoikeudet. Kansalaisvaikuttamisen käytännön taso jakaantui puolestaan viiteen pääluokkaan: poliittinen vaikuttaminen; kolmannen sektorin vaikuttamistoiminta; median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuva vaikuttaminen; yksilökeskeiset vaikuttamismuodot sekä kansalaistottelemattomuus ja radikaali aktivismi.

Aineistossa uskontojen etiikan tarkastelussa painottui kristinusko. Kristillisestä etiikasta käsiteltiin niin Raamatusta nousevia eettisiä periaatteita kuin eri kirkkokuntien eettisten perinteiden erityispiirteitä. Näiden yhteydet kansalaisvaikuttamiseen tulivat esiin varsinkin Raamatun ja kirkkokuntien yhteiskuntanäkemyksen käsittelyn yhteydessä. Filosofisesta etiikasta oppikirjat käsitelivät neljää etiikan teoriaa: velvollisuus-, seuraus-, sopimus- ja hyve-etiikkaa. Erityisesti sopimuseettinen perinne kytkettiin kansalaisvaikuttamiseen liittyviin perusoikeuksiin kuten sanan- ja omantunnonvapauteen sekä oikeuteen yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Ihmisoikeuksien esitettiin mahdollistavan kansalaisvaikuttamisen mutta toisaalta aineiston mukaan kansalaisvaikuttamisen avulla voidaan myös valvoa ihmisoikeuksien toteutumista.

Kansalaisvaikuttamisen käytännön tasolla poliittista vaikuttamista käsiteltiin aineistossa hyvin varovaisesti. Poliittinen vaikuttaminen esitettiin lähinnä poliittisten instituutioiden (kuten eduskunta ja vaalit) kautta. Sen sijaan kolmannen sektorin vaikuttamistoimintaa tuotiin esiin laajemmin. Aineistossa mainittiin lukuisia kansallisia ja kansainvälisellä tasolla toimivia yhdistyksiä ja järjestöjä. Media esitettiin aineistossa sekä vallankäyttäjänä, vallan vahtikoirana että välineenä saattaa näkemyksiä muiden tietoon. Esille tuotiin myös sanan- ja ilmaisunvapauteen liittyviä kysymyksiä. Erilaiset taide- ja populaarikulttuurin muodot nähtiin keinona vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan. Yksilökeskeisistä vaikuttamismuodoista käsiteltiin eniten erilaisia kulutus- ja elintottumuksiin liittyviä valintoja. Opiskelijoita haastettiin myös pohtimaan niitä erilaisissa oppikirjojen tehtävissä. Kaikissa aineistona käytetyissä kirjoissa mainittiin erikseen kansalaistottelemattomuuden käsite. Erilaisia kansalaistottelemattomuuteen ja radikaaliin aktivismiin liittyviä kansalaisvaikuttamisen muotoja esiintyi erityisesti oppikirjojen kuvituksessa ja kuvateksteissä. Kansalaisvaikuttamista käsiteltiin aineistossa pääsääntöisesti kuvailevasti, ”puolueettoman tarkkailijan” roolista käsin ja suoria kehotuksia välttäen.

Avainsanat: kansalaisvaikuttaminen, kansalaistoiminta, oppikirjat, lukio, uskonnonopetus, uskonnonpedagogiikka

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	5
2	KANSALAISVAIKUTTAMISEN KÄSITEVIIDAKOSSA	8
2.1	KANSALAISUUS MÄÄRITTYÄ AJASSA JA PAIKASSA	8
2.2	SUOMI JA KANSALAISUUS	11
2.3	KANSALAISVAIKUTTAMISEN MUODOT	13
3	KANSALAISAKTIIVISUUTEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ	18
3.1	MONTA TARKASTELUN TAPAA JA TASOA	18
3.2	KANSALAISVAIKUTTAMINEN SUOMESSA	19
4	KRISTILLISET KIRKOT JA KANSALAISVAIKUTTAMINEN	24
4.1	SUURTEN KIRKKOKUNTIEN ERILAISET YHTEISKUNTANÄKEMYKSET	24
4.2	LUTERILAINEN OPPI, YHTEISKUNTA JA KANSALAISVAIKUTTAMINEN	25
5	LUKION OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEET JA EVANKELIS-LUTERILAINEN USKONTO ...	30
5.1	LUKIO-OPETUKSELLE ASETETUT YLEISET TAVOITTEET OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEISSA	30
5.2	EVANKELIS-LUTERILAISEN USKONNON OPETUSSUUNNITELMA	33
6	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	36
6.1	TUTKIMUSTEHTÄVÄ	36
6.2	TUTKIMUSAINEISTO	37
6.3	TUTKIMUSMENETELMÄT	42
6.3.1	<i>Luokittelusta sisällönanalyysiin</i>	42
6.3.2	<i>Diskurssianalyysi täydentävänä analyysimenetelmänä</i>	45
7	KANSALAISVAIKUTTAMINEN TUTKIMUSAINEISTOSSA	48
7.1	METATASO	50
7.1.1	<i>Uskontojen etiikka</i>	50
7.1.2	<i>Filosofinen etiikka</i>	59
7.1.3	<i>Ihmisoikeudet</i>	62
7.2	KANSALAISVAIKUTTAMISEN MUODOT JA KÄYTÄNNÖN TASO	63
7.2.1	<i>Poliittinen vaikuttaminen</i>	63
7.2.2	<i>Kolmannen sektorin vaikuttamistoiminta</i>	70
7.2.3	<i>Median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuva vaikuttaminen</i>	76
7.2.4	<i>Yksilökeskeiset vaikuttamisen muodot</i>	81
7.2.5	<i>Kansalaistottelemattomuus ja radikaali aktivismi</i>	83
8	YHTEENVETO JA POHDINTAA	89

1 JOHDANTO

Tämän pro gradu -tutkielman tarkoituksena on selvittää, millä tavoin lukion evankelis-luterilaisen uskonnon pakollisen 3. kurssin, ”Ihmisen elämä ja etiikka” oppikirjat käsittelevät kansalaisvaikuttamista. Tutkimusaiheen valintaan vaikuttivat niin henkilökohtainen kiinnostukseni, tekemäni huomiot omassa opetustyössäni kuin aiheen yhteiskunnallinen merkittävyys. Työskentelen itse uskonnon ja psykologian opettajana lukiossa ja olen toiminut myös opetusalan järjestöaktiivina. Kansalaisvaikuttaminen kiinnostaa minua ilmiönä, koska olen sekä omassa elämässäni että työssäni havainnut, että sillä on yhteiskuntaa rakentavien vaikutusten lisäksi merkitystä myös yksilötasolla. Aktiivisuus ympäröivään yhteisöön ja yhteiskuntaan liittyvissä asioissa näyttäisi usein yhdistyvän henkiseen hyvinvointiin ja jaksamiseen.

Vaikka osallistuminen ja tekeminen vievät aikaa ja voimavaroja, myös ajoittain väsyttävät, näyttäisi ”kokonaissaldo” jäävän reilusti plussan puolelle. Olen ajatellut tämän johtuvan siitä, että edellä mainittu tuottaa myös elämänhallinnan tunnetta ja kokemuksen siitä, että itse voi olla vaikuttamassa yhteisiin asioihin. On olemassa myös tutkimusnäyttöä sille, että osallistuminen sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja yhdessä tekemiseen tukee ihmisen persoonallista kasvuprosessia, lisää tiedollisten ja taidollisten valmiuksien lisäksi myös oman arvokkuuden ja toimintakyvyn kokemuksia, kehittää itsetuntoa, kyvykkyyden tunnetta, vastuuntuntoa sekä kiinnostusta omaa ympäristöä kohtaan (ks. esim. Nivala & Rynänen 2013, 32-33).

Olen työssäni miettinyt sitä, miten näitä kokemuksia voitaisiin saada jokaiselle opiskelijalle – ja koko kouluyhteisölle. Kun viime vuosien julkisessa keskustelussa on paljon puhuttu siitä, miksi nuoria on nykyään niin vaikeaa aktivoida mihinkään yleishyödylliseen vapaaehtoistoimintaan tai edes äänestämään, en voi välttyä miettimästä koulun roolia kansalaisaktiivisuuteen kasvattajana.

Opettamistani lukiokursseista erityisesti evankelis-luterilaisen uskonnon ”Ihmisen elämä ja etiikka” -kurssit (tarkempi kuvaus luvussa 5.2) ja niillä tapahtuva vuorovaikutus opiskelijoiden kanssa on saanut minut pohtimaan kansalaisvaikuttamisen asemaa koulutyössä. Mietin muun muassa sitä, miten kurssilla käsitellyt moraalisiin valintoihin liittyvät asiat ja niiden pohdinta heijastuvat lopulta opiskelijoiden käytännön elämään. Samalla olen kiinnittänyt vahvasti huomiota siihen, että opiskelijat eivät ryhmäkeskusteluissa tai kurssitehtävissä useinkaan hahmota olevansa

osa yhteiskuntaa tai miellä eettisten arvovalintojen liittyvän myös yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Tätä luokkatilanteissa tekemääni huomiota tukee Jukka Alangon abiturientteja ja aktiivista kansalaisuutta koskeva tutkimus, jossa hän toteaa: ”Osalle abiturienteista aktiivinen kansalaisuus näyttäytyy enemmän yksilötason eettisinä tai elämäntapaan liittyvinä valintoina kuin perinteiseen poliittiseen toimintaan osallistumisena.” (Alanko 2008, 2.)

Kuten tästä tutkimuksesta käy edempänä ilmi, edellä kuvattu ei koske tällä hetkellä ainoastaan nuoria. Kiteyttäen voi todeta, että tutkimusten mukaan osallistumisesta erilaiseen yhteisölliseen, vapaaehtoisuuteen perustuvaan toimintaan on tullut entistä kevyempää, sitoutumisen aste on laskenut ja ihmiset suosivat pitkäjänteisen osallistumisen sijaan lyhytaikaisia, määrämittäisiä projekteja. Lisäksi esimerkiksi sosiaalinen media ja siellä ”peukuttaminen” sekä henkilökohtaiset elämäntapaan ja kulutustottumuksiin liittyvät valinnat nähdään myös yhä enenevässä määrin yhteiskunnallisen vaikuttamisen muotoina¹.

Koulua on myös syytetty julkisen vallan taholta siitä, että se ei riittävästi kasvata aktiiviseen kansalaisuuteen. Matti Vanhasen hallitus 2003-2007 käynnisti v. 2003 Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman, jossa tavoitteena oli edistää aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta (Niemelä & Wakeham 2007, 2). Ohjelman ensimmäisenä tavoitteena oli, että ”koulu ja oppilaitokset tukevat kasvua aktiiviseen ja demokraattisen kansalaisuuteen elinikäisen oppimisen periaatteen mukaisesti” (Niemelä & Wakeham 2007, 7). Sen loppuraportissa tavoitteita käsittelevässä pääluvussa väitetään, että suomalaisnuoret ovat arvioiden mukaan omaksuneet yhteiskunnallisen toiminnan ja vaikuttamisen osalta *syryjäytyneiden asenteet* (Niemelä & Wakeham 2007, 8).

Huoli on ulottunut opettajankoulutukseen asti. Edellä mainittuun kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan liittyen vuonna 2004 käynnistettiin kolmivuotinen Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksessa -tutkimushanke. Hanketta koordinoi Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitoksella. Hankkeen ohjausryhmään kuului opettajankoulutusyksiköiden, Opetusministeriön, Opetushallituksen, Suomen Kuntaliiton, Nuorisoyhteistyö Allianssin, Suomen Opettajaksi Opiskelevien Liiton ja Suomen Lukiolaisten Liiton edustajia. Sen tavoitteeksi ilmoitettiin vahvistaa yhteiskunnallisen tietämyksen osuutta opettajankoulutuksen sisällöissä, arvioida ja kehittää opettajankoulutusyksiköiden osallistumiskulttuuria sekä kehittää harjoittelukoulujen

¹ Ks. luku 3.2

käytäntöjen kautta vaihtoehtoisia malleja koulujen osallistumiskulttuuriin. (Ahonen & Rantala 2005, 12-13.)

Suomalaista opetuskulttuuria on luonnehdittu oppikirjakeskeiseksi ja Suomessa oppikirjat ovat ohjanneet opetuksen toteuttamista opetussuunnitelmaakin enemmän. (Mikkilä-Erdmann ym. 1999, 437). Tämä ei sinällään ole yllättävää, koska opetussuunnitelmissa opetuksen tavoitteet ja keskeiset sisällöt määritellään varsin yleisellä tasolla, mutta oppimateriaali liittyy kiinteästi opetuksen käytännön toteutukseen. Tästä syystä myös oppimateriaaliin suuntautunut tutkimus on perusteltua.

Aikaisempaa tutkimusta juuri tämän tutkimuksen aiheesta ei ole tietojeni mukaan tehty. Opinnäytteitä suomalaisiin uskonnon oppikirjoihin liittyen on tehty joitakin kymmeniä. Ehkä lähimmäksi omaa työtäni näistä tulee Lauri Kastarisen (2003) pro gradu-työ ”1990-luvun suomalaisen yhteiskunnan murrostekijöiden käsittely lukion evankelis-luterilaisen uskonnonopetuksen etiikan ja suomalaisen uskonnollisuuden kurssin oppikirjoissa”.

Arja Virta on tutkimuksissaan tarkastellut kansalaisten osallistumiskanavia peruskoulun ja lukion yhteiskuntaopin oppikirjoissa 1970-luvun lopulta 2000-luvun alkuun sijoittuvalla ajanjaksolla (Virta 2006, 99). Riina Hämäläinen (2014) on puolestaan pro gradu - opinnäytetyössään tutkinut kansalaisuuden tuottamista ja kansalaiskasvatusta yhteiskuntaopin oppikirjoissa 1920-luvulta 2000-luvulle. Aineistona tutkimuksessa on käytetty kansakoulun jatkoluokkien ja perusopetuksen 9. luokan oppikirjoja. (Hämäläinen 2014, 7.)

2 KANSALAISVAIKUTTAMISEN KÄSITEVIIDAKOSSA

2.1 Kansalaisuus määrittyy ajassa ja paikassa

Kansalaisvaikuttaminen voidaan väljästi ymmärtää ”toiminnaksi, jolla kansalaiset pyrkivät muuttamaan tai säilyttämään yhteiskunnassa vallalla olevia asioita” (näin määrittelevät mm. Honkala & Nissilä 2012, 1). Tämä ei kuitenkaan vielä kerro kovinkaan paljon ja käsite vaatii perusteellisempaa tarkastelua. Kansalaisvaikuttaminen sisältää kaksi sanaa: kansalais(en) ja vaikuttamisen. Käsite ei ole tarkkarajainen, koska kansalaisen käsitekin on ääriviivoiltaan hämärä, historialliseen aikaan ja paikkaan sidottu (ks. esim. Kuusela 2006, 26-27). Kansalaisvaikuttamiseen sisältyy myös vahva poliittinen ja arvosidonnainen ulottuvuus. Se, mitä kulloinkin on ymmärretty ”hyvällä kansalaisella”, on vaikuttanut mm. koulutuspolitiikkaan ja sitä kautta niihin sisältöihin, jotka koulutusjärjestelmässä tähtäävät kunnon kansalaiseksi sosiaalistamiseen (aiheesta mm. Nivala 2006).

Mahdollisuudet kansalaisvaikuttamiseen ovat myös vaihdelleet riippuen mm. siitä, miten henkilön tai ihmisryhmän kansalaisuus on ajassa ja paikassa määrittynyt: keitä on pidetty ”kansalaisina” tai millaisia oikeuksia ja toimintavapauksia ihmisillä on elinympäristössään ollut (esim. Kuusela 2006, 26-27). Kansalaisvaikuttamisen mahdollisuudet ovat olleet 1950-luvun Neuvostoliitossa aivan toisenlaiset kuin vaikkapa Yhdysvalloissa tuolloin tai Euroopan Unioniin kuuluvassa Suomessa vuonna 2015. Tästä syystä kansalaisvaikuttamisen yhteydessä on syytä ensin tarkastella kansalaisen käsitettä ja sen eri ulottuvuuksia perusteellisemmin.

Kansalaisvaikuttamisella on monia lähikäsitteitä. Esimerkiksi Kankaisen ym. (2009; 11, 140) teoksessa *Suomalaiset osallistujina – Katsaus suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tilaan ja tutkimukseen kansalaisvaikuttamisen yhteydessä* esiintyivät mm. käsitteet *yhteiskunnallinen osallistuminen*, *kansalaisaktiivisuus* ja *kansalaisosallistuminen*. Käsitettä käytetään rinnakkain myös *yhteiskunnallisen vaikuttamisen* ja *aktiivisen kansalaisuuden* kanssa Oikeusministeriön toimeksi antamassa Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportissa (Niemelä &

Wakeham 2007, 7-8).² Samoin kansalaisvaikuttamisen lähikäsitteeksi voidaan lukea *kansalaisosallistuminen* (Harju 2003, 10). Tällä hetkellä voimassa olevassa Lukion opetussuunnitelman perusteissa 2003 ei mainita sanaa ”kansalaisvaikuttaminen”, mutta siellä esiintyy yhtenä oppiainerajat ylittävänä aihekokonaisuutena ”aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys” (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 25). Perusopetuksen puolella vastaava ns. eheyttävä aihekokonaisuus on kirjattu nimellä ”osallistuva kansalainen ja yrittäjyys” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 40-41).

Vaikka lukion opetussuunnitelmien perusteissa ei esiinny kansalaisvaikuttamisen käsitettä, tässä tutkimuksessa päädyttiin kuitenkin käyttämään sitä keskeisenä käsitteenä, koska ”aktiivinen kansalaisuus” on vielä vaikeammin ja epämääräisemmin määriteltävissä kuin tutkimuskirjallisuudessa vakiintuneemman aseman saanut kansalaisvaikuttaminen. Toisena perusteena on se, että aihetta ei ole haluttu rajata vain lukion opetussuunnitelman määrittelemään aktiiviseen kansalaisuuteen, jota on lisäksi hankala erottaa aihekokonaisuudessa esiintyvistä yrittäjyys-tematiikasta.

Kielitoimiston sanakirja määrittelee kansalaisen lyhyesti: ”henkilö valtion jäsenenä” (Kielitoimiston sanakirja 2014). Nykysuomen sanakirjassa on hieman laajempi selitys: ”henkilö suhteessaan siihen valtioon, johon hän kuuluu ja jossa hän nauttii valtiollisia ja yhteiskunnallisia oikeuksia” (Nykysuomen sanakirja 2 1980, 187). Jälkimmäinen sanakirjamääritelmä viittaa kansalaisuuden oikeudelliseen merkitykseen. Kansalaisen käsite on perua kreikan kielen sanoista *civitas* tai *civilitas*, jotka viittaavat poliittisen yhteisön jäsenyyteen. Kansalaisuuteen ei kuitenkaan ole olemassa mitään yksiselitteistä, kaikkina aikoina pätevää tai kaikkien hyväksymää tutkimuksellista määritelmää, vaan käsitettä on eri aikoina tarkasteltu eri tieteenaloilla eri näkökulmista. (Kuusela & Saastamoinen 2006, 9-10.)

Kurjen ja Nivalan (2006) mukaan kansalaisuutta voidaan pitää historiallisena ideana, joka toistuu yhteiskunnasta toiseen. Kansalaisuus on ytimeltään yksilön jäsenyyttä poliittisessa yhteisössä. Tämän jäsenyyden ehdot ja sisältö sekä yhteisön määrittelyn tavat tosin ovat vaihdelleet eri aikoina ja poliittinen on myös syytä ymmärtää väljästi: julkisena toimintana. Kurki ja Nivala peräänkuuluttavat kansalaisuuden historiallisten variaatioiden tuntemista, koska sitä kautta voidaan paremmin saada kiinni kansalaisuuden ideasta. Heidän mukaansa historiallinen näkökulma pohjustaa sen tarkastelua, millaista kansalaisuus on tänään sekä pohdintaa, miten nykyisessä yhteiskunnallisessa murroksessa yksilön ja yhteisön suhde voisi kehittyä laadullisesti paremmaksi. (Kurki & Nivala 2006, 15.)

² Näitä lähikäsitteitä, sen paremmin kuin kansalaisvaikuttamistakaan ei kuitenkaan sen tarkemmin kummassakaan teoksessa määritellä.

Saastamoinen ja Kuusela (2006b) siteeraavat Engin F. Isiniä ja esittävät, että kansalaisuuden määrittelyssä kulloinkin hallitsevien ihmisryhmien hyveet on asetettu niitä vasten, joilta nämä hyveet puuttuvat. Satunnaisesti määritelty kansalaisuus on antanut tietyille hallitsevalle ihmisryhmälle tietyt oikeudet ja sulkenut toisia niiden ulkopuolelle. (Saastamoinen & Kuusela 2006b, 137.) Kansalaisuuden piiriin ei aina ole laskettu kaikkia kansallisvaltioiden tai niitä edeltäneiden poliittisten yhteisöjen jäseniä kuten naisia tai tiettyjen yhteiskuntaluokkien ja rotujen edustajia (Saastamoinen & Kuusela 2006a, 9-10; 2006b, 137). Täysi yhteisön jäsenyys on usein puuttunut myös esimerkiksi pakolaisilta, maahanmuuttajilta, rikollisilta, vammaisilta, mielenterveyspotilailta ja vaarallisen tartuntataudin kantajilta tai heidän kohdallaan yleiset oikeudet ovat toteutuneet heikommin (Saastamoinen & Kuusela 2006a, 9-10). Kansalaisuuden on voinut lisäksi menettää mm. uskonnollisista, poliittisista tai siveettömänä pidettyyn elämäntapaan liittyvistä syistä (Kuusela 2006, 37).

Modernin kansalaisuuden käsitteen juuret ovat valistusaatteessa ja sen määrittelyyn liittyvät kansallisvaltiopohjaisen edustuksellisen demokratian, markkinatalouden ja teollistumisen synty (Saastamoinen & Kuusela 2006b, 138). Läntisessä Euroopassa nämä kehityskulut ajoittuvat n. 1600-luvun lopulta eteenpäin. Useimmat kansalaisuuteen kytkeytyvät oikeudet ovat suhteellisen uusia. Ne liittyvät juuri modernisaatioon, kuten yleinen ja yhtäläinen äänioikeus (Kuusela 2006, 26).

T. H. Marshall on vuonna 1950 jaotellut modernin kansalaisuuden kolmeen perusolottuvuuteen: laillisiin kansalaisoikeuksiin, poliittisiin oikeuksiin ja sosiaalisiin oikeuksiin (Marshall 1950, 1-75). Näiden voidaan katsoa muodostavan länsimaisen liberaalin demokratiakäsityksen perustan. Laillisiin kansalaisoikeuksiin kuuluvat mm. sananvapaus, oikeus omistaa yksityisomaisuutta sekä yhdenvertaisuus lain edessä. Poliittisiin oikeuksiin kuuluu yleinen äänioikeus ja vaalisalaisuus. Sosiaalinen kansalaisuus tarkoittaa puolestaan oikeutta perusturvaan ja osallisuuteen yhteiskunnan yhteisestä hyvinvoinnista. (Saastamoinen & Kuusela 2006b, 139.)

Marshallin teoriaa on kritisoitu mm. siitä, että se tarkastelee kansalaisuutta varsin yksioikoisesti esimerkiksi huomioimatta kansalaisuuden eri tyyppisiä sekä alueellisia, kulttuurisia tai etnisiä kysymyksiä. Se ei myöskään puhu oikeuksien ohella lainkaan velvollisuuksista tai pakoista, mikä on jopa tulkittu passiiviseksi näkemykseksi kansalaisuudesta. Silti Marshallin jaottelua voidaan Saastamoisen ja Kuuselan mukaan pitää modernin kansalaisuusteorian pohjana. (Saastamoinen & Kuusela 2006b, 140-141.) Uudemmissa tarkasteluissa oikeuksien sisältöä on laajennettu. Mukaan on otettu kulttuuriset ja sukupuoleen liittyvät oikeudet. Kansalaisuus-käsitettä

on myös laajennettu siten, että puhutaan mm. monikulttuurisesta-, taloudellisesta-, media-, ympäristö- ja globaalikansalaisuudesta. (Kuusela 2006, 38-39.)

Myöhäismodernilla ajalla kansalaisuustutkimuksessa on alettu käyttää ilmaisua *postmoderni kansalaisuus*. Sitä määrittää pirstaloituminen, erojen rakentaminen ja globalisaatio. Kansallisvaltioiden rooli on vähentynyt ja ne toimivat monitasoisella paikallisten, kansallisten, ylikansallisten ja globaalien verkostojen kentällä. Lisäksi on tullut erilaisia muita globaaleja toimijoita kuten kansainvälisiä yrityksiä, organisaatioita ja järjestöjä. Näiden toimintaa helpottaa nopea tiedonvälitys ja internet. (Kuusela 2006, 41-46.)

Siirtolaisuus, joka on Euroopassa tällä hetkellä erittäin ajankohtainen ilmiö on lisääntynyt ja sen myötä ns. ”puolikansalaisuus” (oleskeluluvalla oleskelu) ja ”reunakansalaisuus” (laittomasti maassa pysyvästi oleskelu) (Kuusela 2006, 41-46). Samalla keskustelu eri ihmisryhmien asemasta ja oikeuksista on lisääntynyt (Kuusela 2006, 26). Esimerkiksi Euroopan Unionissa on jouduttu yhdenmukaistamaan kansalaisuuskriteerejä eri jäsenmaissa. Silti kansalaisuuden sisältö määrittyy EU:ssa edelleen poliittisten voimasuhteiden mukaan. (Saastamoinen & Kuusela 2006b, 138-139.)

Kansalaisuuden kehityslinjojen tarkastelua voi kritisoida myös kaupunkikeskeisyydestä tai siitä, että ne pätevät ennen kaikkea suuriin asutuskeskuksiin. Jo Suomen mittakaavassa voidaan huomata, että kansalainen kokee suhteensa yhteiskuntaan ja oikeutensa kansalaisena eri tavoin asuinpaikastaan riippuen (ks. esim. Paakkunainen & Hoikkala 2007, 136).

2.2 Suomi ja kansalaisuus

Suomen kielessä kansalaisen käsitteellä on omat erityispiirteensä. Kettusen (2006) mukaan tässä yhteydessä on tärkeää kiinnittää huomiota suomenkieliseen poliittiseen käsitteistöön. Sitä muovattaessa 1800-luvulla sanat ”kansaa”, ”kansakunta”, ”kansallinen”, ”kansalainen” ja myös ”kansanvalta” nivoutuivat suomen kielessä yhteen aivan toisin kuin vastaavat käsitteet ranskassa, englannissa, saksassa tai ruotsissa. ”Kansalainen” viittaa meillä suoraan ”kansan jäsenyyteen”. (Kettunen 2006, 27.) Gordonin (2002, 37) mukaan myös sanat ”kansalaisuus” ja ”kansallisuus” kietoutuvat erityisesti suomalaisuudessa voimakkaasti yhteen ja tätä pidetään lähes itsestään selvänä. Tämä saanee selityksensä historiasta, suomalaisen kansallisvaltion rakentamisesta kansakuntana.

Kansakunta on Benedict Andersonin (1989, 7) kuuluisaksi tulleen sitaatin mukaan ”kuviteltua yhteisöllisyyttä”. Se on siis olemassa vain niin kauan kuin sen jäsenet yhteisten kertomusten ja symbolien kautta kokevat olevansa tämän ryhmän jäseniä. Suomessa oli jo ennen valtiollista itsenäistymistä 1917 alettu 1800-luvulla tietoisesti rakentaa kansalliseen yhtenäisyyteen

pyrkivää identiteettiä suhteessa Venäjään ja venäläisiin. Sen keskeisenä elementtinä oli kansallisuusaate ja snellmanilainen nationalismi, jossa korostettiin kielen, kulttuurin ja ajattelun läheistä suhdetta. (Jokinen & Saaristo 2002, 31-33.)

Kansallisen yhtenäistämisen projektin käytännön toteutuksessa merkittävä rooli oli suomenkielisellä kansakoululla (perustettiin v. 1860), jossa erityisesti historian- ja kirjallisuudenopetuksen voidaan nähdä toteuttavan tätä ideologista hanketta. Niiden kautta pyrittiin rakentamaan kansallista identiteettiä, jossa sivistyneistön suosimat mielikuvat, symbolit ja kertomukset liitettiin osaksi kansallista omakuvaa. (Jokinen & Saaristo 2002, 47, 54.) Tällä historiallisella taustalla lienee merkitystä siinä, että vielä 2000-luvulla hallituksen Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportissa nostetaan juuri opettajankoulutus ja koululaitos ensimmäisiksi käsiteltäessä kansalaisaktiivisuutta lisääviä toimenpiteitä (Niemelä & Wakeham 2007, 7-8).

Nykyisten perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden yleisestä osasta voi Nivalan (2006) mukaan edelleen nähdä heijastuman suomalaisen yhteiskunnan virallisesta kansalaisihanteesta. Snellmanilainen isänmaallisuuden ihanne on kuitenkin siirtynyt sivumpaan globaalien tavoitteiden tieltä ja yksilöllinen, vastuullinen menestyksen tavoittelu on nyt hallitsevampaa kuin yhteiseen hyvään pyrkiminen. Nykykansalaisen ihanne tiivistyy työntekijään ja kuluttajaan, joka on yritteliäs, eettinen taloudellinen toimija. Kansalaisen yhteiskunnalliseen osallistumiseen rohkaisemisen sijaan koulussa panostetaan enemmän kielten ja matemaattis-luonnontieteellisten aineiden opetukseen. Tätä perustellaan kansallisella kilpailukyvyllä ja taloudellisen toiminnan valmiuksien kehittämällä. Suomen koulussa opiskellaankin tällä hetkellä kansainvälisesti vertailtuna vähän yhteiskunnallisia oppisisältöjä. (Nivala 2006, 91-93.)

Myös kansanliikkeillä oli olennainen merkitys Suomen synnyssä (Jokinen & Saaristo 2002, 232.) Alapuro ja Stenius (1987, 7) ovat sanoneet jopa kansanliikkeiden luoneen kansakunnan. Näistä merkittäviä olivat selkeästi kansallista yhtenäisyyttä ajavien liikkeiden (kuten fennomaanit) lisäksi myös esimerkiksi työväenliike ja raittiusliike (Jokinen & Saaristo 2002, 232-235). Tästä syystä Suomessa kansalaisyhteiskuntaa ja valtiota ei ole asetettu samalla tavoin vastakkain kuin esimerkiksi Ruotsissa, koska vapaaehtoisen yhdistystoiminnan ja kansanliikkeiden muotoutuminen oli myös osa kansakunnan tietoista rakentamista (Alapuro & Stenius 1987, 284-291).

Edellä esitetystä huolimatta kansakunnasta oli tietenkin monenlaisia erilaisia mielikuvia ja näkemyseroja niin sivistyneistön kuin muun kansan piirissä. Esimerkiksi Kettunen toteaa artikkelissaan (2006), että 1800- ja 1900-lukujen vaihteen Suomessa käytiin monenlaisia kiistoja siitä, kenellä on oikeus puhua kansan nimissä ja siten määrittellä kansa. Tämä tuli esiin mm. fennomaanien ja liberaalien kiistoissa, vanha- ja nuorsuomalaisten sekä edelleen työväenliikkeen

ja porvariston ristiriidoissa. (Kettunen 2006, 25-26.) Erityisen traagisesti viimeksi mainittu kärjistyi Suomen sisällissodassa.

Eheyden ja ristiriitaisuuden jännite tulee esiin myös J. V. Snellmann näkemyksissä. Kansan tapojen ja tottumusten huomioonottaminen oli olennainen osa hänen käsitystään kansallishengen rakentamisesta, mutta toisaalta hän kuitenkin torjui niiden romantisoitua ihannoitua ja korosti sivistyneistön merkitystä kansan kasvattamisessa kohti tiettyä kansakunnan ihannetta. (Kettunen 2006, 25-26.)

Suomen ”kansaa” tai kansalaiset eivät ole muodostaneet eivätkä nykyäänkään muodosta yhtä homogeenista ryhmää vaan tulevat erilaisista sosiaalisista ja kulttuurisista taustoista, ovat eri-ikäisiä, omaavat erilaisia koulutustaustoja ja työhistoriaa, varallisuutta ja harrastuksia, asuvat eri paikkakunnilla, edustavat eri uskontoja ja katsomuksia jne. Näiden perusteella ihmiset myös muodostavat erilaisia yhteiskunnallisia ryhmiä, jotka osallistuvat vaihtelevaan sosiaaliseen toimintaan (Borg 2004, 7). Jollain tavoin kansallisen yhtenäisyyden ”projektissa” tai ”ideassa” on kuitenkin onnistuttu, koska kansallisen yhtenäisyyden illuusio istuu sitkeässä, jopa sosiologian yliopistollisissa kurssikirjoissa (Lempiäinen 2002; 26, 34). Myös valtiovalta näytti sivuuttavan kansalaisuuteen liittyvän moninaisuuden sekä historian ristiriitaisuudet ja epävarmuudet ainakin Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmassaan v. 2004 (Kettunen 2006, 44).

2.3 Kansalaisvaikuttamisen muodot

Borgin (2004) mukaan kansalaisvaikuttamista käsitteenä voidaan avata useasta näkökulmasta. Kansalainen voi toimia vaikuttajana yksin omassa asiassaan tai pyrkiä vaikuttamaan yhdessä muiden kanssa. Kapeasti ymmärrettynä kansalaisvaikuttaminen voidaan hänen mukaansa määrittellä ”vaikuttamaan pyrkiväksi osallistumiseksi yhteiskunnalliseen päätöksentekoon sen eri tasoilla”. Laajemmin ymmärrettynä sitä voidaan tarkastella toimintavalmiuksien näkökulmasta. Ihminen osallistuu erilaiseen organisoituun tai organisoitumattomaan sosiaaliseen toimintaan, jossa mm osallistuminen, yhteisöihin kuuluminen ja jäsenyydet, vastuutehtävät ja tiedonhankintakyvyt liittyvät kiinteästi yhteisiin asioihin vaikuttamiseen sekä harjaannuttavat osallistujaa erilaiseen yhteiskunnalliseen toimintaan. (Borg 2004, 7-8.) Vaikuttaminen voi olla suoraa tai välillistä sekä julkiseen tai yksityiseen sektoriin kohdistuvaa. Borgin mukaan esimerkiksi suuri osa nykyajan globalisaatioon tai elämäntapaan kohdistuvasta kritiikistä kohdistuu yksityisen sektorin toimijoihin. (Borg 2004, 12-13.)

Borgin mukaan kansalaisvaikuttamiseen liittyy viisi keskeistä kysymystä:

1. Kuka tai ketkä vaikuttavat?
2. Millaisessa toimintaympäristössä?
3. Milloin sekä millaisin edellytyksin ja keinoin?
4. Mihin asioihin tai kohteisiin ja millaisin tavoittein?
5. Millaisin vaikutuksin ja seurauksin? (Borg 2004, 8-9.)

Kankaisen ym. teoksessa pelkistetään kansalaisvaikuttaminen neljään, kirjoittajien mukaan olennaiseen kansalaisvaikuttamisen muotoon: äänestysaktiivisuuteen, järjestötoimintaan, epämuodolliseen kansalaistoimintaan ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen internetissä (Kankainen ym. 2009, 7-9). Borg (2004, 12-14) puolestaan listaa vaikuttamisen muotoja seikkaperäisemmin teoksessaan Mahdollisuuksien maa - Kartoitusta ja puheenvuoroja suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tutkimuksesta (ks. taulukko 1).

TAULUKKO 1. Kansalaisvaikuttamisen tilanteita, tasoja ja keinoja Borgin (2004, 12-14) mukaan.

Vaikuttamistilanteita ja -tasoja

Kansalaisen keskeisiä vaikuttamistilanteita ja -areenoita:

- yleiset vaalit
- kansanäänestykset
- joukkoviestintä (ml. Internet)
- poliittiset järjestöt
- työpaikat
- koulut ja oppilaitokset
- kansalaisjärjestöt ja -liikkeet
- muut ”määrämuotoiset” mielipiteenilmaisutilanteet ja esim. kansalaisfoorumit
- muut vaikuttamistilanteet ja -paikat, kuten protestiluonteinen vaikuttaminen.

Vaikuttamisen keskeisiä tasoja ja tahoja:

Paikallis- ja aluetaso

- valtuustot
- kunnanhallitukset
- kunnalliset lautakunnat
- kuntien johtavat viranhaltijat
- maakuntaliitot
- maakuntavaltuusto
- alue ja -seutuyhteistyön muut keskeiset viranhaltijat ja luottamushenkilöorganisaatiot
- kirkon luottamuselimet
- osuustoiminnallisten yhteisöjen luottamuselimet
- taloyhtiöt, asukasyhdistykset ja muut koti- tai asuinpaikkaan liittyvät organisaatiot
- yhdistys- ja järjestötoiminnan paikallis-, piiri- ja alueorganisaatiot

(jatkuu)

TAULUKKO 1. (jatkuu)

Valtakunnallinen taso

- eduskunta
- presidentti- instituutio
- ministeriöt
- toimiala- ja sektoriorganisaatiot
- lääninhallitukset
- keskeiset valtakunnalliset painostusjärjestöt, kuten työmarkkina- ja kansalaisjärjestöt
- muut yhdistys- ja järjestötoiminnan valtakunnalliset toimijat
- komiteat, toimikunnat ja neuvottelukunnat

Kansainvälinen taso

- Euroopan unioni
- YK
- elinkeinoelämän kansainväliset toimijat
- OECD, ETYK, ETYJ ja monet muut kansainväliset sektoriorganisaatiot.

Osallistumis- ja vaikuttamiskeinoja

Tavanomaisia poliittisen osallistumisen keinoja ovat muun muassa:

- poliittisten ja muiden yhteiskunnallisten asioiden seuraaminen tiedotusvälineistä
- tietojen hankkiminen poliittisista ja muista yhteiskunnallisista asioista muunlaisin tavoin
- politiikasta ja yhteiskunnallisista asioista keskusteleminen
- kokouksiin ja tilaisuuksiin osallistuminen
- äänestäminen vaaleissa
- ehdokkuus, jäsenyys, vaalilyö, järjestötyö puolueissa ja poliittisissa ryhmittymissä
- luottamushenkilöosallistuminen
- äänestäminen kansanäänestyksissä
- osallistuminen aloitteiden ja ehdotusten tekoon
- yhteydenotot viranhaltijoihin ja luottamushenkilöihin sisältäen heihin kohdistuvat tavanomaiset painostuspolitiikan keinot
- mielipiteen ilmaiseminen tiedotusvälineissä
- muunlaisen tuen tai kannatuksen osoittaminen joillekin toimille tai toimijoille.

Epäsovinnaisia tai vastatoimenpidetyyppisiä osallistumis- ja vaikuttamiskeinoja ovat:

- päätösten jarruttaminen, valmistelun vitkastelu, käsittelemättä jättäminen
- turvautuminen valitusmenettelyyn ja muut oikaisukeinot
- vetoomusten allekirjoittaminen
- poliittisten iskulauseiden tai graffitien maalaaminen
- osallistuminen mielenosoituksiin
- boikotit, ostolakot tai muu protestoiva kulutus- tai kieltäytymiskäyttäytyminen
- lakot
- erilaiset laittoman poliittisyhteiskunnallisen vaikuttamisen muodot, joihin voi liittyä ilki- tai väkivaltaa

Borgin lista ei sisällä taidetta kansalaisvaikuttamisen muotona lukuun ottamatta iskulauseiden ja graffitien maalaamista. Tämän tutkimuksen aineistossa se tuli kuitenkin esille useaan otteeseen, esimerkkeinä viittaukset U2-yhtyeen hyväntekeväisyyskonsertteihin tai kantaa ottaviin sarjakuviin (Airaksinen ym. 2011, 65; Hanki ym. 2010, 178-179).

Suomessa on asukasluvuun suhteutettuna paljon erilaisia yhdistyksiä (Kankainen ym. 2009, 16). Patentti- ja rekisterihallituksen mukaan vuonna 2014 rekisteröityjä yhdistyksiä on n. 135 000, joihin kuuluu n. 15 miljoonaa jäsentä (PRH – Yhdistysrekisteri 2014). Tämän lisäksi on yhdistyksiä, jotka eivät ole rekisteröityneitä.

Sosiologian perinteistä yhteiskunnallisten liikkeiden määritelmää³ on kritisoitu siitä, että ”liikkeiksi voidaan kutsua vain yhteiskunnan kokonaiskehitystä ohjaavaa 'suurta kertomusta' vastaan nousevia mobilisaatioita” (Yhteiskunnallinen liike — Jyväskylän yliopisto – University of Jyväskylä 2015). Silti yhteiskunnallisten liikkeiden merkityksestä tehdyt analyysit pätevät mielestäni edelleen erilaisiin kollektiivisiin kansalaisvaikuttamisen muotoihin kuten yhdistys- ja järjestötoimintaan niin paikallisella kuin valtakunnallisella (ja varmasti myös jossain määrin kansainvälisellä) tasolla. Siisiäisen (1992) mukaan yhteiskunnalliset liikkeet ovat osoittaneet korjaamista kaipaavia epäkohtia, tehneet ne näkyviksi ja toimineet ”hälytyskelloina” (esim. ympäristöjärjestöt). Toiseksi ne ovat muodostaneet tietynlaisen suojapuskurin valtion ja yksityisen kansalaisen välille vakauttaen yhteiskunnallisia oloja (hajauttavat solidaarisuutta ja siten ehkäisevät kumouksellista liikehdintää). Kolmanneksi ne ovat olleet määrittämässä yhteiskunnan kehittämistä. Neljänneksi ne ovat toimineet välittäjinä yksittäisen kansalaisen ja poliittisen järjestelmän välillä. (Siisiäinen 1992, 17-26.) Viidenneksi, Jokisen ja Saariston (2002, 248) mukaan ne ovat toimineet uuden tiedon tuottajina.

Suomalaisen kansalaisvaikuttamisen toimintaympäristöt ja rakenteet ovat olleet jo jonkin aikaa osittaisessa murroksessa. Suurimpia koko yhteiskuntaa koskevia muutoksia ovat Borgin (2004, 10) mukaan aiheuttaneet tieto- ja viestintätekniikan kehittyminen ja sen myötä maapalloistuminen, globaalin talouskehityksen aikaansaama yhteiskunnan markkinoistuminen sekä Suomen EU-jäsenyys vuodesta 1995 alkaen. Kansainvälistyvässä maailmassa kansalaisvaikuttaminen ei siis rajaudu vain valtion rajojen sisäpuolelle (Ahvenisto & Mäki 2006,

³ Perinteisessä määritelmässä yhteiskunnallisilla liikkeillä ”viitataan sellaisiin kollektiivisen toiminnan muotoihin, jotka pyrkivät vastustamaan tai edistämään sosiaalista muutosta”. Liikkeet voivat olla proaktiivisia eli muutokseen pyrkiviä tai reaktiivisia eli muutosta estäviä tai vastustavia. Yhteiskunnalliselle liikkeelle tunnusomaista on se, että jäsenet ymmärtävät muodostavansa liikkeen, pyrkivät pitämään yllä yhteenkuuluvuuden tunnetta, liikkeellä on ajallista jatkuvuutta ja sen jäsenillä suhteellisen yhtenäinen käsitys siitä, miten he saavuttavat asettamansa tavoitteet. (Jokinen & Saaristo 2002, 234.)

10). Esimerkiksi internet ja sosiaalinen media mahdollistavat reaaliaikaisen kanssakäymisen ihmisten välillä eri puolilla maailmaa ja eritasoisen osallistumisen erilaisissa kansainvälisissä kysymyksissä.

Honkala ja Nissinen (2012) ovat pro gradu -työssään tarkastelleet sosiaalisen median roolia kansalaisvaikuttamisessa. Heidän mukaansa sosiaalinen media, kuten Facebook on muuttanut kansalaisvaikuttamista nopeammaksi, tehokkaammaksi ja ajanmukaisemmaksi. Se tarjoaa entistä parempia mahdollisuuksia ihmisten aktivointiin, verkostoitumiseen ja organisaatioiden väliseen yhteistyöhön, jaetun asiantuntijuuden hyödyntämiseen, tiedottamiseen sekä yhteydenpitoon esimerkiksi yhdistysten jäsenten välillä. Vaikuttamisen kynnyksensä mataloituu, mutta toisaalta tähän sisältyy heidän mukaansa myös pseudovaikuttamisen vaara: vaikuttaminen ei ulotukaan sosiaalisen median ulkopuolelle. (Honkala & Nissinen 2012; 76, 86-88, 98-99.)

Epämuodollisen kansalaistoiminnan lisääntyessä kansalaisvaikuttamisen määrittely ja rajaaminen on entistä haastavampi tehtävä. Onko ”peukuttaminen” tai jonkin artikkelin tai tapahtumailmoituksen jakaminen sosiaalisessa mediassa kansalaisvaikuttamista? Entä poliittinen konsumerismi, jossa henkilökohtaisilla kulutustottumuksiin ja ostokäyttäytymiseen liittyvillä valinnoilla (kuten ruoka, asuminen ja muut kulutustottumukset) koetaan olevan myös yhteiskunnallista merkitystä (Micheletti 2003, 2). Tietynlaisia valintoja tekevien joukon täytyy kuitenkin olla melko suuri, ennen kuin vaikkapa ruoantuottajien toimintaan kohdistuu sellaista taloudellista painetta, että se todella muuttaa vallitsevia käytänteitä tuotteiden laadun, eläinten kohtelun, ruoan sisältämien torjunta-ainejäämien tai tuotannon ympäristön kuormittavuuden osalta. Tällaisen epämuodollisen kansalaistoiminnan saavutuksia voi olla vaikeaa arvioida. Tavoitteiden läpi vieminen vaatii usein myös vahvaa asiantuntijuutta sen osalta, kuinka vuoropuhelua käydään vakiintuneiden järjestöjen ja hallinnon kanssa, joilla kuitenkin toistaiseksi on vahvempi valta vaikuttaa asioihin. (Kankainen ym. 2009, 161.)

Kansalaisvaikuttamisen rajaamisessa hankala kysymys on myös se, katsotaanko se vain vapaa-ajalla tapahtuvaksi palkattomaksi toiminnaksi. Esimerkiksi monissa kansalaisvaikuttamiseen pyrkivissä järjestöissä on päätoimisena palkattua työvoimaa, mutta myös sivutoimisia, usein vain nimellisellä korvauksella lähes harrastuksenaan toimivia osa-aikaisia työntekijöitä. Toisaalta kansanedustajat saavat palkkaa ja monista muista selkeästi luottamustoimista maksetaan mm. kokouspalkkioita. Tähän kysymykseen ei tutkimuskirjallisuus näytä ottavan kantaa. Edellä esitetyn pohjalta voidaankin esittää kysymys: jos kaikki työ, jossa ollaan jossain suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan, katsotaan kansalaisvaikuttamiseksi, onko loppujen lopuksi kaikki työ kansalaisvaikuttamista? Omassa aineistossani tämä kysymys tulee esiin erityisesti kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen roolia tarkasteltaessa (ks. luku 4.2 ja 7.2.2).

3 KANSALAISAKTIIVISUUTEEN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ

3.1 *Monta tarkastelun tapaa ja tasoa*

Kansalaisvaikuttamiseen osallistumiseen eli kansalaisaktiivisuuteen vaikuttavia tekijöitä voi ryhmitellä tutkimuskirjallisuuden perusteella monin eri tavoin. Eräs tapa on jakaa tarkastelu makro-, mikro- ja monitasoon, kuten Kankainen ym. (2009, 26) tekevät⁴. Makrotasolla asiaa voidaan lähestyä esimerkiksi analysoimalla suomalaisessa yhteiskunnassa ihmisten elämäntavassa tai käyttäytymisessä tapahtuneita muutoksia ja nykytilaa, sosioekonomista ympäristöä tai yhteiskunnallisia instituutioita. Toinen hienosyisempi tapa on ryhmitellä tutkittavia mikrotasolla sosiodemografisten (esim. ikä ja sukupuoli), sosioekonomisten (kuten koulutus ja tulotaso) tai sosiaalipsykologisten tekijöiden (esim. uskonnollisuus, puoluesamastuminen ja yksilön resurssit) perusteella sekä tarkastella heidän ajatteluaan ja käyttäytymistään. (Kankainen ym. 2009, 29-33.) Näissä ryhmittelyissä on kuitenkin omat haasteensa, koska ihmisten jakaminen selkeärajaisiin ryhmiin ei aina ole helppoa ja kansalaisaktiivisuuteen näyttäisivät vaikuttavan yhtä aikaa monenlaiset tekijät (monitaso, ks. esim. Borg 2005, 67).

Yksi mahdollisista tarkastelutavoista on luoda yksittäisistä vastaajista tilastollisin menetelmin profiileja, jotka ilmentävät erilaisia kansalaisaktiivisuuden tyyppejä. Esimerkiksi Borgin (2005) tutkimuksessa suomalaiset vastaajat ryhmittäytyivät ”Politiikan kriittisiin seuraajiin” (12 %), ”Puolueosallistujiin” (15 %), ”Yhdistysosallistujiin” (13 %), ”Heikosti kiinnittyneisiin” (32 %) sekä ”Tyytyväisiin keskivertoaktiiveihin” (29 %). (Borg 2005, 81.)

Borgin (2004) mukaan kansalaisten omat valmiudet, tiedot sekä käsitykset omista vaikutusmahdollisuuksistaan ovat erittäin merkityksellisiä kansalaistoimintaan ryhtymiselle ja siinä menestymiselle. Näitä hän kutsuu kompetenssi- eli pätevyystekijöiksi. (Borg 2004, 16.) Politiikan tutkimuksessa yksilön käsityksiä omista mahdollisuuksistaan hallita politiikan ilmiöitä ja vaikuttaa kutsutaan yleensä kansalaispätevyydeksi (Peltola 2007, 88). Kansalaispätevyys jaetaan sisäiseen ja ulkoiseen. Sisäisellä viitataan siihen, miten hyvin kansalainen katsoo ymmärtävänsä

⁴ He tarkastelevat tässä nimenomaisesti vaaliosallistumisen tutkimusta.

politiikkaa ja kuinka paljon vaikutusvaltaa hän näkee itsellään olevan suhteessa poliittiseen järjestelmään. Ulkoisella kansalaispätevyydellä puolestaan tarkoitetaan käsityksiä siitä, löytyykö yhteiskunnasta poliittista ryhmää, johon itse voi luottaa. Käsite on kuitenkin kiistanalainen mm. siksi, että se viittaa subjektiiviseen kokemukseen, ei siis tosiasialliseen poliittisten ilmiöiden hallintaan. (Paakkunainen & Myllyniemi 2007, 19-20.)

3.2 Kansalaisvaikuttaminen Suomessa

Makrotasolla tarkasteltuna suomalainen yhteiskunta on monella tapaa muuttunut viimeisten vuosikymmenten aikana. Tämä näkyy myös kansalaisvaikuttamisen muodoissa ja osallistumisaktiivisuudessa. Elämä on privatisoitunut ja yhteiskunnallinen aktiivisuus on heikentynyt (Aro & Jokivuori 2010, 138-139). Äänestysaktiivisuus on Suomessa laskenut viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana jyrkemmin kuin Euroopassa keskimäärin (Kankainen ym. 2009, 80). Vuoden 2015 eduskuntavaaleissa äänestysaktiivisuus kotimaassa oli 70,1 % ja vuoden 2012 kunnallisvaaleissa 58,2 % (Äänestysaktiivisuus 2015, Tilastokeskus – kunnallisvaalit 2012). Naisten äänestysaktiivisuus yleisissä vaaleissa on ollut miehiä korkeampi jo 1980-luvulta alkaen ja nykyään ero on naisten hyväksi noin 4 prosenttiyksikköä (Kankainen ym. 2009, 55).

Yhdistystoiminnassa muutosta on tapahtunut siten, että puoluekytkentäinen poliittinen organisoituminen on suorastaan romahtanut kun sen sijaan erilaisten pitkälle eriytyneiden kulttuuri- ja harrastusyhdistysten määrä on lisääntynyt. Suurten yhdistysten ja byrokraattisten rakenteiden sijaan ihmiset haluavat mieluummin olla mukana kevyissä ja pienissä organisaatioissa. (Kankainen ym. 2009, 131-132.) Entistä vahvemmin yksilökeskeisessä yhteiskunnassa harva sitoutuu yhteen aatteeseen tai yksittäiseen järjestöön vaan pikemminkin suositaan projektimaisia ja epämuodollisia kansalaistoiminnan muotoja, jota Kankainen ym. nimittävät myös ”ostoskoriaktivismiksi”. Tällaisessa ”kevytaktivismissä” ei tarvita järjestöjä tai johtajia ja motiivit osallistumiseen kumpuavat yksilöllisistä elämänpoliittisista sitoumuksista. (Kankainen ym. 2009, 158, 160.)

Kankaisen ym. (2009) mukaan miesten ja naisten osallistumisaktiivisuus yhdistystoimintaan on suunnilleen sama, mutta eroja on lähinnä siinä, minkä tyyppisten yhdistysten toimintaan osallistutaan. Erityisesti tämä näkyy yhdistysten ”pyörittämiseen” eli vapaaehtoistyöhön osallistumisessa. Miehet osallistuvat naisia useammin esimerkiksi urheiluseurojen, yleisluontoisten kansalaisjärjestöjen, asukasyhdistysten ja harrasteyhdistysten vapaaehtoistoimintaan. Naiset puolestaan osallistuvat miehiä useammin esimerkiksi sosiaali- ja terveysjärjestöjen, uskonnollisten

yhdistysten ja kotitalousalojen neuvontajärjestön vapaaehtoistyöhön sekä koulun- ja päiväkodin vanhempain toimintaan. (Kankainen ym. 2009, 108-111.)

Edellä kuvattu muutos näyttäisi koskevan myös radikaaleja aktivismin muotoja. Radikaaleja liikkeitä tutkineen Ari Rasimuksen (2006) mukaan 1990-luvulla tapahtui käänne, jossa muodollisesti ja hierarkkisesti organisoitunut kollektiivinen toimija korvautui löyhällä verkostotyypisellä toiminnan subjektilla. Yhteisöllisyyttä rakennettiin ainakin osittain mediajulkisuuden avulla ja sen kautta. Turkistarhaiskun saattoi tehdä kolmen hengen organisoimaton ryhmä, mutta julkisuudessa asia näyttäytyi aluksi toisin, koska oli totuttu olettamaan, että taustalta löytyy organisoitua toimintaa. (Rasimus 2006, 13-14.)

Viimeisin laajasti ja isolla aineistolla kansalaisvaikuttamista Suomessa ja Pohjoismaissa kartoittanut tutkimus on julkaistu v. 2005. Siinä on käytetty lähinnä European Social Surveyn aineistoa vuodelta 2002, jonka ovat Suomessa koonneet Tilastokeskus ja Suomen Akatemia. Tutkimukseen osallistui yli 7500 vastaajaa Pohjoismaista, joista suomalaisia oli 2000 ja sen tarkoituksena oli selvittää, ”kuinka vahvasti tai löyhästi Suomen ja kolmen muun Pohjoismaan kansalaiset ovat kiinnittyneet oman maansa poliittis-yhteiskunnallisiin rakenteisiin”. (Borg 2005; XI, 81.) Tutkimuksesta kävi ilmi, että Suomessa yleisten vaalien äänestysprosentit olivat muita Pohjoismaita matalammalla tasolla, 70 % suomalaisista ilmaisi selväsanaisesti kieltäytyvänsä poliittisesta ryhmätoiminnasta ja kansalaisille näytti olevan epäselvää, millä tavoin he voivat vaikuttaa poliittisessä järjestelmässä. Lisäksi yli 40 % suomalaisista oli osallistunut viimeksi kuluneen vuoden aikana korkeintaan yhden yhdistyksen toimintaan. Toisaalta niin suomalaiset kuin muutkin pohjoismaalaiset olivat silti eurooppalaisittain vertailtuna tyytyväisiä demokratian toimivuuteen ja luottivat erilaisiin poliittisiin ja yhteiskunnallisiin instituutioihin. (Borg 2005, 84-87.)

Sosiologisesti tarkasteltuna edellä esitetyt muutokset voidaan selittää posttraditionaalisten ja traditionaalisten yhteisöjen eroilla. Nykyaikana yhteisöihin kuulumisen perustuu vapaaehtoisuuteen ja ne eivät ole niin sitovia ja velvoittavia kuin traditionaalisissa yhteisöissä. Yhteisöihin ei myöskään osallistuta niin kokonaisvaltaisesti, vaan jäseniä yhdistää yleensä vain yhteinen kiinnostuksen kohde kuten harrastus. Niihin ei myöskään tarvitse kuulua kuin vain halutun ajan. Aron ja Jokivuoren (2010) mukaan Suomessakin vielä 1970-luvulle asti yhteisöllinen toiminta oli selvästi jäsentynyt luokkaperustaisesti. Esimerkiksi urheilua tai kuorolaulua oli mahdollista harrastaa vain työväen- tai porvari yhdistyksissä. Nykyään tilanne on toinen. (Aro & Jokivuori 2010, 139-140.)

Nuoret ja kansalaisvaikuttaminen

Nuoret oppivat kansalaisvaikuttamiseen liittyviä arvoja omassa lähipiirissään, mutta myös globaalien nuorisokulttuurien, tiedotusvälineiden tai internetin kautta (Helve 2009a, 31). Nuorten poliittisen aktiivisuuden mittareina on pidetty äänestysaktiivisuutta, järjestöosallistumista sekä joidenkin epämuodollisten poliittisten vaikuttamiskeinojen käyttämistä kuten internetin kautta osallistuminen tai kulutustottumusten politikointi (Peltola 2007, 82-84.)

Nuorten kansalaisvaikuttamisen muodot ja aktiivisuus ovat kuitenkin muuttuneet Suomessa vuosikymmenten saatossa. Ahonen (2006) on tarkastellut tutkimusartikkelissaan näitä muutoksia kahden sukupolven, 1950- ja 1980-luvuilla syntyneiden välillä heidän ollessaan nuoria aikuisia 1960- ja 1970- lukujen sekä 1990- ja 2000-lukujen vaihteessa. Jälkimmäinen sukupolvi, jota hän kutsuu *riskiyhteiskunnan sukupolveksi*, suosi elämäntapa- ja harrastusyhdistyksiä sekä spontaania, ajallisesti rajattua ja sisällöllisesti täsmennettyä toimintaa (Ahonen 2006, 269). Äänestysaktiivisuus ja puolueisiin kuuluminen on ollut merkittävästi vähäisempää kuin vanhemmalla sukupolvella, eikä tämä selity vain nuoruudella elämänvaiheena (Ahonen 2006, 253). Aiemman *hyvinvointisukupolven* kansalaisvaikuttaminen tapahtuikin lähinnä perinteisten suurten järjestöjen kuten puolueiden ja ammattijärjestöjen kautta (Ahonen 2006, 269).

Vuonna 2002 puolueiden toimintaan aktiivisesti osallistui European Social Surveyn mukaan 3 % 18-29-vuotiaista (Borg 2005, 25). Borgin mukaan täysin luotettavia aineistoja nuorten äänestysaktiivisuudesta vaaleissa 2011 ei ole saatavilla, mutta hänen arvionsa mukaan n. 55-60 % alle 30-vuotiaista kävi äänestämässä (Borg 2012, 17). Äänestyskäyttäytymisessä nuorille ehdokas on selvästi puoluetta tärkeämpi ja vuoden 2007 eduskuntavaalien kynnyksellä vain 1/5:lla tutkimuskyselyyn vastanneista oli niin vakiintunut puoluekanta, ettei sitä voisi eduskuntavaalien välillä vaihtaa (Paakkunainen & Myllyniemi 2007; 60, 63). 1990-luvulta tähän päivään äänestysosallistuminen ja sen laskusuuntaus sekä erityisesti nuorten vaalipassiivisuus ovat säilyneet tutkimuksen ja yhteiskunnallisen keskustelun kestoteemoina. (Borg 2004, 76).

Ahosen (2006) mukaan äänestyspassiivisuus tai puoluetoimintaan osallistumattomuus eivät välttämättä ole merkkejä nuorten protestista tai syrjäytymisestä. He eivät vain koe puoluetoimintaa oman elämänsä kannalta merkitykselliseksi, elämäntyylinsä sopivaksi asiaksi tai eivät löydä ehdokaslistoilta tarpeeksi yksilöllistä ehdokasvaihtoehtoa. (Ahonen 2006, 255.) Nuorten yhteiskunnallisen aktiivisuuden on katsottu tapahtuvan enenevässä määrin areenoilla, joita ei ole mielletty poliittisiksi. Vaikuttamisesta on tullut yksilöllisempää ja yksilökeskeisempää: esimerkiksi omilla kulutusvalinnoilla katsotaan olevan merkitystä myös globaalisti. (Komonen 2009, 53-54.)

Näyttäisi siltä, että edellä esitetty kehityssuunta jatkuu. Helveen (2009a) mukaan nuoret ovat edelleen melko passiivisia äänestämisen, puolueisiin kuulumisen ja kansalaisjärjestöjen toimintaan osallistumisen suhteen. Nykynuoret rakentavat persoonallisia elämäntarinoita ja projekteja, joissa perinteiset kansalaisvaikuttamisen keinot ovat menettämässä merkitystään (Helve 2009a, 42). Kun vielä 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa merkittäviä harrastusmahdollisuuksia tarjoavia tahoja olivat poliittiset kerhot (kuten Nuoret kotkat ja Pioneerit), partio, vapaapalokuntatoiminta ja seurakuntien kerhot, nykynuorten järjestötoiminta keskittyy enimmäkseen ei-poliittisiin, ekspressiivisiin järjestöihin, erityisesti liikuntajärjestöihin (Helve 2009b, 251. Peltola 2007, 83). Toisaalta nuoret kokevat kyllä *kiinnostusta* erilaisiin instrumentaalisiin eli jotain asiaa ajaviin järjestöihin kuten hyväntekeväisyys- ja rauhanjärjestöihin sekä esimerkiksi ympäristö-, eläinoikeus- sekä kehitysmaajärjestöihin vaikka niiden toimintaan osallistuminen on vähäistä. (Peltola 2007, 83.)

Individualismin lisääntyminen merkitsee sitä, ettei vahvoja kollektiivisia identiteettejä synny enää kuten ennen. Paakkunaisen ja Hoikkalan (2007) mukaan kyse on jopa pakkoyksilöllistämisestä. Pärjätäkseen on oltava nuorekkaan yksilöllinen ja ainutkertainen. Heidän mielestään onkin iso kysymys, johtaako yksilöllistynyt ja yksilöllistävä yhteiskunta yhdessä kilpailuyhteiskunnan kanssa lopulta osallistuvan kansalaisuuden rapautumiseen. (Paakkunainen & Hoikkala 2007, 136.)

Toisaalta, kuten suomalaisia yleensäkin, nuoria ei voida tarkastella yhtenä yhtenäisenä ryhmänä. Koulutuksen lisäksi esimerkiksi sosio-ekonomisella taustalla ja asuinpaikalla on merkitystä suhteessa kokemukseen kansalaisvaikuttamisen mahdollisuuksista, samoin alakulttuurilla, johon nuori kuuluu harrastuksineen ja sosiaalisine suhteineen. (Helve 2009a, 36-43.) Helveen (2009a, 31) mukaan empiiriset tutkimustulokset osoittavat, että lukiolaiset ja korkeakouluopiskelijat uskovat eniten omiin vaikuttamismahdollisuuksiinsa. Vuoden 2007 eduskuntavaaleihin liittyvä tutkimus osoitti myös, että koulutustaustalla on suuri merkitys siinä, miten kiinnostuneita nuoret ovat politiikasta. Kaikkein kiinnostuneimpia politiikasta olivat akateemisesti koulutetut. (Paakkunainen & Myllyniemi 2007, 13.)

Nuorten kansalaisvaikuttamisaktiivisuus näyttäisi tutkimusten perusteella olevan kasautuvaa. Esimerkiksi viimeistä edellisten eduskuntavaalien 2007 yhteydessä tehdyn tutkimuksen mukaan äänestämistään varmana pitävät nuoret ovat muita useammin aktiivisia myös kulutuspolitiikoinnissa, internetin käyttäjinä ja järjestöissä. (Peltola 2007, 85.) Instrumentaalisiin järjestöihin osallistuminen on varsin kasautuvaa: yhteen järjestöön kuuluva on muita useammin mukana useammassa tällaisessa yleishyödyllisessä järjestössä. Esimerkiksi ihmisoikeus- tai rauhanjärjestöissä toimivista nuorista puolet toimi myös jossain hyväntekeväisyysjärjestössä ja 40

% luonnonsuojelujärjestöissä toimivista on mukana myös jossain ihmisoikeus- tai rauhanjärjestön toiminnassa. (Paakkunainen & Myllyniemi 2007, 72.)

Nuoret ovat Etelä-Suomen ja kasvukeskusten ulkopuolella selvästi turhautuneempia poliittiseen vaikuttamiseen ja ylipäätään yhteiskunnallisia asioita ja niiden pohtimista kohtaan (Paakkunainen & Myllyniemi 2007, 13). Jukarainen ja Tuhkunen (2004) ovat tutkineet raja- ja syrjäseutujen nuorten muuttoliikettä ja erityisesti niitä mielikuvia, joita nuorilla on omasta kotiseudustaan. Useimmiten nuoret (iältään n. 13-30 v.) näkivät ruohon olevan vihreämpää aidan toisella puolella ja omaa kotiseutua vähäteltiin. Positiivisista asioista mainittiin usein luonnonläheisyys ja rauhallisuus, mutta toisaalta se merkitsi nuorille myös tapahtumaköyhyyttä ja monipuolisten vapaa-ajanviettomahdollisuuksien puutetta. Merkillepantavaa on, että nuoret tarkastelivat asiaa pääasiassa *itsensä toteuttamisen* näkökulmasta. (Jukarainen & Tuhkunen 2004, 97-99.)

4 KRISTILLISET KIRKOT JA KANSALAISVAIKUTTAMINEN

4.1 Suurten kirkkokuntien erilaiset yhteiskuntanäkemykset

Kristillisen etiikan peruspilareihin on kautta kristinuskon historian kuulunut lähimmäisen rakastaminen ja auttaminen (vrt. esim. Raamatun kultainen sääntö ja rakkauden kaksoiskäsky). Suhde yhteiskuntaan ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen on kuitenkin vaihdellut kristinuskon historiassa ja sen kannatusalueilla suurestikin. Raamatun ns. aidoista Paavalin kirjeistä⁵ voidaan havaita, että jo ensimmäisen sukupolven kristityt pohtivat, miten suhtautua ympäröivään yhteiskuntaan. Kirjeistä käy kuitenkin ilmi, että he odottivat paruosian tapahtuvan jo omana elinaikanaan, joten Paavali ei selvästikään halunnut suunnata kristittyjen aktiivisuutta yhteiskunnallisten olojen muuttamiseen. Siihen ei yksinkertaisesti ollut aikaa, kuten ei myöskään avioliittoon ja lasten kasvattamiseen. (Aejmelaeus 2000, 172-173.)

Kun Kristuksen paluu viivästyí ja kristinusko sai lisää kannatusta, oli suhdetta mietittävä uudelleen. Rooman valtakunnassa yhden hankauskohdista muodosti keisarikultti, johon kristityt eivät suostuneet. Tämä puolestaan esti kristittyjä toimimasta julkisissa viroissa, luottamustoimissa tai armeijassa ja johti lopulta myös kristittyjen vainoihin. (Arffman 2004, 20-21.) Iso rajapyykki kristinuskon historiassa on ns. konstantinolainen käänne, jossa keisari Konstantinos salli kristinuskon v. 313 (Arffman 2004, 38). Hänen seuraajansa Theodosius Suuren aikana kristinusko saa valtionuskonnon statuksen, jolloin asetelma vainotusta protestiliikkeestä kääntyy pääläelleen (Arffman 2004; 41, 43). Tämän jälkeen kirkkoilla on ajasta ja paikasta riippuen ollut erilaisia positioita suhteessa yhteiskuntaan.

Opillisesta näkökulmasta tarkasteltuna eri kirkkokunnilla ja kristinuskon suuntauksilla voidaan nähdä olevan ja olleen toisistaan poikkeava suhtautuminen kristinuskon ja yksittäisen kristityn suhteesta yhteiskuntaan. Esimerkiksi maailman suurimmassa kirkkokunnassa, katolisessa kirkossa politiikan ja uskonnon kytköstä ei vierasteta, koska katolisen käsityksen mukaan taju

⁵ Raamattu sisältää yhteensä 13 Paavalin nimissä olevaa kirjettä, joista seitsemän on Paavalin itsensä sanelemia ja loput ns. deuteropaavalilaista eli Paavalin koulukunnan kirjallisuutta, joka on syntynyt Paavalin kuoleman jälkeen (Kuula, ym. 2003; 211, 219).

oikeasta ja väärästä on yhteistä kaikille ihmisille ja ihmiset pyrkivät viime kädessä yhteiseen päämäärään. (Hallamaa 1999, 171-172.) Näkemys kirkon ja valtion suhteesta on historiassa ollut kiistanalainen, mutta varsin pitkään katolinen kirkko on kuitenkin ymmärtänyt edustavansa ainakin moraalista auktoriteettia suhteessa valtioon (Raunio 1999a, 49).

Katolinen kirkko painottaa sosiaalietiikassaan yksittäisen ihmisen vastuuta ja aloitteellisuutta sen sijaan että yhteiskunnalla tai valtiolla olisi velvollisuus toimia esimerkiksi yhteiskunnallisten ongelmien korjaamiseksi (Lauha 2007, 173). Katolisen ihmiskäsityksen mukaan Jumala on kutsunut jokaisen ihmisen kehittymään ja toteuttamaan itseään, mikä merkitsee samalla suuntautumista yliluonnollista päämäärää kohti. Koska ihminen on yhteisöllinen olento ja riippuvainen toisista ihmisistä, olennainen osa edellä mainittua on yksilön vastuu lähimmäisistään ja ympäristöstään. (Raunio 1999a, 50-52.) Roomalaiskatolinen kirkko kritisoi hyvinvointivaltio-ajatusta, koska valtion kantaessa laajan sosiaalisen vastuun estetään tosiasiallisesti ihmistä toteuttamasta omaa tehtäväänsä (Raunio 1999a, 61).

Ortodoksisessa kirkossa ei ole samalla tavoin kehitelty sosiaalietiikkaa tai yhteiskuntaeettistä opetusta kuin roomalaiskatolisessa kirkossa (Kotiranta 1999, 122.) Ortodoksisuudessa ajatellaan, että ihmisen tullessa osalliseksi Jumalan laupeudesta jumalanpalveluselämässä se heijastuu myös muuhun elämään lähimmäisenrakkautena (Kotiranta 1999, 125-126). Reformoidussa kirkossa puolestaan yhteiskunta, kristillinen usko ja Raamattu on pyritty usein liittämään yhteen. Oikeudenmukaisuuden toteutumisen on nähty edellyttävän kristillistä uskoa ja rakkautta, mikä puolestaan merkitsee hengellisen todellisuuden vaikutusta aineelliseen ja maalliseen elämänpiiriin. (Raunio 1999c; 96, 121.)

4.2 Luterilainen oppi, yhteiskunta ja kansalaisvaikuttaminen

Katolisesta kirkosta 1500-luvulla irtaantuneessa luterilaisuudessa keskeinen opinkappale yhteiskuntaan liittyen on Lutherin käsitys kahdesta regimentistä eli maallisesta ja hengellisestä hallintavallasta. Molempien päämääränä on Lutherin mukaan rakkauden toteutuminen. Maallinen regimentti eli yhteiskunta tai valtio instituutioineen ja virkoineen on osa Jumalan luomaa järjestystä, jonka tehtävänä on turvata yhteiskuntarauha ja huolehtia ihmisten tarpeista. Hengellisen regimentin eli kirkon päätehtävänä taas on ennen kaikkea tuoda Jumala sanan ja sakramenttien kautta läsnä olevaksi. Vaikka molemmat toteuttavat samaa päämäärää, ovat ne toisistaan erillisiä. (Raunio 1999b, 87-89.) Uskonnota ei voi luterilaisen opin mukaan tehdä poliittista ohjelmaa eikä politiikka ole evankeliumin aluetta. Luterilaisuudessa ei myöskään suosita

käsitystä, jonka mukaan usko antaisi ihmiselle erityislahjakkuutta poliittisten tai moraalisten kysymysten ratkomiseen. (Hallamaa 1999, 173-174.)

Luterilaisen ihmiskäsityksen mukaan Jumala ilmaisee yleiset moraaliperiaatteet kaikille ihmisille omassatunnossa. Omantunnon objektiivista sisältöä ei luterilaisuudessa kuitenkaan ole systematisoitu kovin voimakkaasti. (Knuutila 1999, 29). Luterilaiseen synti- ja pelastuskäsityksen mukaan ihmisen syntiinlankeemuksesta seuranneesta luontaisesta itsekkyydestä seuraa monenlaista pahaa. Jumalasuhteessaan ihminen ei voi itse ansaita pelastustaan hyvillä töillä, vaan pelastuksen sanotaan tapahtuvan vain Kristuksen sovitus työn kautta (ns. sovitussteologia) (ks. esim. Kuula 2004, 23).

Hallamaan (1999) mukaan edellä mainitulla on monenlaisia uskonnollisia ja moraalisia seurauksia. Kun moraalilla ei ole sijaa jumalasuhteessa, hyvistä töistä tulee tietyllä tavoin ongelma: toisaalta hyvän tekeminen on velvollisuus, mutta toisaalta ihminen ei saisi tunnistaa tekojaan hyväksi, koska silloin hän olisi vaarassa ryhtyä tekoihin väärin motiivein, ansioituakseen. Tämä suosii anonyymia auttamista ja yhteiskuntanäkemyistä, jonka mukaan yhteisön vastuulla on elämän kannalta välttämättömien asioiden takaaminen jäsenilleen. (Hallamaa 1999, 179.) Hallamaa ja Knuutila väittävätkin, että suomalainen yhteiskuntarakenteen ja sosiaalieettiset mallit ovat saumattomasti kytköksissä luterilaisuuteen näkyen esimerkiksi hyvinvointiyhteiskuntamallissa ja korkean verotuksen hyväksymisenä (Hallamaa 1999, 187-189; Knuutila 1999, 31-32).

Pohjoismaisen luterilaisuuden suhde politiikkaan ja kansalaisvaikuttamiseen muodostuukin monisärmäiseksi. Koska luterilaisuuteen ei ole kuulunut käsitys riidattomasti muotoiltavasta moraalipohjan tai hyvän elämän määrittelystä, sen pohjalta ei voida esittää esimerkiksi yhteisiä poliittisia päämääriä (vrt. Hallamaa 1999, 194). Toisaalta luterilainen kutsumusajattelu ei ulotu vain palkkatyöhön vaan kutsumuksen toteuttamisella on tarkoitettu kaikkea lähimmäisen hyväksi tapahtuvaa toimintaa (Hallamaa 1999, 215). Luterilaisilla kirkkoilla onkin paljon myös vapaaehtoisvoimin pyörivää toimintaa eri-ikäisille ja elämäntilanteissa oleville (Yeung 2003, 309-310). Pohjoismaiden luterilaiset kirkot ovat samoin yhteiskunnallisesti aktiivisia mm. ekumeenisten yhteistyöelinten (kuten Kirkkojen maailmanneuvosto), omien avustusjärjestöjensä ja diakoniatyön kautta sekä ottaen osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun esimerkiksi piispojen suulla (Raunio 1999a, 41-43)⁶. Avustusjärjestöjen työtä ja diakoniatyötä tukemalla myös yksittäinen seurakuntalainen voi osallistua ja vaikuttaa.

⁶ Vrt. esimerkiksi arkkipiispa Kari Mäkisen koolle kutsuma köyhyysryhmä, jonka loppuraportista Yle uutisoi (10.3.2015) otsikolla: ”Näin arkkipiispan köyhyysryhmä lobbaa huono-osaisten puolesta” (Mäntymaa 2015).

Luterilaisen kirkon moninainen rooli Suomessa

Evankelis-luterilaisella kirkolla on ollut perinteisesti merkittävä asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Historiassa esimerkiksi oikeuslaitos, koulujärjestelmä sekä sairaan- ja köyhäinhoito ovat olleet kytköksissä kirkkoon (Heininen & Heikkilä 1997, 188). Vielä ennen toista maailmansotaa kunnan kiertävä sairaanhoitaja saattoi hoitaa pitäjän pohjoispuolen ja seurakunnan diakonissa eteläosan (Koskenvesa 2003, 298).

Luterilaiseen kirkkoon kuuluu edelleen 73,7 % suomalaisista, yli neljä miljoonaa henkilöä (Seurakuntien väestönmuutokset 2014, 2015). Yhteiskunnalliset rakennemuutokset viime vuosikymmeninä ovat kuitenkin merkinneet instituutioiden eriytymistä toisistaan ja kirkon kannalta yksi merkittävimpiä yhteiskunnallisia prosesseja on ollut maallistuminen. Kirkko on alettu mieltää yhdeksi sektoriksi muiden joukossa, jonka tehtävänä on uskonnollisten palvelujen tuottaminen. (Yeung 2003, 307.)

Toisaalta 1990-luvun laman myötä kirkon rooli sosiaaliseen hyvinvointiin liittyvänä kolmannen sektorin toimijana korostui. Esimerkiksi diakonia- ja perheneuvontapalveluiden tarve nousi aivan uudelle tasolle. Diakoniatyöntekijät ryhtyivät jopa velkaneuvojiksi ja vuoden 1991 Yhteisvastuukeräyksen tuella perustettiin Takuu-Säätiö auttamaan ylivelkaantuneita. Kirkon ylläpitämien ruoka-pankkien asiakkaina oli 1990-luvun lopussa n. 200 000 avun tarvisijaa. (Lampela-Kivistö 2003, 133-134.) Asema suhteessa julkisiin palveluihin herättää edelleen kysymyksiä. Koskenvesa (2003) kiteyttääkin tämän diakoniaa käsittelevässä artikkelissaan seuraavasti: ”Ev.-lut. Kirkko ei sovi oikein järjestöksi muttei myöskään julkisten sosiaali- ja terveystalvelujen tuottajaksi.” Hän päätyy sijoittamaan kirkon näistä kahdesta ennemmin järjestökenttään. (Koskenvesa 2003, 298.)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhde yhteiskuntaan ei ole yksioikoisesti määriteltävissä. Toisaalta se on julkisoikeudellinen yhteisö, jolla on erityisasema muussa lainsäädännössä sekä selkeä organisaatio- ja virkarakenne pätevyysvaatimuksineen (Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2015a). Toisaalta kirkossa merkittävää päätäntävaltaa käyttävät myös maallikot esimerkiksi kirkolliskokouksen ja paikallisseurakuntien demokraattisilla vaaleilla valittujen päätöksentekojen kautta (Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2015b).

Kirkon kautta voi kansalaisvaikuttaa montaa kautta kuten olemalla jäsen ja maksamalla kirkollisveroa, äänestämällä seurakuntavaaleissa, asettumalla ehdolle seurakunnan luottamustoimiin, tekemällä vapaaehtoistyötä, tukemalla sen hankkeita eri tavoin rahallisesti (muutoin kuin kirkollisveron kautta) tai periaatteessa myös ryhtymällä sen palkalliseksi

työntekijäksi. Suomen evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon lisäksi muilla uskonnollisilla yhteisöillä ei ole samanlaista erityisasemaa lainsäädännössä tai verotusoikeutta, joten ne ovat selkeämmin mielletävissä ns. kolmannen sektorin toimijoiksi esimerkiksi järjestöjen ja yhdistysten rinnalle (Sakaranaho 2007: 131, 134).

Luterilainen kirkko on myös taho, johon yritetään kansalaisvaikuttamisen keinoin vaikuttaa. Tämä nähtiin erityisen selvästi vuoden 2010 seurakuntavaaleissa, jossa yhdeksi keskeiseksi vaaliteemaksi nousi seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöjen oikeudet kirkon sisällä (Grönlund 2011, 5). Myös kirkon erotilastoissa on näkynyt selkeitä piikkejä esimerkiksi kansanedustaja Päivi Räsänen (KD) otettua kantaa em. kysymyksiin (mm. Ajankohtaisen kakkosen Homo-ilta⁷ v. 2010 jonka aiheutti kirkosta eroamispiikin kirkon johdon kannan jäädessä tilanteessa epäselväksi⁸).

Kirkon sisäinen moninaisuus on suuri. Komulaisen (2009) mukaan onkin tullut tavaksi sanoa, että luterilaisessa kirkossa katto on korkealla ja seinät avaralla. (Komulainen 2009, 16.) Kuka käyttää kirkon ääntä, on erittäin monitahoinen ja hankala kysymys Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa, kuten edellinen arkkipiispa Jukka Paarma (2004) kirkolliskokoukselle osoittamassaan puheessa analyttisesti erittelee. Haasteena on esimerkiksi se, että kirkon aktiivijäsenistöstä merkittävän osan muodostaa herätysliikkeisiin aktiivisesti osallistuva seurakuntaväki, jonka näkemykset voivat herätysliikkeestä riippuen olla kirkkokansan suurta enemmistöä konservatiivisempia⁹.

Herätysliikkeiden kiinteä yhteys evankelis-luterilaiseen kirkkoon on kirkon ja kansalaisvaikuttamisen kannalta mielenkiintoinen siksi, että yhtäältä nämä liikkeet ovat järjestäytyneet itsenäisiksi yhdistyksiksi (kuten Suomen Luterilainen evankeliumiyhdistys, Suomen evankelis-luterilainen kansanlähetys ja Herättäjä-yhdistys) ja siten kuuluvat kolmannen sektorin järjestötoimijoihin. Toisaalta ne ovat kuitenkin erittäin tiiviisti kytköksissä Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, koska seurakunta-aktiivien lisäksi suurin osa seurakuntien työntekijöistä tulee herätysliikkeiden piiristä, ne järjestävät usein omaa toimintaansa myös kirkon tiloissa ja kirkko tukee niitä rahallisesti (Monikasvoinen kirkko 2008; 239-240, 258-259).

Suomessa luterilainen kirkko on ollut merkittävä poliittinen vaikuttaja (Lauha 2007, 187). Lauha (2007) analysoi artikkelissaan ”Uskonto ja politiikka Suomessa 1900-luvulla” luterilaisen kirkon ja politiikan suhteiden kehityslinjoja sadan vuoden ajalta tutkimustiedon valossa. Hänen mukaansa kirkon yhteiskunnallinen ja poliittinen aktiviteetti on keskittynyt neljän teeman

⁷ Kyseinen Homo-ilta Ylen Elävässä arkistossa: <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/10/19/ajankohtaisen-kakkosen-homoillat>

⁸ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tilastojen mukaan vuonna 2010 kirkosta erosi 83 097 jäsentä, kun vastaavat luvut vuonna 2009 ja 2011 olivat 43 650 ja 46 177 (Kirkkohallitus 2015.)

⁹ Erityisesti tämä on tullut esiin viime vuosina naispappeuskysymyksessä ja edellä käsitellyssä suhtautumisessa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin (Monikasvoinen kirkko 2008, 250).

ympärille (Lauha 2007, 177). Ensimmäinen niistä on *vastuu kansan arvoista ja moraalista*. Tämä on näkynyt itsenäisyyden alusta asti koulun uskonnonopetuksen voimakkaana puolustamisena. Päivänpolitiikassa myös erityisesti perhepolitiikkaan ja seksuaalietiikkaan liittyvät uskonnolliset argumentit ovat herkästi nousseet esiin, vaikka luterilaisen kirkon kanta näissä kysymyksissä ei olekaan ollut yksiselitteinen. (Lauha 2007, 179-181.)

Toisena teemana Lauha nostaa esiin *demokratian ja järjestyksen turvaamisen*. Kirkko on seurannut varsin tiiviisti puolueohjelmien muodostumista sekä poliittisten puolueiden toimintaa. Papistoa on toiminut eri puolueissa niin valtakunnan- kuin paikallistason politiikassakin. (Lauha 2007, 181-182.) Kolmanneksi Lauha esittää, että kirkon intresseissä on ollut myös *kansan hyvinvointi*, mikä ilmeni sosiaalipoliittisena aktivoitumisena erityisesti sotien jälkeen, 60-luvun jälkipuoliskolla ja 90-luvun lamavuosina. Neljänneksi: kirkko on ollut kiinnostunut myös *valtion edusta*. Kirkko on ollut vahva nationalismin tukija korostaen isänmaanrakkautta ja sillä on ollut halu ylläpitää maanpuolustustahtoa. Tämä on näkynyt niin kirkon julistuksessa kuin yhteiskunnallisissa kannanotoissakin. (Lauha 2007, 183-186.)

5 LUKION OPETUSSUUNNITELMAN PERUSTEET JA EVANKELIS- LUTERILAINEN USKONTO

5.1 Lukio-opetukselle asetetut yleiset tavoitteet opetussuunnitelman perusteissa

Nykyiset Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003 otettiin käyttöön asteittain 1.8.2005 alkaen yhdessä valtioneuvoston hyväksymän uuden tuntijaon kanssa (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 4). Opetussuunnitelma sisältää sekä lukiokoulutuksen järjestämiselle yleisesti asetetut tavoitteet (kuten arvoperusta, opetuksen toteuttaminen sekä opiskelijan ohjaus ja tukeminen) että oppiainekohtaiset tavoitteet ja sisällöt (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003). Valtakunnallinen lukion evankelis-luterilainen uskonnonopetus koostuu kolmesta pakollisesta ja kahdesta valtakunnallisesta syventävästä kurssista (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 159-161). Näiden lisäksi kunta- ja koulukohtaisissa opetussuunnitelmissa voi olla muita syventäviä kursseja kuten ylioppilaskokeisiin valmentava kertauskurssi (Opetushallitus 2015).

Vaikka lukion oppikirjojen sisällön tarkastaminen loppui valtiovallan taholta 1990-luvun alussa ja koulut voivat itse valita käyttämänsä oppikirjat, niiden sisältö perustuu valtakunnallisiin opetussuunnitelmiin (Ahonen 2012, 165). Oppikirjojen kustantaminen on toki kilpailtua liiketoimintaa, jonka vaikutusta kirjojen sisältämiin pedagogisiin ratkaisuihin on myös kritisoitu (Heinonen 2007, 28). Lukion oppikirjoja tehtäessä huomioidaan varmasti myös osaamista viime kädessä mittaava valtakunnalliseen opetussuunnitelmaan perustuva ylioppilaskoe (ks. Lukiolaki 18 §).

Sanaa ”kansalaisvaikuttaminen” ei Lukion opetussuunnitelman perusteissa mainita, mutta sieltä on kuitenkin löydettävissä siihen viittaavia tavoitteita. Lukiokoulutuksen tehtävää ja arvoperustaa käsittelevässä luvussa 2 kansalaisuuden, kansalaisaktiivisuuden ja kansalaisvaikuttamisen näkökulmasta nostetaan esiin seuraavat tavoitteet: vastuuntuntoisuus, omien oikeuksien ja velvollisuuksien tunnistaminen, osallisuus ja kokemukset yhteisestä

vaikuttamisesta, kriittiseen pohdintaan kannustaminen sekä koulun yhteiskunnalle avoin toimintakulttuuri (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 12-14).

Opiskelijaa tulee ohjata toimimaan vastuuntuntoisena ja velvollisuuksistaan huolehtivana kansalaisena yhteiskunnassa ja tulevaisuuden työelämässä. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 12.)

Lukiokoulutuksen tulee edistää avointa demokratiaa, tasa-arvoa ja hyvinvointia. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 12.)

Tavoitteena on, että opiskelija oppii tuntemaan oikeutensa ja velvollisuutensa sekä kasvaa aikuisen vastuuseen omista valinnoistaan ja teoistaan. Opiskelijan tulee saada lukioaikanaan kokemuksia siitä, miten tulevaisuutta rakennetaan yhteisillä päätöksillä ja työllä. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 12.)

Lukio-opetuksen tulee kannustaa tunnistamaan julkilausuttujen arvojen ja todellisuuden välisiä ristiriitoja sekä pohtimaan kriittisesti suomalaisen yhteiskunnan ja kansainvälisen kehityksen epäkohtia ja mahdollisuuksia. Opiskelijan tulee saada lukioaikanaan jäsentynyt käsitys siitä, mitkä ovat kansalaisen perusoikeudet Suomessa, Pohjoismaissa ja Euroopan unionissa, mitä ne käytännössä merkitsevät sekä miten niitä ylläpidetään ja edistetään. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 12.)

Lukiossa tavoitteena on opetussuunnitelmaan nojautuen toimintakulttuuri, joka korostaa koko yhteisön jäsenten vastuuta, on avoin yhteistyölle ja vuorovaikutukselle yhteiskunnan kanssa sekä maailmassa tapahtuville muutoksille. Opiskelijoilla tulee olla mahdollisuus osallistua oman työyhteisönsä kehittämiseen muun muassa oppilaskuntatoiminnan kautta. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 14.)

Opetuksen yleisiä tavoitteita käsittelevässä luvussa 5 todetaan lisäksi tavoitteina oman toiminnan ja valintojen merkityksen tiedostaminen, taito tunnistaa ja käsitellä eettisiä kysymyksiä, vaikuttamisen keinojen tunnistaminen sekä pyrkimys kehittää halua, kykyä ja rohkeutta toimia vastuullisesti yhteiskunnassa (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 24).

Opiskelijan tietoisuutta ihmisten toiminnan vaikutuksesta maailman tilaan tulee kehittää. Lukion tulee kehittää opiskelijan taitoa tunnistaa ja käsitellä yksilöllisiä ja yhteisöllisiä eettisiä kysymyksiä. Opiskelijan tulee saada tilaisuuksia pohtia erilaisia vaihtoehtoja, tehdä valintoja ja tiedostaa valintojen välittömiä ja välillisiä seurauksia. Lukion tulee pyrkiä siihen, että opiskelijalle kehittyy halu ja kyky toimia demokraattisessa yhteiskunnassa vastuullisesti huomioiden oma ja muiden hyvinvointi. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 24.)

Tavoitteena on, että lukion päätyttyä opiskelija pystyy kohtaamaan joustavasti muuttuvan maailman haasteet, tuntee vaikuttamisen keinoja ja hänellä on halua ja rohkeutta toimia. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 24.)

Opetuksen yleisiin tavoitteisiin sisältyy lukion valtakunnallisessa opetussuunnitelmassa lisäksi kuusi aihekokonaisuutta, jotka ”ovat lukion toimintakulttuuria jäsentäviä toimintaperiaatteita ja oppiainerajat ylittäviä, opetusta eheyttäviä painotuksia”. Opetussuunnitelma velvoittaa ottamaan ne huomioon kaikkien oppiaineiden opetuksessa, siis myös uskonnossa. Aihekokonaisuudet ovat aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys; hyvinvointi ja turvallisuus; kestävä kehitys; kulttuuri-identiteetti ja kulttuurien tuntemus; teknologia ja yhteiskunta sekä viestintä- ja mediaosaaminen. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 24-25.)

Aihekokonaisuuksia käsittelevässä luvussa Opetussuunnitelman perusteissa tämän tutkimuksen aihepiiriin liittyy erityisesti ”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys”- aihekokonaisuus, koska siinä korostetaan yhteisöllistä osallistumista ja aktiivista toimijuutta kansalaisena demokraattisessa yhteiskunnassa ja sen päätöksenteossa (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 25). Kokonaisuus määritellään seuraavasti:

Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys -aihekokonaisuuden tavoitteena on kasvattaa opiskelijoita osallistuviksi, vastuuta kantaviksi ja kriittisiksi kansalaisiksi. Se merkitsee osallistumista ja vaikuttamista yhteiskunnan eri alueilla poliittiseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen toimintaan sekä kulttuurielämään. Osallistumisen tasot ovat paikallinen, valtakunnallinen, eurooppalainen sekä globaali.

Tavoitteena on, että opiskelija

- syventää demokraattisen yhteiskunnan toimintaperiaatteiden ja ihmisoikeuksien tuntemustaan*
- osaa muodostaa oman perustellun mielipiteensä ja keskustella siitä kunnioittaen muiden mielipiteitä*
- tuntee yhteiskunnan erilaisia osallistumisjärjestelmiä sekä niiden toimintatapoja*
- haluaa osallistua lähiyhteisön, kotikunnan, yhteiskunnan ja elinympäristön yhteisen hyvän luomiseen yksilönä ja ryhmässä sekä vaikuttaa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon*
- omaksuu aloitteellisuuden ja yritteliäisyyden toimintatavakseen*
- tuntee yrittäjyyden eri muotoja, mahdollisuuksia ja toimintaperiaatteita*
- ymmärtää työn merkityksen yksilölle ja yhteiskunnalle*
- tuntee kuluttajan vaikuttamiskeinot ja osaa käyttää niitä.*

Aihekokonaisuuden toteuttamisen pääpainon tulee olla käytännön harjoittelussa sekä omakohtaisten osallistumis- ja vaikuttamiskokemusten luomisessa. Koulun oman aktiivisen toiminnan lisäksi tällaista opiskeluympäristöä voidaan kehittää yhteistyössä muiden yhteiskunnan elimien, erilaisten järjestöjen ja yritysten kanssa. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 25.)

Muissa aihekokonaisuuksissa tuodaan kansalaisvaikuttamiseen liittyen lisäksi esiin: hyvinvoinnin ja turvallisuuden puolesta toimiminen yhteiskunnassa, toiminta keskinäiseen kunnioittamiseen perustuvan monikulttuurisen yhteiskunnan rakentamiseksi, teknologian kehitystä koskevaan päätöksentekoon osallistuminen yksilönä ja kansalaisyhteiskunnan jäsenenä sekä tietoisuus median roolista yhteiskunnallisena vaikuttajana ja mediakasvatus osana yhteiskunnallisten taitojen kehittämistä (Lukion opetussuunnitelmien perusteet 2003, 26-29).

5.2 Evankelis-luterilaisen uskonnon opetussuunnitelma

Uskonto-oppiaineen (evankelis-luterilainen ja ortodoksinen uskonto) yleisessä osassa todetaan, että ”Uskonnonopetuksessa luodaan edellytykset ymmärtää uskontoja ja soveltaa tätä tietoa oman maailmankatsomuksen, kulttuurin ja yhteiskunnan jäsentämisessä sekä kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa.” (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 158.) Kansalaisvaikuttamisen kannalta erityisen olennainen tavoite on monikulttuurisessa yhteiskunnassa toimimiseen liittyvä, yleisessä osassa mainittu ”kunnioittaa ihmisiä, joilla on erilainen vakaumus ja pystyy elämään ja toimimaan eri kulttuureista tulevien ja eri tavoin ajattelevien ja uskovien ihmisten kanssa monikulttuurisessa yhteiskunnassa ja maailmassa” (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 158). Tavoitteen ”ymmärtää henkilökohtaisen vastuun merkityksen sekä tiedostaa erilaisten eettisten ratkaisujen taustalla vaikuttavat arvot ja niiden merkityksen” voi nähdä oppiaineen koko sisällön lisäksi viittaavan erityisesti tämän tutkimuksen kohteena olevan evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssiin sekä ortodoksinen uskonnon 2. kurssiin, joiden aihepiireinä on etiikka ja dogmatiikka. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003: 158, 160, 162.)

Evankelis-luterilaisen uskonnon oppimäärän ensimmäinen pakollinen kurssi ”Uskonnon luonne ja merkitys” koostuu kahdesta pääosiosta, jotka ovat uskonto ilmiönä ja raamatuntutkimus. Toinen kurssi ”Kirkko, kulttuuri ja yhteiskunta” käsittelee kristillisten kirkkojen historiaa ja nykypäivää. Kolmannessa kurssissa ”Ihmisen elämä ja etiikka” keskitytään erityisesti eettisten kysymysten tarkasteluun, mutta se sisältää myös kristillistä dogmatiikkaa. Valtakunnalliset syventävät kurssit 4. ”Uskontojen maailmat” ja 5. ”Mihin suomalainen uskoo” käsittelevät

puolestaan maailmanuskontoja ja suomalaista uskonnollisuuden kenttää. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 159-161).

Evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssin ”Ihmisen elämä ja etiikka” tavoitteet ja keskeiset sisällöt on Lukion opetussuunnitelman perusteissa 2003 määritelty seuraavasti:

3. Ihmisen elämä ja etiikka (UE3)

TAVOITTEET

Kurssin tavoitteena on, että opiskelija

- hallitsee eettisen kysymyksenasettelun ja ymmärtää elämäkysymysten ja eettisen pohdinnan merkityksen*
- saa käsitteellisiä välineitä eettisten kysymysten tarkasteluun*
- ymmärtää tekevänsä päivittäin moraalisia valintoja ja tietää olevansa vastuussa ratkaisuihistaan*
- saa perustiedot ihmisen elämäkysymyksistä ja ajankohtaisista etiikan aiheista ja osaa kytkeä ne uskonnon kannalta keskeisiin kysymyksenasetteluihin*
- ymmärtää Raamatun yhteyden elämäkysymyksiin ja etiikkaan*
- ymmärtää kristinuskon ja etiikan yhteyden, erityisesti luterilaisen etiikan keskeisen sisällön ja kirkkojen eettisten kannanottojen taustalla olevia teologisia perusteita.*

KESKEISET SISÄLLÖT

- ihmisen tärkeät elämäkysymykset: elämän tarkoitus, kärsimys, kuolema*
- kristillinen käsitys Jumalasta, ihmisestä, luonnosta ja pelastumisesta*
- hyvän ja pahan käsitteet*
- kristillinen etiikka ja etiikan teoriat*
- yksilöeettisiä kysymyksiä*
- yhteiskuntaeettisiä kysymyksiä (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 160.)*

Lukion uskonnon 3. kurssin aihepiirit liittyvät erittäin luontevasti aktiiviseen kansalaisuuteen ja kansalaisvaikuttamiseen, koska niissä pohditaan arvoja, niistä nousevia valintoja ja erilaisten valintojen seurauksia. Uskonnon 3. kurssilla käsitellään tarkemmin mm. ihmisoikeuksia, eri hallintomuotojen ja yhteiskunnan eettistä perustaa, työn ja kuluttajuuden etiikkaa sekä harjoitellaan argumentaatiotaitoja. Tarkkoja aihepiirejä Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003 ei määrittele, mutta oppikirjoissa näyttää vallitsevan varsin suuri konsensus siitä, mitä opetussuunnitelmassa mainitut ajankohtaiset yksilö- ja yhteiskuntaeettiset kysymykset ovat (ks. luku 6.2). (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 160).

6 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

6.1 Tutkimustehtävä

Tutkimusprosessin kulku esitetään perinteisesti vaiheina alkaen aiheeseen perehtymisestä ja tutkimusongelman asettamisesta päättyen tutkimuksen raportointiin (ks. Hirsjärvi ym. 2005, 59). Erityisesti kvalitatiivisen tutkimuksen kohdalla tämä ei kuitenkaan aina etene suoraviivaisesti, vaan kyseessä on päättymätön ja syklinen prosessi, jossa jo tehtyihin valintoihin palaaminen kuuluu osana sen luonteeseen (Hirsjärvi ym. 2005, 14). Huomasin edellä mainitun myös tämän tutkimuksen edetessä. Esimerkiksi tutkimusaiheeseen liittyvään kirjallisuuteen perehtyminen tuotti alussa tietyn ”kehymisen”, jonka valossa halusin tarkastella aineistoa, vaikken lähtenytään muodostamaan varsinaista teoriaa sen pohjalta. Aineisto itsessään kuitenkin rikkoi rakenteita, joihin yritin sitä alussa mahduttaa. Jopa tutkimusongelmat muuttuivat ja täsmentyivät vielä aineiston analysoinnin edetessä, mikä ei ole lainkaan epätyypillistä laadulliselle tutkimukselle (ks. Alasuutari 1993, 236). Huomasin myös, että tutkimusprosessin edetessä metodologisia valintoja joutui jatkuvasti arvioimaan kriittisesti.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, millä tavoin lukion evankelis-luterilaisen uskonnon oppimäärän 3. kurssin oppikirjat käsittelevät kansalaisvaikuttamista ja sen eri muotoja. Tutkimuskysymyksiä muodostui kolme:

1. Millaisia kansalaisvaikuttamisen muotoja oppikirjoissa esiintyy?
2. Millä tavoin kansalaisvaikuttamisen muotoja käsitellään?
3. Miten kristinuskon, kristillisten kirkkojen ja muiden uskontojen suhde kansalaisvaikuttamiseen tuodaan esiin?

Alun perin ajattelin, että kansalaisvaikuttamisen rajaaminen tutkimusaineistossa olisi ongelma, koska raja yksilöllisen ja yhteisöllisen, yksityisen ja julkisen sekä organisoidun ja organisoimattoman toiminnan välillä on yhä häilyvämpi. Kuten luvussa 4 on todettu, suomalaiset suosivat nykyään yhä enemmän spontaaneja, yksilöllisiä ja yksilökeskeisempiä vaikuttamisen muotoja, jotka kohdistuvat julkisen lisäksi myös yksityiseen sektoriin. Vaarana on ajautua siihen,

että lopulta kaikki puhe ja toiminta nähdään jonkinasteisena kansalaisvaikuttamisena. Tässä tutkimusaineistossa rajaamisen ongelmia eivät kuitenkaan aiheuttaneet niinkään kansalaisvaikuttamisen yksilökeskeiset muodot vaan isompi haaste oli kirkollisten toimijoiden käsittely. Se tosin oli osittain ennakoitavissa, koska esimerkiksi Suomen evankelis-luterilaisella kirkolla on moniulotteinen suhde yhteiskuntaan (ks. luku 4.2).

6.2 Tutkimusaineisto

Tämän tutkimuksen aineistona ovat vuoden 2003 Opetussuunnitelman perusteiden julkaisemisen jälkeen ilmestyneet lukion evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssin painetut oppikirjat, näistä tarkemmin kolme uusinta kirjaa. Mukaan oli aluksi tarkoitus ottaa kaikki kahdeksan em. ajankohtana julkaistua 3. kurssin oppikirjaa, mutta aineistoa läpi käydessä osoittautui, että sitä on pro gradu -tutkielmaa varten liikaa. Analysoitavaksi valitsin seuraavat teokset: **Silta 3 - Etiikka ja kirkon oppi** (WSOY oppimateriaalit), **Portti - lukion uskonto III kurssi** (Otava) ja **Uusi Arkki 3** (Edita) (Hanki, ym. 2009, Airaksinen ym. 2010, Hallamaa ym. 2010). Perusteluina valinnalle oli, että kaikilla kolmella kirjalla on eri tekijät, ne ovat suurten oppikirjakustantamoiden julkaisemia ja niillä voidaan tämän vuoksi ja viimeisimpänä julkaistuna olettaa olevan tällä hetkellä laaja käyttäjäkunta.

Kustantajat eivät liikesalaisuussyistä julkista oppikirjojen myyntitilastoja, joten kirjojen käytettävyyttä tai painosmääriä ei gradun tekijä pysty tarkkaan selvittämään. Vaikka lukiot usein julkaisevat käyttämänsä oppikirjat myös nettisivuillaan, olisi tässä yhteydessä ollut kohtuuton tehtävä selvittää yli 400:n maamme lukion käyttämät kirjasarjat ja jokaisen koulun evankelis-luterilaista uskontoa opiskelevien määrä. Kirjoista Opintoverkon Uskonnon käsikirjaa lukuun ottamatta muut tutkimusaineiston ulkopuolelle jääneet oppikirjat ovat jo vähintään 10 vuotta vanhoja, julkaistu vuosina 2003-2005 (Peltomaa ym. 2009). Kirjapajaa lukuun ottamatta muilta kustantamoilta onkin tullut uusi lukion uskonnon kirjasarja aiemmin ilmestyneiden tilalle (ks. alla).

Vuonna 2003 tai sen jälkeen painettuna ilmestyneitä evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssin oppikirjoja ovat:

Theo. Oikein väärin. Lukion uskonto, osa 3. Otava (Heinimäki & Järveläinen, 2003.)

Elämän virta. Lukion uskonto 3. WSOY (Hanki ym. 2004.)

Uskonnon matkakirja. Hyvää etsimässä. Kirjapaja. (Nurmi 2004.)

Etiikan Arkki. Edita. (Hallamaa ym. 2005.)

Silta 3. Etiikka ja kirkon oppi. Wsoy oppimateriaalit oy. (Hanki ym. 2009.)

Uskonnon käsikirja. Opintoverkko. (Kattaa kaikki lukion valtakunnalliset uskonnon kurssit.) (Peltomaa ym. 2009.)

Portti. Lukion uskonto 3. kurssi. Otava. (Airaksinen ym. 2010.)

Uusi Arkki 3. Edita. (Hallamaa ym. 2010.)

Lisäksi vuonna 2004 Opintoverkko julkaisi Uskonnon verkot käsikirjan, joka on sen esipuheen mukaan suunnattu sekä peruskouluun että lukioon (Peltomaa, H. ym. 2004, 4).

Oppikirjojen julkaisumuoto on murroksessa. Esimerkiksi Sanoma Pro (entinen Wsoy oppimateriaalit) sekä Otava ovat tuoneet myyntiin oppikirjojensa digi-versioita (Silta – Uskonto – Lukio – Sanoma Pro 2015, Portti – Oppimateriaalit – Otava 2015). Sanoma Pro on lisäksi muokannut Silta-käsikirjaversioita kolmesta kirjasarjan ensimmäisestä oppikirjasta (Nyysönen ym. 2012). Päällekkäisyysyistä edellä mainittuja ei ole otettu mukaan tutkimukseen. Tämän tutkimuksen valmistumisvaiheessa myös Tabletkoululta ehti ilmestyä uusi, vain digitaalisenä versiona olemassa oleva uskonnon 3. kurssin oppikirja (Heikkilä, ym. 2015).

Jos katsotaan aikaisemmin nykyisen opetussuunnitelman aikana ilmestyneitä oppikirjoja, WSOY:n Elämän Virta -kirjalla on yhtä lukuun ottamatta samat kirjoittajat kuin mukaan aineistoon otetulla saman kustantajan Silta-sarjan kirjalla (Hanki ym. 2004, Hanki ym. 2009). Samoin Editan Etiikan Arkki ja Uusi Arkki ovat osittain samojen henkilöiden kirjoittamia (Hallamaa ym. 2007, Hallamaa ym. 2010).

Kirjasarjoihin kuuluu yleensä erillinen opettajan aineisto sekä joskus esimerkiksi nettipohjaista lisämateriaalia opiskelijoille. Tämä materiaali on myös päätetty rajata tutkimuksen ulkopuolelle, sillä opettaja voi vapaasti päättää ja valita, mitä oheismateriaalia opetuksessaan käyttää. Oppikirja sen sijaan on pääsääntöisesti jokaisella opiskelijalla ja edellytetään yleensä opiskeltavaksi kurssikokeeseen.

Oppikirjojen sisältö perustuu Lukion opetussuunnitelman perusteissa 2003 määriteltyihin UE 3 -kurssin keskeisiin sisältöihin (ks. luku 5.2) (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 160). Kaikki tutkimusaineistoon kuuluvat oppikirjat sisältävät siis jonkinlaiset katsaukset kristillisen dogmatiikan perusteisiin, filosofisen etiikan keskeisiin käsitteisiin ja teorioihin, kristilliseen etiikan perinteeseen sekä ”käytännön elämän”/arjen eettisiin kysymyksiin (ks. taulukko 2). Koska opetussuunnitelma määrittelee nämä kurssisisällöt varsin väljästi, oppikirjoissa on jonkin verran eroavaisuuksia em. aihepiirien sisältöjen suhteen. Esimerkiksi eettisistä kysymyksistä opetussuunnitelmassa mainitaan vain yksilö- ja yhteiskuntaeettiset kysymykset, sen tarkemmin erittelemättä (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 160).

Useimmat vuoden 2003 Lukion opetussuunnitelmien perusteiden julkaisemisen jälkeen ilmestyneistä oppikirjoista noudattavat rakennetta, jossa kurssi aloitetaan tutustumalla aiheen teoreettisempaan puoleen, eli aihepiirin keskeisiin käsitteisiin, etiikan teorioihin, dogmatiikkaan ja kristilliseen etiikan perinteeseen. Tämän jälkeen seuraa käytännönläheisempi arjen eettisten kysymysten pohdinta. Poikkeuksen tästä tekee Portti-sarjan kirja, jossa aloitetaan turismiin liittyvillä eettisillä kysymyksillä kappaleen otsikolla ”Valinnoilla on väliä – turismi” ja vasta tämän jälkeen seuraavat em. teoreettisemmat kappaleet. Kuitenkin tämäkin oppikirja käsittelee muut arjen elämään liittyvät eettiset teemat vasta kirjan loppupuolella. (Airaksinen ym. 2010, 6-8.) Portti 3 tekee myös siinä suhteessa jäsennyksessään poikkeuksen muista oppikirjoista, että se sijoittaa dogmatiikkaa käsittelevät osiot selkeästi erilleen ruskealla taustavärillä erotelluiksi sivukokonaisuuksiksi pitkin kirjaa. Esimerkiksi kuolemaan liittyviä kristinopin näkemyksiä käsitellään aiheetta eettisesti tarkastelevan kappaleen 8 ”Kuolema” yhteydessä (Airaksinen ym. 2010, 91-93.)

Taulukossa 2 on esitetty rinnakkain kaikkien edellä mainittujen, vuonna 2003 ja sen jälkeen ilmestyneiden lukion evankelis-luterilaisen uskonnon 3. kurssin oppikirjojen päälukujen otsikot ja kappaleiden pääotsikot. Ne eivät sellaisenaan välttämättä avaa kirjojen sisältöä kattavasti, mutta antavat kuitenkin osviittaa siitä, mitä aiheita eri kirjoissa käsitellään¹⁰.

¹⁰ Oppikirjojen sisältämien kappaleiden lukumäärien erot selittyvät sillä, että osa oppikirjoista on suunniteltu siten, että yhden oppitunnin pituus on 45 minuuttia ja osa siten, että oppitunnin pituus on 75 min.

TAULUKKO 2. Vuonna 2003 ja sen jälkeen ilmestyneiden lukion evankelis-luterilaisen uskonnon painettujen oppikirjojen päälukujen otsikot ja kappaleiden pääotsikot.

Theo 3 Oikein väärin (Heinimäki ja Järveläinen 2003.)	Elämän virta (Hanki ym. 2004.)	Uskonnon matkakirja Hyvää etsimässä (Nurmi 2004.)	Etiikan Arkki (Hallamaa ym. 2005.)
<p>Etiikan perusta</p> <p>1. Onko elämä menestystarina? 2. Onko moraalilla makuasia? 3. Uskonto ja moraalit 4. Moraaliagentit ja omatunto 5. Synti ja häpeä 6. Tekojen moraalit 7. Mielen moraalit 8. Käyttä päälle – moraalit 9. Kristillinen etiikka 10. Etiikka eri kirkkoissa 11. Kaikkivaltias hyvä ja paha maailma 12. Onko moraalilla vaihtoehtoa?</p> <p>Arkipäivän etiikka</p> <p>13. Ihminen ja luonto 14. Lääketieteen etiikka 15. Ihmisoikeudet 16. Rikos ja rangaistus 17. Itsemurha 18. Eutanasia 19. Abortti 20. Raha ja valta 21. Median moraalit 22. Sota ja rauha 23. Uskonnot moraalilaisena kysymyksenä 24. Työ ja perhe 25. Seksi</p>	<p>Kristillinen maailmankatsomus</p> <p>1. Dogmatiikan perusteet 2. Kristinuskon käsitys ihmisestä 3. Kristinuskon jumalakäsitys 4. Kristillinen pelastuskäsitys 5. Eskatologia – oppi lopusta</p> <p>Ihmisen elämänsymptomit</p> <p>6. Elämän tarkoitus 7. Kärsimys ja kuolema 8. Kristillinen elämäntapa</p> <p>Etiikan perusteet</p> <p>9. Etiikan peruskäsitteitä 10. Teologinen ja filosofinen etiikka 11. Kristillisen etiikan perusteet 12. Eri kirkkojen eettiset korostukset 13. Ihmisoikeudet ja oikeudenmukaisuus</p> <p>Yksilön etiikka</p> <p>14. Elämän alun ja lopun kysymyksiä 15. Ihmissuhteet 16. Seksuaalietiikka 17. Terveys 18. Eettisiä näkökulmia työhön</p> <p>Yhteisön etiikka</p> <p>19. Hyvä ympäristö 20. Oikeudenmukainen yhteiskunta 21. Hyvä yritys 22. Median valta ja vastuu 23. Tieteen etiikkaa 24. Tekniikka – uhka vai mahdollisuus?</p>	<p>1. Elämisen taito</p> <p>Ihminen on moraalinen kulkija Etiikka keskustelee arvoista ja normeista Yhteisö luo etiikalle maaston Näkökulmia</p> <p>2. Kristinuskon kartasto</p> <p>Ihminen toimii korkeimman kumppanina Raamatun etiikka tiivistyy rakkauten kaksoiskäskyyn Kristillisten kirkkojen etiikka pohjaa Raamattuun Moderni aika muutti ajattelua Näkökulmia</p> <p>3. Oikein, hyvää ja kaunista</p> <p>Hyvä-etiikka tähtää onnelliseen elämään Seurasetiikka arvioi tekojen seurauksia Velvollisuusetiikka vaalii sääntöjä ja periaatteita Sopimusetiikka korostaa oikeudenmukaisuutta Jälkmoderni etiikka tiedostaa moninaisuuden Näkökulmia</p> <p>4. Elämän etiikkaa</p> <p>Elämä on ihme Epätäydellisyys kuuluu ihmisyyteen Kuolema on osa elämää Näkökulmia</p> <p>5. Suhteita</p> <p>Ihmissuhteet rakentuvat välittämiseksi Kansalaisella on oikeuksia ja velvollisuuksia Työ antaa mielekkyyttä elämään Eläin on ihmisen ikiaikainen kumppani Näkökulmia</p> <p>6. Maailmankylän kansalaiset</p> <p>Suhde luontoon haastaa ihmiskunnan Globalisaatiolla on monta puolta Sodat uhkaavat elämää Näkökulmia</p>	<p>I Etiikka – näkökulma hyvään elämään</p> <p>Moraali ja etiikka Ihminen on moraalinen olento Moraalinen arviointi Moraali, kulttuuri ja uskonto</p> <p>II Hyvä elämä kristinuskon mukaan</p> <p>Raamatun eettinen opetus Elämän arvo ja tarkoitus Pahan ongelma Sanoma pelastuksesta</p> <p>III Suurten kirkkokuntien oppi ja etiikka</p> <p>Roomalaiskatolinen moraalifilosofia Luterilainen opetus Reformoitu opetus Ortodoksisen kirkon opetus</p> <p>IV Elämän suuret kysymykset</p> <p>Alun ja lopun etiikka Lähi-suhteiden etiikka Yhteinen hyvä Yhteinen maailma Tulevaisuuden etiikka</p>

(jatkuu)

TAULUKKO 2. (jatkuu)

Silta 3 (Hanki ym. 2009.)	Uskonnon käsikirja (s. 250-323) (Peltomaa ym. 2009.)	Portti 3 (Airaksinen ym. 2010.)	Uusi Arkki (Hallamaa 2010.)
<p>Kristillinen maailmankatsomus</p> <p>1. Kristillisen opin perusteet 2. Kristillinen jumalakäsitys 3. Kristinuskon käsitys ihmisestä 4. Kristillinen pelastuskäsitys 5. Eskatologia – oppi lopusta</p> <p>Ihmisen elämänsymykset</p> <p>6. Näkökulmia elämän tarkoitukseen 7. Kärsimys ja kuolema 8. Kristillinen elämäntapa</p> <p>Etiikan perusteet</p> <p>9. Etiikan peruskäsitteitä 10. Eettisiä ajatusmalleja filosofiassa ja teologiassa 11. Kirkkojen eettisiä korostuksia 12. Ihmisoikeudet</p> <p>Yksilön etiikka</p> <p>13. Elämän alun ja lopun eettisiä kysymyksiä 14. Ihmissuhteiden etiikka 15. Seksuaali etiikka 16. Terveys eettisenä kysymyksenä 17. Eettisiä näkökulmia työhön</p> <p>Yhteisön etiikka</p> <p>18. Hyvä ympäristö 19. Oikeudenmukainen yhteiskunta 20. Sodan ja rauhan etiikka 21. Yritystoiminnan etiikka 22. Median valta ja vastuu 23. Tieteen etiikka 24. Tekniikka ja etiikka</p>	<p>Ihmisen tärkeät elämänsymykset</p> <p>Elämän tarkoitus Kärsimys Kuolema Elämän kriisit ja niistä selviäminen</p> <p>Kristinuskon perusopetukset</p> <p>Kristillinen käsitys Jumalasta Kristillinen käsitys ihmisestä Kristillinen käsitys pelastumisesta Kristillinen käsitys luonnosta Uskonnoton ajattelu Hyvä ja paha</p> <p>Etiikan ja moraalin perusasiat</p> <p>Etiikka ja moraalit Arvot, ihanteet ja normit Kristillinen etiikka Kirkkokuntien eettisiä painotuksia</p> <p>Ajankohtaiset etiikan aihepiirit</p> <p>Yhteiskunta ja globaali etiikka Ihmissuhteet, perhe ja seksuaalisuus Luonto ja eläinten oikeudet Sodan ja väkivallan ongelma Joukkoviestinnän ja mainonnan etiikka Urheilun etiikka Elämän sääntelyn ja muokkaamisen etiikka Tiede ja teknologia Ihmisoikeudet</p>	<p>1. Valinnoilla on väliä – turismi</p> <p>I Etiikan perusteet</p> <p>2. Etiikka, moraalit ja ihminen 3. Etiikan teorit 4. Uskonnot ja etiikka 5. Elämänsymykset ja dogmatiikka 6. Kristillisten kirkkokuntien etiikka</p> <p>II Eettiset kysymykset</p> <p>7. Elämän alku 8. Kuolema 9. Ihmissuhteet ja seksuaalisuus 10. Työelämä 11. Yhteiskunta ja oikeus 12. Sota ja rauha 13. Media ja yksityisyys 14. Terveys, sairaus ja oikeus hoitoon 15. Tiede ja teknologia 16. Ympäristö ja luonnon tulevaisuus 17. Elämän tarkoitus</p>	<p>I Kristillinen oppi</p> <p>1. Jumala 2. Ihminen 3. Hyvä ja paha 4. Pelastus 5. Usko on luottamista</p> <p>II Kristinuskon ja etiikka</p> <p>6. Moraalin paikka ja merkitys 7. Moraaliteorit 8. Raamattu ja etiikka 9. Kirkkokuntien eettiset korostukset</p> <p>III Lähisuhteiden etiikka</p> <p>10. Minä itse – suhteiden lähtökohta 11. Elämä toteutuu suhteessa muihin 12. Elämän alku 13. Kuoleman etiikka</p> <p>IV Yhteisen hyvän etiikka</p> <p>14. Yhteisöön kuulumisen etiikka 15. Oikeudenmukaisuus 16. Me ja muut 17. Tulevaisuuden etiikka</p>

Taulukosta 2 voidaan havaita, että oppikirjoista Elämän virta (joka ei siis kuulu tämän tutkimuksen aineistoon), Silta 3 ja Uusi Arkki jaottelevat selkeimmin eettiset aihepiirit yksilö- ja yhteisöeettisiin. Jako on sikäli kiinnostava, että mainituissa kategorioissa käsitellyt sisällöt heijastavat kirjan tekijöiden käsitystä siitä, mitkä kysymykset ovat ennen kaikkea yksilökeskeisiä ja mitkä laajempaan yhteisöön tai yhteiskuntaan liittyviä. Kaikissa em. oppikirjoissa esimerkiksi elämän alkuun, päättymiseen ja terveyteen liittyvä eettinen pohdinta on liitetty yksilöetiikan kategoriaan. Silta ja Elämän virta sisällyttävät sinne myös työhön ja työelämään liittyvät kysymykset. (Hanki ym. 2004, Hanki ym. 2009, Hallamaa 2010.)

Mielestäni voidaan kuitenkin hyvällä syyllä kysyä, eivätkö nämä mainitut aihepiirit ole myös aivan yhtä lailla yhteisöeettisiä kysymyksiä. Jos ajatellaan vaikkapa terveyden ja sairauden

määrittelyä, terveydenhuollon järjestämistä ja priorisointia, eri hoitomuotojen ja ammatillisten pätevyyksien yhteiskunnallista sääntelyä tai eri lääkevalmisteiden korvattavuutta, kyse ei tietenkään ole vain yksilön omaa terveyttään tai hoitoja koskevista valinnoista. Työelämää puolestaan määrittävät mm. Suomen lait ja toisaalta yhä useampi työntekijä kokee olevansa pelinappula kansainvälisillä pelikentillä, jossa omilla valinnoilla ei noin vain voi vaikuttaa esimerkiksi omaan työllistymiseensä. Vedetyt rajat ovat siis mielestäni varsin keinotekoisia.

6.3 Tutkimusmenetelmät

6.3.1 Luokittelusta sisällönanalyysiin

Tämän tutkimuksen tutkimusongelmien määrittelyssä ja aineiston läpi käymisessä etenin pääpiirteissään Tuomen ja Sarajärven (2013) esittämän tutkimusprosessin ”kaavan” tavoin. Kun päätös siitä, mikä aiheesta kiinnostaa on tehty, Tuomi ja Sarajärvi esittävät toisena vaiheena: ”Käy läpi aineisto, erota ja merkitse ne asiat, jotka sisältyvät kiinnostukseesi.” sekä ”Kerää merkityt asiat yhteen ja erilleen muusta aineistosta.” (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 92.) Kävin huolellisesti läpi aineiston ja tarkastelin alustavasti, miten kansalaisvaikuttamista siinä käsiteltiin. Aineistoon tässä tutkimuksessa lukeutuu kirjojen koko sisältö, eli tekstin lisäksi myös kuvat ja kuvatekstit. Tämän jälkeen koodasin aineiston siten, että poimin erilleen virkkeet tai kappaleet, joissa kansalaisvaikuttamista sivuttiin tai käsiteltiin jollain tavoin. Otin tässä vaiheessa mukaan kaiken, missä edes väljästi ”rivien välistä” voi havaita kytköksiä kansalaisvaikuttamiseen, koska halusin varmistua siitä, että mitään tärkeää ei jäisi pois.

Kolmantena vaiheena aineiston käsittelyssä on Tuomen ja Sarajärven (2013, 92) mukaan luokittelu, teemoittelu tai tyypittely. Teemoittelu tapahtuu siten, että tekstimassasta etsitään yhdistäviä tai erottavia seikkoja ja aineisto pilkotaan ja ryhmitellään erilaisten aihepiirien mukaan (Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka 2006; Tuomi ja Sarajärvi 2013, 93). Tämä kategorioiden muodostamisen vaihe on kriittinen, koska tutkija päättää tulkintansa mukaan, mitkä ilmaisut kuuluvat samaan tai eri kategoriaan (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 101.) Oman aineistoni analyysin aloitin luokittelemalla ja teemoittelemalla kansalaisvaikuttamiseen liittyviä virkkeitä. Ryhmittelyä tehdessäni huomasin varsin nopeasti, että kansalaisvaikuttamiseen liittyvät maininnat ja kuvat kuvateksteineen alkoivat jäsentyä kahdelle tasolle: konkreettiselle (kuten kansalaisjärjestöjen toiminta) ja tasolle, jonka nimesin metatasoksi (esimerkiksi eri kirkkokuntien sosiaalieteettisen ajattelun eroavaisuuksista kumpuavat erilaiset näkemykset kansalaisvaikuttamisesta).

Konkreettisen tason vaikuttamismuotojen alustavassa luokittelussa käytin apuna Borgin (2004, 12-14, ks. luku 2.3) esittämiä vaikuttamiskeinoja.

Tuomi ja Sarajärvi (2013) käyttävät Eskolan (2001) alun perin esittelemää kvalitatiivisen aineiston analyysin muotojen jaottelua kolmeen ryhmään: aineistolähtöiseen, teorialähtöiseen ja teoriasidonnaiseen analyysiin. Aineistolähtöisessä analyysissä tutkimusaineistosta pyritään luomaan teoreettinen kokonaisuus siten, että aikaisemmat tiedot, havainnot tai teoriat eivät ohjaa analyysiprosessia, metodologista teoriaa lukuun ottamatta. Teorialähtöinen analyysi taas edustaa luonnontieteissä suosittua tutkimuksen perinnettä, jossa tutkittava ilmiö määritellään jo aiemmin tunnetun perusteella ja aineistoa analysoidaan aikaisemman teoreettisen viitekehyksen pohjalta. Teoriasidonnaisessa analyysissä yhdistellään aineistolähtöisyyttä ja valmiita malleja. Analyysissä on tunnistettavissa aikaisemman tiedon vaikutus, mutta merkitys ei ole teoriaa testaava vaan enemmänkin haetaan uusia ajattelutapoja. (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 95-98.)

Tämän tutkimuksen aineiston pääanalyysimenetelmäksi valikoitui sisällönanalyysi. Metodikirjallisuudessa on Tuomen ja Sarajärven (2013) mukaan jonkin verran erimielisyyttä siitä, mitä sisällönanalyysillä tarkkaan ottaen tarkoitetaan. Esimerkiksi siitä, missä määrin analyysissä on määrällisiä elementtejä, vallitsee erilaisia näkemyksiä. Osassa metodioppaista sisällönanalyysillä tarkoitetaan ensi sijassa aineiston kvantifiointia, toisissa taas käytetään termiä *sisällön erittely* kuvaamaan tilastollista lähestymistapaa. Tässä tutkimuksessa käytän termiä sisällönanalyysi Tuomen ja Sarajärven esittämässä merkityksessä: pyrkimyksenä kuvata dokumenttien sisältöä sanallisesti. (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 105-106.) Olen esittänyt aineistostani joitakin yksittäisiä kvantifiointeja, jos niiden avulla voidaan kuvata esimerkiksi merkittävän paljon aineistossa esiintyviä teemoja tai ilmauksia. Muutoin pitäydyn sanallisessa analyysissä.

Sisällönanalyysin yhteydessä voidaan myös käyttää edellä kuvatun tyyppistä jaottelua teorialähtöiseen, teoriaohjaavaan (vrt. ed. teoriasidonnainen) ja aineistolähtöiseen sisällönanalyysiin. Aineistolähtöisellä sisällönanalyysillä tarkoitetaan induktiivista (yksittäisistä havainnoista yleisiin merkityksiin etenevää) analyysia, jossa ensin pelkistetään poimimalla - litteroimalla tai koodaamalla tutkimustehtävän kannalta olennaiset ilmaukset. Tämän jälkeen aineisto ryhmitellään siten, että siitä poimitut alkuperäisilmaukset käydään läpi ja samaa asiaa tarkoittavat käsitteet ryhmitellään ja yhdistetään luokaksi. Luokat puolestaan nimetään sisältöä kuvaavalla käsitteellä. Lopuksi aineisto abstrahoidaan eli muodostetaan luokitusten pohjalta teoreettisia käsitteitä. Esimerkiksi aineistosta muodostettujen ala-, ylä- ja pääluokkien käsitteitä voidaan yhdistää ns. yhdistävällä luokalla, joka kuvaa jollain tapaa kaikkien niiden sisältöä muodostaen teorian aineiston sisällön perusteella. (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 108-112.)

Teorialähtöisessä eli deduktiivisessa sisällönanalyysissa aineiston luokittelu perustuu aikaisempaan teoreettiseen viitekehykseen tai käsitejärjestelmään. Analyysin ensimmäisessä vaiheessa sen pohjalta muodostetaan analyysirunko, jonka sisälle tehdään luokituksia tai kategorioita. Aineistosta poimitaan vain ne asiat, jotka sopivat ko. analyysirunkoon ja näin voidaan testata aikaisempaa teoriaa uudessa asiayhteydessä. (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 113.)

Teoriaohjaava sisällönanalyysi on eräänlainen kompromissi edellisistä. Siinä teoreettisen viitekehyksen avulla voidaan muodostaa esimerkiksi aineiston luokittelun yläkategoriat, mutta alaluokat synnytetään aineistolähtöisesti. (Tuomi ja Sarajärvi 2013, 117.) Oma aineiston analyysini eteni aineistolähtöisesti, koska jo alussa huomasin, että sieltä nousevien teemojen pakottaminen johonkin jo olemassa olevaan malliin tai teoriaan ei tee oikeutta aineistolle.

Edellä huomio on pääasiassa kiinnittynyt siihen, miten aineistosta saadaan poimittua, tiivistettyä ja luokiteltua erilaista informaatiota. Tuomi ja Sarajärvi (2013, 103) muistuttavatkin, että monia sisällönanalyysilla toteutettuja tutkimuksia kritisoidaan niiden keskeneräisyydestä, koska tutkija on saattanut esittää järjestetyn aineiston tuloksina ilman kunnollisia johtopäätöksiä. Tutkimuksen validiuden kannalta olennaista on se, että myös luokittelun syntymisen juuret ja perusteet kerrotaan lukijalle selkeästi, samoin perustellaan aineistosta tehdyt tulokset ja päätelmät (Hirsjärvi ym. 2005, 217-218).

Alasuutarin (2011) mukaan laadulliselle aineistolle on mitä-kysymysten lisäksi syytä esittää myös mahdollisimman paljon hyviä miksi-kysymyksiä, jotta siitä saataisiin irti muutakin kuin vain havaintoja ja löydöksiä, jotka itsessään eivät vielä ole kovin syvälle meneviä tutkimustuloksia (Alasuutari 2011, 216-217). Aineistossa piilevien paradoksien ja ihmettelyn aiheiden löytämiseksi voidaan hänen mukaansa käyttää erilaisia menetelmiä. Hän suosittelee esimerkiksi aiheesta julkaistuun aiempaan tutkimukseen tutustumisen lisäksi tutkimusaineiston vertaamista julkiseen diskurssiin, huomion kiinnittämistä ”hiljaisuuksiin” eli siihen, mistä ei puhuta, aineiston sisäisten ristiriitaisuuksien etsimistä sekä normien, analogioiden ja kattokäsitteiden etsimistä aineistosta. (Alasuutari 2011, 218-230.)

Kaikessa tutkimuksessa, mutta eritoten kvalitatiivisen aineiston analyysissa huomion tulee kiinnittyä siihen, mistä taustaoletuksista ja esiyhdyksistä käsin tutkija aineistoaan analysoi (ks. esim. Tuomi ja Sarajärvi 2013, 102). Vaikka tutkija ei voi koskaan päästä omista taustalähtökohdistaan eroon, on kuitenkin iso ero siinä, tiedostaako hän niiden olemassaolon ja pyrkii tarkastelemaan omia näkemyksiään kriittisesti suhteessa niihin vai jättääkö hän ne täysin huomiotta. Tässä tutkimuksessa pyrin ottamaan myös tämän näkökulman huomioon. Toimin itse lukion uskonnonopettajana ja se, millä tavoin kurssin aihepiirejä olen kurseillani käsitellyt, on vaikuttanut varmasti jossain määrin siihen, miten tätä aineistoa tarkastelen. Pyrin kuitenkin

tietoisena tästä tarkastelemaan aineistoa monipuolisesti, mm. tekemääni käsiteanalyysia apuna käyttäen.

6.3.2 Diskurssianalyysi täydentävänä analyysimenetelmänä

Oman tutkimukseni kannalta relevantti kysymys on, missä määrin aineiston analyysissä pitäisi käyttää ns. metodologista triangulaatiota tai metodien yhdistämistä (*mixing methods*) (tarkemmin termeistä esim. Hirsjärvi 2005, 218). Päädyin ratkaisuun, jossa rajaussyistä pitäydytään yhdessä ”päämenetelmässä” eli sisällönanalyysissa. Tutkimuksessani pelkkä kansalaisvaikuttamisen muotojen luokittelu ei kuitenkaan anna mielestäni riittävää kuvaa siitä, *miten* ilmiötä oppikirjoissa käsitellään. Pidän tarpeellisena tarkastella myös kansalaisvaikuttamiseen liittyviä puhetapoja aineistossa.

Toinen ja kolmas tutkimuskysymykseni vaativat sisällönanalyysin rinnalle myös jonkin muun täydentävän lähestymistavan. Tähän tarkoitukseen sovellan diskurssianalyttisestä perinteestä nousevia tapoja tarkastella aineistoa. Kyseessä ei ole yksi yhtenäinen menetelmä, vaan joukko traditioita, joissa tutkitaan kielen käyttöä ja siihen liittyviä konteksteja, toimintaa, funktioita ja merkitysten tuottamisen tapoja (Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka 2006). Tuomi ja Sarajärvi (2013, 104) tiivistävät sisällönanalyysin ja diskurssianalyysin eron seuraavasti: ”sisällönanalyysissa etsitään tekstin merkityksiä, diskurssianalyysissa analysoidaan, miten näitä merkityksiä tekstissä tuotetaan”.

Diskurssianalyysin teoreettinen tausta on sosiaalisessa konstruktionismissa (Flick 2006, 326). Sillä tarkoitetaan ”tieteenfilosofista suuntausta, jossa tiedon, todellisuuden ja sen rakenteiden ja ilmiöiden nähdään muodostuvan sosiaalisessa ja kielellisessä vuorovaikutuksessa” (Lähdesmäki ym.). Diskurssianalyysissa tavoitteena on tutkia, miten toimijat tekevät asioita ymmärrettäväksi kielenkäytöllään sekä tarkastella diskurssin ja todellisuuden välistä suhdetta. Diskurssin ja kontekstin suhde on analyysissa olennainen. (Pynnönen 2013, 9.)

Erityisesti oppikirjoissa kielen käyttötavoilla on merkitystä, koska kirjojen teksti nivoutuu osaksi yhteiskunnallisesti säädeltyä, suurta joukkoa koskevaa kasvatuksellista prosessia ja sen tulisi olla sopusoinnussa koulutukselle asetettujen tavoitteiden kanssa. Esimerkiksi: jos kasvatuksen tavoitteena on aktiivinen kansalaisuus ja osallistuminen yhteisiin asioihin vaikuttamiseen, on merkitystä, esitetäänkö kansalaisaktiivisuus ”toiseutena” johon osallistuvat ”jotkut muut jossain” vai kaikkia koskevana toimintana.

Suoninen (1993) esittää Ian Parkeria (1992) mukailleen seitsemän kohdan luettelon diskurssin ominaisuuksista. Ensiksikin diskurssi realisoituu tekstissä. Tutkija on kiinnostunut vain tekstistä, ei

tekstin laatijoista yksilöinä. Toiseksi diskurssi liittyy objekteihin ja jonkin asian nimeäminen tuottaa objektille olemassaolon. Diskurssi voi myös määrittää objektin uudella tavalla. Kolmanneksi diskurssi sisältää toimijat. Diskurssit houkuttelevat meitä tietynlaisiin positioihin. Esimerkiksi lääkärin vastaanotolla lääkäri ja potilas asemoituvat eri tavoin siinä, millaista sanastoa heidän on tilanteessa soveliasta käyttää. Neljänneksi diskurssi on yhtenäinen merkityssystemi ja se voidaan hahmottaa yhtenä kokonaisuutena. Tätä näkemystä vastaan Suoninen esittää kuitenkin kritiikkiä: merkityssystemien empiirisessä analyysissä rajat ovat usein häilyviä. (Suoninen 1993, 60-62.)

Viidenneksi diskurssit viittaavat toisiin diskursseihin. Diskurssien välillä voi myös olla jännitteitä ja ne voivat kietoutua yhteen. Esimerkiksi rikollinen voi samanaikaisesti kertoa olevansa ”sika” ja toisaalta syyllistää uhrejaan tai asemoida itsensä uhriksi. Myös tutkija viittaa yleensä väistämättä toisiin diskursseihin analysoidessaan kriittisesti aineistossaan muiden diskursseja. Kuudenneksi diskurssi reflektoi omaa puhetapaansa ja omia käsitteitään. Seitsemänneksi diskurssi on historiallinen eli sidoksissa aikaan ja paikkaan. Suoninen korostaa että edellä esitetyt kriteerit eivät sovellu suoraviivaisesti empiirisen analyysin metodiohjeiksi, mutta ne ohjaavat tutkijaa oleellisten kysymysten äärelle oman tutkimusprosessin kriittisessä tarkastelussa. (Suoninen 1993, 62-63.)

Diskurssianalyysin perinteet voidaan jaotella monin tavoin. Nostan tässä esiin tavan ryhmitellä diskurssianalyysin muodot analyysin ”tason” perusteella *tekstuaaliseen, tulkitsevaan ja kriittiseen diskurssianalyysiin*. Näin siksi, että tästä Pynnösen esittämästä mallista voidaan myös rakentaa kolmivaiheinen prosessi analyysin käytännön toteutukseen. Diskurssianalyysiin ei ole olemassa yhtä yleisesti käytössä olevaa tekniikkaa. Pynnösen mallissa analyysi etenee kerroksittain pinnalta syvemmälle ikään kuin kuorien tekstiä. Tekstuaaliselta ja lingvistikalta tasolta edetään tulkinnan kautta kriittiseen analyysiin. (Pynnönen 2013; 25, 31-33.)

Tekstuaalinen analyysi on luonteeltaan kuvailevaa ja pitäytyy tekstien merkityksen ja muodon tarkastelussa. Kontekstin merkitys on tässä analyysiperinteessä melko pieni ja siinä ei myöskään pyritä kuvaamaan sitä, millaisia tarkoituksia tai positioita tekstin tai puheen tuottajilla on. Analyysi tapahtuu siis enemmän mikrotasolla. Tekstuaalinen analyysin välineenä käytetään usein sisällönanalyysia. (Pynnönen 2013, 25-26.)

Tämän tutkimuksen kannalta olennaisia kysymyksiä, joihin tekstuaalisen analyysin keinoin on mahdollista pureutua, ovat esimerkiksi kirjoittajan ja lukijan suhteesta tehtävät huomiot kuten muodollisuus – epämuodollisuus tai läheisyys – etäisyys sekä tietynlaisen kirjoittaja- ja lukijaidentiteetin konstruointi. Näitä voidaan Faircloughin mukaan tutkia jo yhdestä virkkeestä. (Fairclough 1995, 80.)

Tulkitseva diskurssianalyysi nojaa sosiaaliseen konstruktivismiin ja on kiinnostunut niistä prosesseista, joissa sosiaalista todellisuutta tuotetaan ja ylläpidetään. Tavoitteena on kuvata diskurssin muotoutuminen ja se, millaiseksi se jonkin ilmiön tuottaa. Tutkija ja aineisto käyvät keskinäistä dialogia, mutta analyysi etenee aineistolähtöisesti ja tutkija huomioi tekstin intertekstuaalisuuden (osana muita tekstejä) ja interdiskursiivisuuden (osana muita diskursseja). Konteksteilla on tulkinnassa suuri merkitys ja tekstin analyysissä tavoitellaankin ymmärrystä laajemmasta kokonaiskuvasta. (Pynnönen 2013, 27-28.)

Tässä tutkimuksessa jouduin esimerkiksi pohtimaan, miksi oppikirjojen kirjoittajat halusivat tietyn tyyppisillä ilmaisuilla ylläpitää vaikutelmaa siitä, että he eivät kirjoita omia mielipiteitään vaan toimivat ikään kuin objektiivisina todellisuuden tarkkailijoina ja kuvaajina. Päädyin samalla pohtimaan uskonnonopetuksen luonnetta ja asemaa yhteiskunnassa. Tarve objektiivissävytteiseen ilmaisuun on erityisen suuri oppiaineessa, jonka tiedepohja joutuu jatkuvasti yleisessä keskustelussa kyseenalaistetuksi.

Kriittinen diskurssianalyysi tarkastelee tekstejä vallankäytön näkökulmasta. Siinä tarkastellaan niitä kielen käytänteitä, joilla valtasuhteita syntyy, säilytetään ja oikeutetaan. Fokus on eliittiryhmien ja instituutioiden dominointisuhteissa, joita toteutetaan, oikeutetaan tai muutoin uusinnetaan tekstin tai puheen avulla. Kieltä tarkastellaan laajassa yhteiskunnallisessa kontekstissa sekä yhteiskunnallisena tuotoksena että yhteiskunnallisena vaikuttajana. Analyysissä keskeistä on tekstin ja puheen rakenteiden sekä vaikuttamaan pyrkivien diskursiivisten strategioiden tarkastelu. (Pynnönen, 2013, 29-30.) Tämän tutkimuksen aineistosta tein joitakin havaintoja myös valta-näkökulmaan liittyen (ks. esim. luku 7.2.1).

7 KANSALAISVAIKUTTAMINEN TUTKIMUSAINEISTOSSA

Tutkimusaineistoa analysoitaessa nousi esiin, että pelkkä kansalaisvaikuttamisen muotojen luokittelu ja analyysi ei tee oikeutta aineistolle eikä avaa riittävästi sen lähestymistapoja aihepiiriin. Kirjoissa käsitellään runsaasti uskonnoista (eniten luonnollisesti kristinuskosta) sekä länsimaisen filosofian eri suuntauksista peräisin olevia arvoja ja käsityksiä etiikan perustasta. Ne osaltaan selittävät, miksi esimerkiksi uskonnon ja yhteiskunnan suhde, yksilön ja yhteiskunnan suhde sekä yksilön ja yhteisön velvollisuudet toisiaan kohtaan voidaan nähdä niin monella eri tavoin. Myös kansainväliset ihmisoikeudet, jotka mahdollistavat kansalaisvaikuttamisen, tuodaan esiin kaikissa oppikirjoissa. Nimesin näin ryhmittyvän ulottuvuuden kansalaisvaikuttamisen *metatasoksi* ja vastaavasti konkreettisen kansalaisvaikuttamiseen liittyvän toiminnan *käytännön tasoksi*.

Kansalaisvaikuttamisen metataso jakautuu siis kolmeen luokkaan: Uskontojen etiikka, filosofinen etiikka ja ihmisoikeudet. Edellä mainitut muodostavat kaikissa tutkimusaineistona käytetyissä kirjoissa myös moraaliarvioinnin teoreettisen perustan. Kansalaisvaikuttamisen käytännön taso puolestaan jakautui viiteen luokkaan, jotka ovat poliittinen vaikuttaminen; kolmannen sektorin vaikuttamistoiminta; median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuva vaikuttaminen; yksilökeskeiset vaikuttamisen muodot sekä kansalaistottelemattomuus ja radikaali aktivismi (ks. taulukko 3. ja 4.).

TAULUKKO 3. Oppikirjoissa esiintyvä kansalaisvaikuttamisen metataso.

Uskontojen etiikka	<p>Raamattu ja kristillinen etiikka</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vanha testamentti: Käskyt ja profeettojen julistus - Uusi testamentti: Jeesuksen opetukset ja kirjeiden etiikka <p>Kristillisten kirkkojen yhteiskuntanäkemyksien ja ihmiskäsitysten erilaiset painotukset</p> <ul style="list-style-type: none"> - katolinen - ortodoksinen - luterilainen - reformoitu - karismaattiset liikkeet <p>Kontekstuaalinen kristillinen teologia</p> <ul style="list-style-type: none"> - vapautuksen teologia <p>Maaailmanuskontojen etiikka</p> <ul style="list-style-type: none"> - Lähi-idässä syntyneet uskonnot: juutalaisuus, kristinusko ja islam - Intiassa syntyneet uskonnot: hindulaisuus ja buddhalaisuus - Kiinassa syntyneet uskonnot: kungfutselaisuus ja taolaisuus
Filosofinen etiikka	Velvollisuus-, seuraus-, sopimus- ja hyve-etiikka
Ihmisoikeudet	Kansainväliset ihmisoikeudet: YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus

TAULUKKO 4. Oppikirjoissa esiintyvä kansalaisvaikuttamisen käytännön taso.

Poliittinen vaikuttaminen	<p>Puolueiden perustaminen ja niiden toiminta</p> <p>Yksittäisten poliittisten henkilövaikuttajien toiminta</p> <p>Oppositio politiikka ja sen tukeminen</p> <p>Äänestäminen ja äänestämättä jättäminen</p> <p>Poliittinen päätöksenteko kunnallisella, valtakunnallisella ja kansainvälisellä tasolla: kunnallispolitiikka, eduskunta, EU, YK</p> <p>Kansallisten ja kansainvälisten yhdistysten ja järjestöjen poliittinen vaikuttamistoiminta</p> <p>Rauhanliike ja rauhanvälitystoiminta</p>
Kolmannen sektorin vaikuttamistoiminta	<p>Kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen ruohonjuuritason toiminta: diakonia ja kirkkojen eri työmuodot, Pelastusarmeijan ja kristillisten avustusjärjestöjen toiminta</p> <p>Erilaisten yhdistysten, järjestöjen ja liikkeiden perustaminen ja toiminta</p> <p>Kampanjat</p> <p>Tempaukset jonkin asian puolesta</p> <p>Hyväntekeväisyys</p> <p>Auttamis- ja humanitaarinen työ</p> <p>Vapaaehtoistyö</p> <p>Vertaistukitoiminta</p> <p>Eläin- ja ympäristöaktivismi</p> <p>Koulutuksen tukeminen erilaisten organisaatioiden kautta</p>
Median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuva vaikuttaminen	<p>Informaation saanti ja välittäminen</p> <p>Media osana vallankäyttöä ja vallan vahtikoirana</p> <p>Median lajit vaikuttamisen välineenä: internet ja sosiaalinen media, tv, uskonnolliset radio- ja tv-kanavat</p> <p>Julkinen keskustelu</p> <p>Julkkiset kannanotot</p> <p>Kampanjajulisteet ja kantaaottavat t-paidat</p> <p>Mielipidetaulu Pariisin metrossa</p> <p>Eri taidemuotojen ja populaarikulttuurin kautta vaikuttaminen</p>

(jatkuu)

TAULUKKO 4. (jatkuu)

Yksilökeskeiset vaikuttamisen muodot	Kulutus- ja elintottumuksiin liittyvät valinnat: ruokaan liittyvät valinnat, eettinen turismi, omasta elämäntavasta aiheutuvat hiilidioksidipäästöt, kierrättäminen sekä ostokäyttäytyminen ja ostoboikotit Keskustelu yhteiskunnallisista asioista ja asioista selvän ottaminen Vetoimuksen allekirjoittaminen
Kansalaistottelemattomuus ja radikaali aktivismi	Lääkärin suorittama laiton eutanasia Totaalikieltäytyminen Terrorismi Anarkismi ja huliganismi Robin Hood -tarinahahmon toiminta Kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen piilottelu Hakkerointi Radikaali luontoaktivismi ja ympäristöjärjestöjen radikaali toiminta Mielenosoitukset, kadunvaltauksset, marssit ja muut julkiset yhteisölliset mielenilmaukset

7.1 Metataso

7.1.1 Uskontojen etiikka

Useimmissa länsimaisissa demokratioissa valtio ja kirkko on erotettu toisistaan. Tästä huolimatta yhteiskunnallisessa keskustelussa esitetään melko yleisesti uskonnollisia perusteluja, kun pohditaan esimerkiksi abortin, eutanasian tai kuolemanrangaistuksen moraalista oikeutusta. (Portti 122¹¹.)

Raamattu ja kristillinen etiikka

Oppikirjat eroavat toisistaan siinä, missä määrin ja miten Raamattua käsitellään kristillisen etiikan perustana. Uusi arkki sisältää 10-sivuisen kappaleen otsikolla Raamattu ja etiikka, kun taas Portti tiivistää Raamatusta nousevat kristillisen etiikan periaatteet alle kahteen kirjan sivuun (Uusi arkki 81-90, Portti 54-55). Silta-kirjassa on puolestaan tehty ratkaisu, jossa suurin osa viittauksista Raamattuun on sijoitettu eri eettisiä aihepiirejä käsitteleviin kappaleisiin ja kirjan alkupuolella käsitellään vain lyhyesti kymmentä käskyä, Vuorisaarnaa, kultaista sääntöä ja rakkauden kaksoiskäskyä (Silta 83-85). Myös Uusi arkki ja Portti viittaavat jonkin verran Raamattuun eri eettisiä aihepiirejä käsittelevissä kappaleissa.

Aineistossa mainituista kristilliseen etiikkaan liittyvistä Raamatunkohdista selkeimmin yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen tai sen oikeutukseen liitetään **Toora** (eli viisi Mooseksen kirjaa)

¹¹ Aineistona käytettäviin oppikirjoihin viitattaessa ja niitä siteerattaessa käytetään tässä pääluvussa kirjojen nimiä tekijöihin viittaamisen sijaan, koska lukijan on tällöin helpompaa hahmottaa, mistä oppikirjasta on kulloinkin kyse.

Vanhan testamentin profeettakirjojen julistus, Jeesuksen vuorisaarna sekä Uuden testamentin kirjeiden etiikka.

Uusi arkki rinnastaa Jumalan valitun kansansa kanssa tekemän liiton sopimukseen ja esittää sen olevan ”ihmisen ja yhteisön” hyvinvoinnin tae.

*Toora on kuin **sopimus**, jonka hallitsija eli Jumala solmii alamaistensa kanssa. - - Laissa keskeistä ei ole vain suhde Jumalaan, vaan oikeudenmukaisuuden toteutuminen ihmisten kesken. Sopimus, jonka Jumala on solminut kansansa kanssa, takaa ihmisen ja yhteisön hyvinvoinnin, jonka rakentamiseen ja säilyttämiseen kaikki osallistuvat asemastaan riippumatta. (Uusi arkki 82-83.¹²)*

Profeettakirjoissa vaadittuun yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen ja vastuuseen viitataan sekä Portissa että Uudessa arkissa (Portti 54, Uusi arkki 83). Uusi arkki myös siteeraa jakeita Jesajan kirjasta, jossa peräänkuulutetaan vastuuta heikompien aseman puolustamisesta yhteiskunnassa.

*Vanhan testamentin **profeettakirjoissa** profeetat nuhtelivat muun muassa hallitsijoita ahneudesta, petoksista ja vääryydestä vähäosaisia kohtaan. He kehottivat ihmisiä noudattamaan lakia, koska Jumala rankaisee moraalittomuudesta – toisin sanoen yhteiselämä ei suju, jos itsekkyyks lisääntyy ja muita kohdellaan huonosti. (Portti 54.)*

Vaikka te levitätte kätenne rukoukseen, minä peitän silmäni, en tahdo teitä nähdä. Vaikka te rukoilemistanne rukoilisitte, minä en teitä kuuntele, koska kätenne ovat veren tahrinat. Peseytykää, puhdistautukaa, tehkää loppu pahoista töistänne, ne ovat aina silmissänne. Lakatkaa tekemästä paha. Opetelkaa tekemään hyvää, tavoitelkaa oikeudenmukaisuutta, puolustakaa sorrettua, hankkikaa orvolle oikeus, ajakaa lesken asiaa. (Jes. 1:15-17) (Uusi arkki 83.)

Kaikki aineistona olevat kirjat käsittelevät Jeesuksen Vuorisaarna ja Uuden testamentin kirjeitä eri yhteyksissä. Tässä kohdin nousee esiin myös jännite, joka liittyy Uudessa testamentissa esiintyviin erilaisiin yhteiskuntaa koskeviin näkemyksiin ja raamatuntulkintaan nykyajassa. Keskeiseksi nousee kysymys, tulisiko kristityn omaksua vetäytyvä vai aktiivinen vaikuttamiseen pyrkivä rooli suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Uusi arkki ja Silta esittävät tämän seuraavasti:

Vuorisaarna ja Uuden testamentin kirjeet ovat eri linjoilla siinä, miten lopun aikojen olisi vaikutettava kristittyjen moraaliin. Vuorisaarnan mukaan lopun aikojen läheisyys velvoittaa omaksumaan radikaalin, Jumalan valtakunnan etiikan. Uuden testamentin kirjeet puolestaan lähtevät siitä, että jäljellä oleva lyhyt aika on käytettävä hyvän sanoman julistamiseen eikä yhteiskunnallisten olojen muuttamiseen. Myöhemmin pikaisen lopun odotuksesta luovuttiin ja kristillisen kirkon asema vakiintui. Kristinuskoon jäi kuitenkin jännite

¹² Sitaateissa olevat lihavoinnit ovat lähteenä käytettävän alkuperäisen tekstin mukaisia.

vuorisaarnan etiikan ja oleviin oloihin tyytymiseen kehottavan opetuksen välille. (Uusi arkki 89.)

Raamatusta ei löydy yhtä yhtenäistä näkemystä yksilön ja yhteiskunnan suhteesta. Paavalin mukaan yhteiskunnassa tarvitaan vallankäyttöä, koska se ylläpitää järjestystä ja rauhaa (Room. 13:4). Kristityn tehtävänä ei hänen mukaansa ollut muuttaa yhteiskuntaa, koska Jeesuksen odotettiin palaavan pian maan päälle. On kuitenkin tulkittu, että Paavalin opetuksista huolimatta yksilön ei tarvitse alistua epäoikeudenmukaiseen päätöksentekoon. Vallitsevia olosuhteita voi yrittää muuttaa, mutta laillisin keinoin. Jeesuksen opetus Vuorisaarnassa korostaakin kristityn vastuuta muista ihmisistä: kristityillä on jopa velvollisuus muuttaa yhteiskuntaa oikeudenmukaisempaan suuntaan. (Silta 152.)

Sillan sitaatissa huomio kiinnittyy ilmaisuun: ”On kuitenkin tulkittu”, mitä ei avata: kuka on tulkinnut tai miksi. Teksti ei myöskään täsmennä, kenen mielestä tai miksi olosuhteita voi yrittää muuttaa vain ”laillisin keinoin”.

Uusi arkki toteaa myös, että kirkkojen ja kristittyjen Raamatulla perustelemaat näkemykset eri ihmisryhmien asemasta ja arvosta ovat historiassa vaihdelleet.

Kirkoissa opetettiin yleisesti 1800-luvun loppuun asti, että säätyerot ilmentävät Jumalan tahdon mukaista järjestystä. Tästä syystä papit vastustivat kansalaisoikeuksien antamista työväestölle ja naisille. Ihmisten eriarvoisuuden säilyttämistä puolustavat sivuuttivat ne raamatunkohdat, joissa puhutaan ihmisten välisestä tasa-arvosta ja kiinnittivät huomiota vain kohtiin, jotka tukivat heidän ajatuksiaan. Monet muutkin kristittyjen aiemmin oikeina pitämät käsitykset, esimerkiksi orjuus, on pitkän keskustelun ja raamatuntulkintaa koskevien kiistojen jälkeen hylätty kristinuskon vastaisina. (Uusi arkki 68.)

Raamatun ja ihmis- ja yhteiskuntanäkemyksien ja niiden tulkintojen monimuotoisuus näyttäytyy siis aineistossa jossain määrin ongelmallisena aihepiirinä. Historian painolasti myönnetään, mutta kirjoissa on eroa siinä, miten nykytilannetta määritellään. Silta-kirjassa nykytilanteen toteamisen yksioikoisuus hämmentää.

Nykyään kirkot edistävät toiminnallaan ihmisoikeuksia, esimerkiksi vuosittain Suomessa järjestettävän Yhteisvastuukeräyksen varojen kohdentamisessa. (Silta 95).

Vaikka virkettä ”pehmentää” esimerkki Yhteisvastuukeräyksestä, siinä todetaan silti yleistäen kirkkojen¹³ edistävän ihmisoikeuksia. Voidaan kuitenkin aiheellisesti kysyä, miten tämä suhteutuu esimerkiksi maailman suurimman kirkkokunnan, katolisen kirkon kielteiseen kantaan syntyvyyden säännöstelystä (vrt. YK:n Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus (1979) 16. artikla), useiden kirkkokuntien kuten katolisen ja ortodoksisen kirkon torjuvaan suhtautumiseen

¹³ Periaatteessa siis kaikkien eri puolilla maailmaa esiintyvien kristillisten kirkkojen.

naispappeuteen tai ylipäättään naisten ja erilaisten vähemmistöjen asemaan eri kristillisissä kirkkoissa, myös meillä Suomessa (ks. esim. Helander 2003, 247-254; Tuovinen 2007, 100).

Uudessa arkissa raamatuntulkinnan ja etiikan suhdetta tarkastellaan lähes sivun verran eri näkökulmista. Kirja viittaa kahteen tulkintalinjaan: konservatiiviseen ja liberaaliin, vaikka näitä sanoja ei suoraan käytetäkään. Kirja arvottaa nämä näkemykset siten, että ensin mainittua pidetään ongelmallisena: kyseenalaistamattoman Raamatun käskyjen noudattamisen periaatteen sanotaan johtavan uskonnollisten johtajien sokeaan tottelemiseen.

Ne, jotka korostavat Jumalan kaikkivaltiutta, sanovat, että Jumala voi tahtoa mitä vain, eikä ihmisen tehtävä ole kysyä perusteita. Ihmisen on toteltava jo senkin takia, että Jumala on käskenyt. Tähän ajattelutapaan kuuluu käsitys, että Jumalan tahtoon perustuva käsky on moraalin ydin. - - Tämän näkemyksen ongelma on, että kaikki, mitä pidetään Jumalan ilmoituksena ihmiselle, edellyttää tulkintaa. - - Ihminen joutuu aina käyttämään järkeään, tai sitten hänen on annettava uskonnollisten johtajien tulkita käskyjä hänen puolestaan, jolloin hänen osakseen jää vain totella niitä. Tällainen asenne voi johtaa omakohtaisen moraalisen vastuun heikentymiseen. (Uusi arkki 68.)

Liberaalin näkemyksen kohdalla tulkinnallisia ongelmia tai haasteita ei mainita.

Raamatun tekstit heijastavat kirjoittamisajankohtansa käsityksiä, minkä vuoksi sen moraaliset ohjeet on tulkittava uudelleen nykynäkökulmasta. Tämän näkemyksen mukaan hyvällä toiminnalla on yhteys luomakunnan hyvinvointiin ja ihmisten hyvään elämään. Siksi Jumalan tahdon noudattaminen ei ole käskyjen sokeaa tottelemista vaan edellyttää harkintaa. Moraaliratkaisujen perustaksi ei riitä se, miltä ihmisestä tuntuu, vaan hänen on punnittava toimintaansa sekä Raamatun ja kristinuskon opetuksen että asiatietojen varassa. (Uusi arkki 69.)

Portti ei viittaa raamatuntulkinnallisiin kysymyksiin kristillisen etiikan raamatullisia perusteiden yhteydessä, mutta tarkastelee yleisesti uskontojen ja etiikan suhdetta käsittelevässä kappaleessa konservatiivisten, fundamentalististen ja liberaalien uskonnollisten tulkintojen suhdetta moraalisiin kysymyksiin.

*Uskontojen sisällä samat moraaliset ohjeet johtavat hyvin erilaiseen käyttäytymiseen. Tämä johtuu siitä, että uskontojen oppeja ja moraalisia ohjeita tulkitaan eri tavoilla. Kaikissa suurissa uskonnoissa esiintyy vapaamielisiä ja tiukkoja tulkintoja. **Liberaalit tulkinnat** ovat vapaamielisiä. Niissä uskontojen oppeja ollaan valmiita tulkitsemaan siten, että ne soveltuvat modernin maailman ihanteisiin. - - Kristinuskon piirissä liberaalien tulkintojen kannattajat suhtautuvat usein sallivasti esimerkiksi samaa sukupuolta olevien kirkolliseen vihkimiseen ja adoptio-oikeuteen. **Konservatiiviset ja fundamentalistiset tulkinnat** korostavat perinteitä ja uskonnon oppien kirjaimellista tulkintaa. Niihin liittyy usein ehdottomuus moraalikysymyksissä. Monet kristilliset fundamentalistit*

vastustavat esimerkiksi abortteja niissäkin tapauksissa, joissa raskaus johtaa äidin kuolemaan. (Portti 48-49.)

Kristillisten kirkkojen yhteiskuntanäkemyksien ja ihmiskäsitysten erilaiset painotukset

Kristillinen etiikka on luonteeltaan moninaista ja kirkkokuntien välillä sekä myös niiden sisällä on erilaisia näkemyksiä etiikan piiriin kuuluvista kysymyksistä (Kuula 2004, 33). Kaikissa tämän tutkimuksen aineistona olevissa oppikirjoissa käsitellään erillisessä kappaleessa eri kirkkokuntien eettisiä lähtökohtia ja niiden painopiste-eroja (Portti 60-68, Silta 86-93, Uusi arkki 91-103). Asiasisällöltään käsittely on varsin yhteneväistä. Niissä tarkastellaan katolisen, ortodoksisen, luterilaisen ja reformoitujen kirkkojen eettisiä korostuksia. Lisäksi Portti käsittelee karismaattista kristillisyyttä sekä kontekstuaalista teologiaa, jotka eivät ole sidoksissa yhteen tiettyyn kirkkokuntaan tai kristinuskon suuntaukseen (Portti 61, 67-68, 124).

Katolisesta kirkosta kaikki aineistona olevat kirjat mainitsevat *luonnollisen (moraali)lain* käsitteen. Sen mukaan luonto itsessään sisältää lain, jonka mukaan hyvää on tehtävä ja paha kartettava. Syntisyyden vuoksi ihmisen moraalitaju on kuitenkin heikentynyt, joten moraaliseen edistymiseen tarvitaan kirkon opetusta ja yksilön ponnistelua hyveissä kehittämisessä. (Portti 63, Silta 87, Uusi arkki 92-93.) Kaikissa kirjoissa selitetään myös käsite *läheisyysperiaate* (eli subsidiariteettiperiaate), joka liittyy päätöksentekoon yhteiskunnassa. Sen mukaan päätökset tulisi tehdä mahdollisimman lähellä niitä, joita ne koskevat. (Portti 64, Silta 153-154, Uusi arkki 94.)

*Roomalaiskatolisen opetuksen mukaan persoonaksi kasvamiseen kuuluu olennaisena osana vastuun kantaminen. Yhteiskunta, jonka sosiaalipalvelujärjestelmä huolehtii lasten- ja vanhustenhoidosta ja pitää huolta vähäosaisista, on vaarassa riistää kansalaisilta mahdollisuuden kantaa moraalista vastuuta lähimmäisten tarpeiden täyttämisestä ja estää heitä siksi kehittymästä persoonina. Jotta näin ei kävisi, yhteiskunnallisten päätösten pitää olla **läheisyysperiaatteen** mukaisia. Se tarkoittaa, että ratkaisua vaativat asiat pitää voida päättää mahdollisimman lähellä ihmisen jokapäiväistä elinpiiriä. (Uusi arkki 94.)*

Ortodoksisesta etiikasta aineistossa todetaan ykskantaan, että järjestelmällistä eettistä opetusta ei ole, vaan kirkon sisällä on erilaisia painotuksia. Hyvän elämän lähtökohdaksi mainitaan osallisuus liturgiasta, joka jatkuu arkielämässä jumalan ja lähimmäisen palvelemisena. (Portti 69, Silta 88-89, Uusi arkki 101-102.) Ortodoksisuutta käsittelevistä osuuksista syntyy vahvasti vaikutelma, että ortodoksikirkot pyrkivät pysymään yhteiskunnallisten kysymysten ulkopuolella ja toiminta lähimmäisen hyväksi lähtee yksittäisen kristityn jumalanpalveluselämään osallistumisesta.

*Ortodoksisessa kirkossa on vahva perinne pitää kristinuskoa mystisenä ja selittämättömänä. Tällöin ei ole tarvetta esittää kristillistä etiikkaa erityisen järjestelmällisesti. - - Hyvä elämä lähtee siitä, että **ihminen osallistuu kirkon toimintaan**, liturgiaan ja sakramentteihin. Kirkon mukaan ihminen kohtaa liturgiassa eli jumalanpalveluksessa Jumalan ja oppii, kuinka elää moraalisesti oikein. (Silta 88.)*

*Koska lähimmäisen huomioon ottaminen on aina samalla Kristuksen kohtaamista, moraalialia ei voi irrottaa jumalanpalveluksesta. Kirkon liturgiassa ihminen kohtaa Jumalan ja tulee osalliseksi pelastuksesta. Jumalanpalveluksen jälkeen sama palvelus jatkuu maailmassa ja kohdistuu nyt lähimmäiseen. - - Vähitellen ihminen tulee osalliseksi jumalallisista lahjoista ja etenee palvelun tiellä. Hän muuttuu yhä enemmän Kristuksen kaltaiseksi. Tätä kutsutaan **jumalallistumiseksi**. (Uusi arkki 102.)*

Yksikään kirjoista ei mainitse esimerkiksi naapurimaamme Venäjän ortodoksisen kirkon (joka on maailman suurin ortodoksikirkko) vahvaa asemaa maansa yhteiskunnallisena, myös poliittisena vaikuttajana ja venäläisen isänmaallisuuden tukijana. Moskovan patriarkaatti on ottanut laajasti ja näkyvästi kantaa myös yksilöeettisiin kysymyksiin kuten avioeroon, aborttiin, ehkäisyyn ja keinohedelmöitykseen. Samoin venäjän ortodoksinen kirkko on pyrkinyt vaikuttamaan mm. koulujen seksuaalivalistukseen ja tuomitsee jyrkästi homoseksuaaliset suhteet. Se ei hyväksy seksuaalivalistusta, jossa sallitaan esiaviollinen seksi ja seksuaaliset poikkeavuudet. (Turunen 2010; 97, 103-105, 112-113.)

Luterilaista etiikkaa käsitellessään kirjat esittävät, että luterilaisen käsityksen mukaan ihmisellä on järkensä puolesta moraalial- ja tilannetaju sekä kyky harkintaan. Luterilaiset kirkot eivät täten anna valmiita vastauksia moraaliseen päätöksentekoon ja esimerkiksi piispojen kannanottoja pidetään vain suosituksina (Portti 64-65, Silta 89-90, Uusi arkki 96-97). Sekä Arkki että Portti kuitenkin mainitsevat, että luterilaisuuden sisällä, erityisesti konservatiivisen herätyskristillisyyden parissa esiintyy myös toisenlaista tulkintaa, jossa Raamatun ja kirkon kannanottojen merkitys yksilön valintojen ohjaamisessa nähdään suurempana (Portti 65, Silta 90).

Yhteiskuntajärjestyksen ja samalla myös kansalaisvaikuttamisen kannalta merkittävä opinkappale, Lutherin *oppi kahdesta regimentistä* eli hallintavallasta tuodaan esiin kaikissa kirjoissa. Sen mukaan maallista regimenttiä edustaa valtio ja hengellistä kirkko, eikä näitä kahta pidä sekoittaa keskenään. (Portti 66, Silta 154-155, Uusi Arkki 97.) Regimenttioppi liitetään niin toimivaan yhteiskuntaan, yksilön arjen elämään, työhön kuin uskonnon ja politiikan suhteeseenkin. Uusi arkki ja Portti viittaavat myös suoraan tässä yhteydessä kansalaisvaikuttamisen muotoihin: poliittisissa puolueissa ja kansalaisjärjestöissä toimimiseen.

*Luterilaisessa etiikassa pyritään välttämään uskonnon, moraalin ja politiikan sekoittamista toisiinsa. Tätä luterilaiselle etiikalle tyypillistä piirrettä kutsutaan **kahden regimentin** eli hallintavallan **opiksi**. Sen mukaan uskonnon avulla ei pidä yrittää ratkaista moraalisia, poliittisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä, vaan ne kuuluvat maallisen vallankäytön piiriin. Ihmiset toteuttavat Jumalan tahtoa toimiessaan terveen järjen pohjalta yhteiskunnan parhaaksi eri poliittisissa puolueissa ja kansalaisjärjestöissä. Myös uskonnon alue on itsenäinen, eikä poliittinen vallanpitäjä saa puuttua siihen tai pakottaa ihmisiä sellaiseen, mitä heidän omatuntonsa pitää vääränä. (Uusi arkki 97.)*

Luterilaisessa perinteessä kirkon suhdetta valtioon on määritellyt Martin Lutherin regimenttioppi, jossa yhteiskunta jakautuu kahteen, toisistaan erilliseen hallintavaltaan: maalliseen ja hengelliseen. Hengellinen hallintavalta sisältää uskonnon harjoittamisen, kun taas puolueiden toiminta kuuluu maallisen hallintavallan piiriin. Hyvä ja järkevä yhteiskunnallinen toimintakulttuuri nähdään tosin myös Jumalan palvelemisena. (Portti 120)

Silta kytkee luterilaisen *kutsumusajattelun* oppiin kahdesta regimentistä sekä samalla toimivaan yhteiskuntaan (Silta 155). Myös muissa aineiston kirjoissa mainitaan kutsumuksen käsite ja se liitetään työn etiikkaan.

***Kutsumusajattelu** liittyy oleellisesti luterilaiseen sosiaalietiikkaan. Valtion ja yhteiskunnan virat ovat tehtäviä, joita hoitamalla ihmiset toteuttavat kultaista sääntöä ja sitä kautta rakentavat kaikille yhteiskunnan jäsenille hyvää ja toimivaa yhteiskuntaa. Ihmisten erilaiset kutsumustehtävät eli roolit – esimerkiksi äiti, isä, poliisi, tuomari, opettaja – edustavat maallista regimenttiä ja ovat ikään kuin Jumalan ”naamioita”, joiden kautta hän ohjaa tai jopa pakottaa ihmisiä hyvään, toisia ihmisiä palvelemaan toimintaan. (Silta 155.)*

*Luterilaisessa etiikassa puhutaan **kutsumuksesta**. Tällä tarkoitetaan sitä, että ihminen on kutsuttu toimimaan muiden hyväksi omalla paikallaan arjen keskellä. Kaikki sellainen työ, joka auttaa lähimmäistä ja tukee häntä, on Jumalan silmissä arvokasta. Ihmisen ei tarvitse vetäytyä maailmasta voidakseen palvella Jumalaa, vaan maallinen työ ja arjen askareisiin paneutuminen ovat Jumalan palvelemista. Kutsumustyötä eivät ole vain tehtävät, joista maksetaan palkkaa, vaan kaikki toiminta lähimmäisen parhaaksi. (Uusi arkki 99.)*

*Luterilaisen työn etiikan mukaan työ on hyvää silloin, kun sen kautta voi toteuttaa **kutsumustaan** ja palvella lähimmäistä. Kaikki työ, oli se sitten kotiäidin, kaupan kassan tai professorin, voi olla luterilaisen etiikan mukaan hyvää työtä. (Portti 115.)*

Aineistossa tuodaan esiin myös, että luterilaista kirkkoa on arvosteltu siitä, että sen yhteiskuntaa kritisoiva ääni jää liian heikoksi (Portti 66, Silta 155, Uusi Arkki 98). Silta väittää, että kahden regimentin oppi on vaikuttanut siihen, että luterilaisuudessa keskitytään yhteisöeettisten kysymysten sijaan yksilöetiikkaan.

Kahden regimentin oppi on johtanut siihen, että luterilaisen etiikan on nähty keskittyvän nimenomaan yksilöiden välisiin kysymyksiin yhteiskunnallisten sijaan. Valtio on tämän ajattelun mukaan ensisijaisesti vastuussa kansalaistensa hyvinvoinnista ja kirkon diakoniatyön tehtävä on tukea valtiota tässä työssä. Ajatus on siis päinvastainen kuin katolisuudessa. (Silta 155.)

Reformoidusta teologiasta todetaan, että sen mukaan syntiinlankeemuksen seurauksena ihmisiltä on kadonnut taju oikeasta ja väärästä, joten vain uskovat voivat Raamatussa olevan Jumalan lain avulla tietää aidosti oikean ja väärän (Portti 67, Silta 91, Uusi arkki 100). Jokainen kirja nostaa esiin edellä mainitusta kumpuavan ajatuksen jonkinasteisesta teokratiasta (eli ns. jumalan hallitusvallasta), vaikka sanaa ei tässä yhteydessä suoraan käytetäkään¹⁴. Uusi arkki käyttää ilmaisua ”poliittisten olojen järjestäminen Jumalan mielen mukaisesti”, Portti ”tavoitellaan sen [yhteiskunnan] kristillistämistä” ja Silta lievempää muotoilua ”pyrkii vaikuttamaan yhteiskunnassa esimerkiksi poliittisella tasolla”. Jokaisen kristityn tehtäväksi mainitaan aktiivinen toiminta yhteiskunnassa. (Portti 67, Silta 91, Uusi Arkki 100). Portti viittaa myös reformoidun teologian merkitykseen yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen kannustajana ja demokratian tienraivaajana:

Evankeliumin julistamisen ohella kristityn velvollisuus on toimia aktiivisesti yhteiskunnassa, jossa jokaisella tulisi olla mahdollisuus vaikuttaa asioihin ja osallistua yhteiseen päätöksentekoon. Koska Jumalan edessä kaikilla on yhtäläinen asema, myös kirkossa ja yhteiskunnassa kaikkien tulee olla tasa-arvoisia. Nämä ajatukset ovat raivanneet tietä demokratialle. (Portti 67.)

Portti tarkastelee aineiston ainoana kirjana kristinuskon karismaattisia liikkeitä, vaikka niiden yhteenlaskettu kannattajamäärä on suurempi kuin kaikkien luterilaisten, reformoitujen ja anglikaanien määrä yhteensä¹⁵ ja lisäksi ne ovat maailman nopeimmin kasvava kristillisyyden muoto (Portti 67-68; Johnson ym. 2015, 29; Johnson, 2013, 7-8). Portti mainitsee, että karismaattisessa kristillisyydessä korostetaan maallikoiden aktiivisuutta, toiminta perustuu vahvasti vapaaehtoistyölle ja kirkoilla ajatellaan olevan profeetallinen rooli yhteiskunnassa (Portti 68). Edellä mainitulla on vaikutusta myös poliittiseen suuntautumiseen ja aktiivisuuteen. Esimerkiksi meillä Suomessa monet Kristillisdemokraattien kannattajat kuuluvat ns. vapaisiin kristillisiin tunnustuskuntiin tai toimivat evankelis-luterilaisen kirkon piirissä vaikuttavissa herätysliikkeissä, joissa on useita karismaattisen kristillisyyden piirteitä (ks. Borg, 2007).

¹⁴ Portti tosin mainitsee reformoidun kirkon toisen perustajan Jean Calvinin 1500-luvulla johtaman Geneven teokratiana (Portti 120.)

¹⁵ Tosin osa karismaattisten liikkeiden toimintaan osallistuvista kuuluu myös perinteisiin suuriin kirkkokuntiin kuten katoliseen tai anglikaaniseen kirkkoon (Johnson ym. 2015, 10).

Kontekstuaalinen kristillinen teologia

Eri kirkkokuntien teologiasta kumpuavien näkemysten lisäksi Portti käsittelee myös yhteiskunnallisesti suuntautunutta kontekstuaalista teologiaa, vapautuksen teologiaa. Kyseessä 1960-luvulla ns. kolmannessa maailmassa syntynyt teologinen suuntaus, jossa köyhien ja sorrettujen oikeuksien konkreettinen puolustaminen erilaisissa yhteiskunnissa nähdään keskeiseksi kristillisen uskon vaatimukseksi (Vuola 1991, 6).

Vapautuksen teologia on kristinuskon suuntaus, joka pyrkii muuttamaan yhteiskuntaa siellä, missä on sorrettuja. Sen lähtökohtana on tukea ja vapauttaa ihmisiä aktiiviseen kansalaisuuteen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Filippiinien Uusi kansanarmeija on saanut vaikutteita vapautuksen teologiasta. (Portti 124, kuvateksti.)

Yhden vapautuksen teologian muodon, feministiteologian perusteet esitellään kirjan tehtävässä, jossa mm. todetaan, että ”kristinuskon on syntynyt patriarkaalisen kulttuurin piirissä” ja ”feministiteologia on nostanut esiin raamatunkohtia, joissa heijastuu Jumalan feminiininen puoli”. Tehtävässä pyydetään pohtimaan, onko maskuliinisella jumalakuvalla seurauksia yhteiskunnallisella tasolla ja millaisia. (Portti 61.)

Muut maailmanuskonnot

Aineistossa Portti on myös ainoa, jossa on erillinen kappale maailmanuskontojen etiikasta (Portti 40-51). Muut kirjat viittaavat muihin uskontoihin erittäin vähän (ja lähinnä vain juutalaisuuteen). Uskonnot on Portissa ryhmitelty Lähi-idän, Intian ja Kiinan uskontoperinteisiin. Lähi-idän uskonnoista (juutalaisuus, kristinuskon ja islam) tuodaan esiin se, että hyvä elämä käsitetään oikeana suhteena Jumalaan ja lähimmäisiin. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen kannalta mainitaan Jeesuksen toiminta naisten, lasten ja yhteiskunnan huono-osaisten puolustajana sekä islamin sharia-laki. Shariaan viitataan tässä yleisellä tasolla, eikä kappaleessa käsitellä syvemmin sen ja yhteiskunnan suhdetta tai sharia-lain vaihtelevaa asemaa eri maissa. (Portti 42-43.)

*Koraanin lisäksi **sunna** eli perimätieto Profeetta Muhammadin toiminnasta antaa pohjan **sharialle** eli islamilaiselle laille. Sharia sisältää yksityiskohtaisia ohjeita paitsi yksityiselämään liittyvistä asioista, myös yhteiskunnallisten asioiden järjestämisestä kuten rangaistuskäytännöistä. (Portti 42-43.)*

Portti viittaa shariaan uudestaan kappaleessa ”Yhteiskunta ja oikeus”. Siihen nähden, että muslimeja on maailmassa n. 1,7 miljardia eri puolilla maailmaa, seuraava sitaatti on luonteeltaan varsin yleistävä (Johnson ym. 2015, 29).

Jotkut uskonnolliset ryhmät pyrkivät muokkaamaan yhteiskuntaa oman oppinsa mukaiseksi. Esimerkiksi islamissa yhteiskuntajärjestyksen ihanteena on Koraanin mukainen yhteiskuntamalli ja lainsäädännön perustana islamilainen laki, sharia. Muslimien mielestä valtion tehtävänä on tukea uskon mukaisen elämän toteutumista. Varhaiset islamilaisen yhteisön johtajat eli kalifit toimivatkin sekä uskonnollisina että hallinnollisina johtajina. Edelleen uskonoppineilla on maallista valtaa monissa islamilaisissa maissa, kuten Iranissa. (Portti 120.)

Intiassa syntyneistä uskonnoista yhteiskunnallinen ulottuvuus tulee esiin hindulaisuuden kastijärjestelmän käsittelyn yhteydessä. Tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuuluminen merkitsee tiettyjä oikeuksia ja velvollisuuksia yhteiskunnassa sekä vaikuttaa erilaisiin valintoihin elämässä (Portti 44).

*Hindulaisuudessa ihmiset jaetaan yhteiskuntaluokkiin, **varnoidhin**. Kuhunkin varnaan kuuluu useita **kasteja**, joiden mukaan esimerkiksi ammatit ovat perinteisesti määräytyneet. Vaikka kastisyrjintä kiellettiin virallisesti Intian perustuslaissa vuonna 1950, se vaikuttaa yhä esimerkiksi puolison valintaan ja äänestyskäyttäytymiseen. (Portti 44.)*

Kiinan uskonnoista kungfutselaisuudessa yhteiskunnan tilan kerrotaan muodostuvan viiden perussuhteen (hallitsija – alamainen, isä – poika, mies – vaimo, vanhempi veli – nuorempi veli ja vanhempi ystävä – nuorempi ystävä) toimivuudesta. Kun suhteet ovat hyvät, yhteiskunta on rauhallinen ja tuottoisa. Suhteiden ristiriidat ilmenevät puolestaan yhteiskunnallisena epäjärjestyksenä. Taolaisuudessa huomion taas todetaan kiinnittyvän yksilön sisäiseen harmoniaan sekä yksilön ja kosmoksen väliseen harmoniaan yhteiskunnan tasapainoa tarkasteltaessa. (Portti 46.)

7.1.2 Filosofinen etiikka

Kaikissa aineiston oppikirjoissa käsitellään kolmea normatiivisen etiikan suuntausta: **velvollisusetiikkaa**, **seurausetiikkaa** ja **hyve-etiikkaa** (Portti 31-34, Silta 78-80, Uusi arkki 72-80). Portti ja Uusi Arkki käsittelevät lisäksi **sopimusetiikkaa** ja siitä johdettua yhteiskuntanäkemyksiä (Portti 35, Uusi arkki 79-80). Lyhyesti näiden suuntausten peruseriaatteet voidaan esittää seuraavasti: velvollisuusetiikassa moraaliarvioinnin huomio kiinnittyy itse tekoon suhteessa sääntöihin tai velvollisuuksiin, seurausetiikassa tekojen seurausten arviointiin,

sopimusetiikassa siihen, miten teko suhteutuu sovittuihin sääntöihin ja hyve- etiikassa moraalisen toimijan sisäisiin ominaisuuksiin, luonteen hyveisiin (ks. Rydenfeldt 2014, Tieteen termipankki 2015.)

Edellä mainittujen voidaan katsoa liittyvän kansalaisvaikuttamisen perustaan siten, että niissä määritellään keskeisiä moraaliperiaatteita, jotka koskevat ihmisen elämää osana yhteisöä. Esimerkiksi kaikissa kirjoissa **velvollisuusetiikan** yhteydessä esiintyvä I. Kantin kategorinen imperatiivi korostaa yksilön toimijuutta sekä vastuuta tekemistään valinnoista (Portti 32-33, Silta 79-80, Uusi arkki 77).

Filosofi Immanuel Kant (1724-1804) tiivisti moraalilain kehotukseksi toimia vain sellaisen periaatteen mukaan, jonka voisi toivoa tulevan yleiseksi laiksi. Kant nimitti periaatetta kategoriseksi imperatiiviksi eli ehdottomaksi käskyksi. Moraalisessa valintatilanteessa ihmisen tulee kysyä itseltään, haluaisiko hän muiden toimivan vastaavassa tilanteessa vastaavalla tavalla. Mikäli ei haluaisi, toiminta on todennäköisesti väärin. Yleisen moraalilain ohella Kant korosti, että toista ihmistä ei saa koskaan käyttää välineenä omien päämäärien saavuttamiseen. Toinen ihminen on aina itseisarvo – arvokas sinällään. (Portti 32-33.)

Uusi Arkki liittää velvollisuusetiikan myös ihmisyhteisön toimivuuteen.

Velvollisuusetiikan mukaan lupauksen rikkomisesta mahdollisesti koituvat suotuisat seuraukset eivät vapauta lupauksen pitämisestä. Moraalissa ei ole kysymys vain yksittäisistä tilanteista vaan ihmisten välisestä luottamuksesta. Jos ihmiset pitäisivät antamansa sitoumukset vain silloin, kun se sopii heille, ihmiset eivät enää voisi luottaa toisiinsa, eikä yhteistoiminnasta tulisi mitään. (Uusi arkki 77.)

Seurausetiikan yhteys kansalaisvaikuttamiseen tulee esiin erityisesti kahdessa kohdin. Portti mainitsee seurausetiikan yhteydessä yhteiskuntafilosofi Jeremy Benthamin sekä konkreettisella tasolla altruistisesti toimivan Lääkärit ilman rajoja -järjestön (Portti 33 ja 34). Maininnoissa viitataan poliittiseen päätöksentekoon ja kolmannen sektorin kautta vaikuttamiseen.

*Filosofi Jeremy Bentham (1748-1832) pohti, miten englantilaista oikeusjärjestelmää voisi parantaa. Hän päätyi siihen, että lainsäädännössä ja oikeudenkäynneissä tulisi miettiä, millaisista ratkaisuista seuraa mahdollisimman paljon onnellisuutta mahdollisimman monelle. **Utilitarismin** (lat. utilitas, 'hyöty') mukaan teko on oikea, jos se tuottaa mahdollisimman suurta hyötyä tai onnellisuutta mahdollisimman monelle. (Portti 33)*

Lääkärit ilman rajoja -järjestö on altruistinen. Se toimii paikoissa, joissa sen työntekijät ovat todellisessa vaarassa. Muuta kansainväliset sairaanhoitojärjestöt eivät yleensä uskalla toimia näissä kohteissa. (Portti 34, kuvateksti.)

Kaikkien vahvimmin filosofisen etiikan kytkös kansalaisvaikuttamiseen on nähtävissä **sopimusetiikan** yhteydessä. Kansalaisvaikuttamiseen liittyvien perusoikeuksien kuten sanan- ja omantunnonvapauden katsotaan nousevan sopimuseettisestä perinteestä.

Sopimusetiikkaan pohjautuva näkemys yhteiskunnasta kansalaisten väliseen sopimukseen perustuvana järjestelyinä on vaikuttanut merkittäväällä tavalla järjestäytyneiden, oikeudenmukaisuuteen pyrkivien yhteiskuntien syntymiseen. Sopimusajattelun mukaan ihmiset muodostavat yhteisön, jonka pelisäännöistä sovitaan neuvottelemalla ja keskenään ristiriitaisia pyrkimyksiä sovittelemalla. (Uusi arkki 79.)

*Yhteiskuntafilosofi John Rawls (1921-2002) ajatteli, että yhteiskunnan tulisi perustua oikeudenmukaisuuteen ja demokratiassa tunnustettuihin kansalaisten perusvapauksiin. Rawls lähtee oikeudenmukaisuusteoriassaan liikkeelle ajatusleikistä, jossa ihmiset päättäisivät ns. **tietämättömyyden verhon** takana, millaisen yhteiskunnan he haluaisivat. - - Rawlsin mukaan päättäjät päätyisivät muotoilemaan **vapausperiaatteen**, jonka mukaan jokaisella kansalaisella tulee olla suurin mahdollinen vapaus, joka on sovittavissa yhteen muiden kansalaisten vastaavan vapauden kanssa. Perusvapauksia olisivat mm. sanan-, omantunnon- ja ajattelunvapaus sekä ihmisen ja omaisuuden kunnioitus ja koskemattomuus. (Portti 35.)*

Myöhemmissä kappaleissa yhteisöön kuulumiseen etiikkaa käsitellessään Uusi Arkki jatkaa sopimuseettisessä viitekehyksessä ja yhdistää sopimusajattelun yhteiskunnallisten instituutioiden syntyyn sekä ihmisoikeuksiin, joista keskeisimpinä mainitaan oikeus ruumiilliseen koskemattomuuteen, yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen sekä omistamiseen (Uusi arkki 152-156).

Aineistossa moraalifilosofiset suuntaukset liitetään vaihtelevassa määrin kristinuskoon ja kristilliseen teologiaan. Esimerkiksi keskiajan skolastikon ja katolisen kirkon merkittävän teologin Tuomas Akvinolaisen yhteys antiikin **hyve-eetikoihin**, erityisesti Aristoteleeseen tuodaan esiin kaikissa aineiston oppikirjoissa (Portti 32, Silta 86, Uusi arkki 75).

Kristillistä hyve-etiikkaa on kehitetty erityisesti katolisen kirkon piirissä. Teologi Tuomas Akvinolainen (1225-1274) yhdisti Aristoteleen filosofian kristilliseen ajatteluperinteeseen. Hänen mukaansa hyveet ovat ominaisuuksia, joita ihminen tarvitsee toteuttaakseen elämäntehtävänsä. - - Ihmiselle tyypillistä on eläminen yhteisössä, mikä edellyttää toisten huomioonottamista ja oikeudentuntoa. - - Tuomas Akvinolaisen mukaan Aristoteleen mainitsemat älylliset ja luonteen hyveet liittyvät ennen kaikkea yhteiselämään. Kristilliset hyveet eli usko, toivo ja rakkaus valmistavat ihmistä myös tuonpuoleiseen. (Portti 32.)

Portissa ja Sillassa filosofisen ja kristillisen etiikan kytkökset jäävätkin tähän. Portti tosin viittaa myöhemmässä, elämänkysymyksiä ja dogmatiikkaa käsittelevässä kappaleessa kymmeneen

käskyyn ”Vanhan testamentin velvollisuusetiikan ytimenä” (Portti 54.) Kirjoista vain Uusi arkki liittää moraalifilosofian suuntaukset selvästi Raamattuun. Muista paitsi velvollisuusetiikasta tuodaan sitaatteja Raamatusta sijoitettuna taitteknisesti omiin laatikoihinsa (Uusi arkki 74, 76, 78). Näitä kohtia ei kuitenkaan sen kummemmin selitetä.

Raamatun esimerkki seurausetiikasta

Saako sapattina parantaa (Matt. 12:9-13)

Jeesus kulki edelleen ja meni sen seudun synagogaan. Siellä oli mies, jonka käsi oli surkastunut. Fariseukset tahtoivat nostaa syytteen Jeesusta vastaan ja kysyivät häneltä: ”Saako sapattina parantaa?” Jeesus vastasi heille: ”Jos jollakulla teistä on lammas ja se putoaa sapattina kuoppaan, niin kai hän tarttuu siihen ja nostaa sen sieltä ylös! Ja onhan ihminen paljon arvokkaampi kuin lammas. Kyllä sapattina on lupa tehdä hyvää.” Sitten hän sanoi miehelle: ”Ojenna kätesi.” Mies ojensi kätensä, ja se tuli ennalleen, yhtä terveeksi kuin toinenkin käsi. (Uusi arkki 74.)

7.1.3 Ihmisoikeudet

Ihmisoikeudet muodostavat aineistossa suppeamman kokonaisuuden kuin uskontojen ja filosofian etiikka. Silti katson niiden muodostavan oman kategoriansa, koska ihmisoikeuksiin viitataan sekä moraaliarvioinnin työkaluina että kansalaisvaikuttamisen mahdollistavana tekijänä. Sekä Siltä että Uusi arkki nivovat vahvasti toisiinsa ihmisoikeudet (erityisesti YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen artiklat) ja kansalaisvaikuttamisen. Niiden suhde nähdään kaksisuuntaisena: toisaalta ihmisoikeudet mahdollistavat kansalaisvaikuttamisen, mutta kansalaisvaikuttamisen muodoilla voidaan myös valvoa ihmisoikeuksien toteutumista (Silta 96-98, Uusi arkki 155-156).

Ihmisoikeuksia suojataan sekä virallisilla julistuksilla ja niiden valvonnalla että aktiivisella kansalaisjärjestöillä. (Silta 97)

Silta-kirjassa YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 30 artiklaa on painettu takakannta edeltävälle aukeamalle (Silta 208-209). Tekstissä Silta esittelee artikloiden jaon kansalaisoikeuksiin, poliittisiin oikeuksiin sekä taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin (Silta 96-97). Silta myös yhdistää länsimaisen ihmisoikeusajattelun synnyn ja demokratian kristinuskoon ja humanismiin.

Länsimaisen ihmisoikeusajattelun pohjana ovat kristinuskon opetukset kunkin samanarvoisuudesta sekä humanismin eli ihmisyyteen perustuvan

maailmankatsomuksen perinne. Ne ovat muokanneet myös länsimaista demokratiaa. (Silta 94.)

Uusi arkki sisältää erillisessä tekstilaatikossa otteita kymmenestä YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen artiklasta (Uusi arkki 158). Kirja ryhmittelee ”ihmisoikeudet tai perusoikeudet”¹⁶ vapaus- ja vaadeoikeuksiin (Uusi arkki 156). Vapausoikeuksia käsitellessään Uusi arkki viittaa konkreettiseen kansalaisvaikuttamisen muotoon, yhdistystoimintaan.

Suomessa on tavallista, että ihmiset perustavat rekisteröidyn yhdistyksen edistääkseen jonkin itselleen tärkeän asian toteutumista. Yhdistyksen perustaminen on helppoa: jo kolme 15 vuotta täyttänyttä henkilöä voi tehdä sen. (Uusi arkki 156.)

Sitaatti on harvoja aineistossa esiintyviä kansalaisvaikuttamiseen liittyviä tekstejä, joissa edetään näin pitkälle käytännön tasolle, tässä siis yhdistyksen perustamiseen liittyvään yksityiskohtaan. Em. sitaatin jälkeen käsitellään kuvitteellisen, elimistön ja elinympäristön kemikalisoitumisesta ja vähittäisestä myrkyttymisestä huolestuneiden ”Myrkytön tulevaisuus” -yhdistyksen toimintamahdollisuuksia vapausoikeuksien näkökulmasta (Uusi arkki 156-157).

Portti mainitsee YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen ensimmäisen ja 18. artiklan käsitellessään omantunnon- ja uskonnonvapautta sekä toteaa niiden jälkeen: ”Yhteiskunta ei saa pakottaa sellaiseen, minkä omatunto sanoo vääräksi.” (Portti 25-26.) Yhteiskunta ja oikeus -kappaleessa ihmisoikeuksien julistus mainitaan toisen kerran: ”Se [kuolemanrangaistus] loukkaa ihmisoikeuksien julistuksen kolmatta artiklaa, oikeutta elämään.” (Portti 128.) Kappaleessa mainitaan tämän lisäksi vain kerran sana ”ihmisoikeudet”, vaikka siinä tarkastellaan uskonnon ja valtion suhdetta, monikulttuurisuuden malleja vähemmistöjen erityisoikeuksia sekä perusteita rikoksista rankaisemiselle (Portti 120-129).

7.2 Kansalaisvaikuttamisen muodot ja käytännön taso

7.2.1 Poliittinen vaikuttaminen

Viittauksia puoluepolitiikkaan on aineistossa verrattain vähän. **Puolueiden perustamisesta ja puolueiden toiminnasta** on aineistossa muutama maininta yleisellä tasolla. Uudessa arkissa ensimmäisen pääkappaleen johdantoluvussa esiintyvien aloituskysymysten joukossa on kysymys:

¹⁶ Uusi arkki käyttää käsitteitä siten, että niiden voidaan tulkita olevan synonyymeja. Kuitenkin ihmisoikeudet kuuluvat kansainvälisen oikeuden piiriin, kun taas perusoikeudet liittyvät kansalliseen lainsäädäntöön (Ihmisoikeudet 2014).

”Osallistutko puoluepoliittiseen toimintaan?” (Uusi arkki 10). Poliittisten puolueiden perustaminen mainitaan kerran.

Osa kansalaisten tavoitteista on yksityisiä, mutta ihmisillä on myös yhteisiä päämääriä. Niiden toteuttamiseksi on tärkeää voida käydä julkista keskustelua, esittää mielipiteitä sekä perustaa erilaisia kansalaisjärjestöjä, yhdistyksiä ja poliittisia puolueita. (Uusi arkki 174.)

Portti sisältää yleisen tason viittauksia puoluepoliittiseen toimintaan vain käsitellessään sen suhdetta uskontoon. Tekstissä mainitaan ortodoksinen pappi Isä Mitro, jolta kiellettiin kirkon virassa toimiminen hänen asetuttuaan ehdolle ja tultuaan valituksi Euroopan parlamenttiin (Portti 69). Portti ja Uusi arkki viittaavat aiheeseen myös Lutherin regimenttiopin yhteydessä sekä ”kirkkojen puolueettomuuden” käsitteen yhteydessä (Portti 120, 124; Uusi arkki 97)

***Kirkon puolueettomuudella** tarkoitetaan sitä, että kirkkojen tulisi instituutioina pidättäytyä osallistumasta politiikkaan ja tukemasta tiettyä puoluetta tai ehdokasta. Jos pappi saarnassaan kehottaa seurakuntalaisia äänestämään jotakin tiettyä ehdokasta, hän rikkoo kirkon puolueettomuuden periaatetta. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon työntekijät voivat kuitenkin osallistua politiikkaan yksityishenkilönä. (Portti 124.)*

Sitaatissa huomiota herättää se, että käsite ”kirkon puolueettomuus” roikkuu ikään kuin ilmassa: Kappaleesta ei käy ilmi, kuka tai mikä taho tällaisen puolueettomuuden periaatteen on määrittänyt ja missä sekä minkä kirkkojen puolueettomuuteen tarkalleen ottaen viitataan (samassa lauseessa kirkko-sanasta käytetään monikkoa). Myöskään kappaletta edeltävä tai sen jälkeinen konteksti ei tuo asiaan selvyyttä, koska siinä käsitellään muita aiheita.

Politiikkaa koskevasta esitystavasta voi aineistossa panna merkille, että kirjoittajat pyrkivät selvästi välttämään puolueiden tai poliitikkojen tuomista esiin oppikirjoissa. Tätä havainnollistaa esimerkiksi se, että poliittisista puolueista on nimeltä mainittu vain Vihreä liitto ja Piraattipuolue (Portti 185, Uusi Arkki 178). Molemmat maininnat löytyvät kuvateksteistä ja viittaavat radikaaleihin vaikuttamiskeinoihin tai radikaaleihin tavoitteisiin. Vihreä liitto esiintyy kuvatekstissä, jossa kerrotaan itsensä työkoneisiin kahlinneista ympäristöaktivisteista Koijärven lintualueella.

Suomalainen ympäristöliike syntyi 1970-luvulla arvioimaan muun muassa kulutusyhteiskunnan varjopuolia. Liikkeen toiminta vahvistui, kun luonnonsuojelijat vastustivat Koijärven lintualueen kuivaamista Forssassa vuonna 1979. Aktivistit rakensivat padon ja kahlitsivat itsensä ketjuilla työkoneisiin – poliisit joutuivat irrottamaan luonnonsuojelijat, eikä Koijärveä kuivattu. Osittain samat henkilöt, kuten Ville Komsu ja Osmo Soininvaara, olivat myöhemmin perustamassa Vihreää liittoa. (Portti 184, kuvateksti.)

Piraattipuolue taas tuodaan esiin kontekstissa, jossa käsitellään rikoksesta rankaisemisen etiikkaa. Tekstimarginaalissa on kuva, jossa on ko. puolueen logo sekä teksti:

Piraattipuolue pyrkii kumoamaan nykyiset tekijänoikeus- ja patenttilait, joita se pitää kansalaisoikeuksien, kuten sananvapauden ja tiedon vapauden vastaisina. (Uusi arkki 178.)

Puoluekaksikko voi herättää jopa hilpeyttä, mutta vakavasti ottaen on syytä kysyä, miksi juuri ja vain ko. puolueet saavat maininnan. Pidetäänkö Piraattipuoluetta sen verran marginaalisena ja tavoitteiltaan erikoisena, että sen mainitsemista ei voi edes rivien välistä tulkita kirjoittajien poliittiseksi kannanotoksi tai puolueellisuudeksi? Toisaalta kuvan ja tekstin voi tulkita myös esimerkkinä siitä, miten lainsäädännön muuttamiseen tähtäävän puolue toiminnan kautta voi vaikuttaa siihen, mikä on laillista ja mikä ei. Kuvatekstissä, jossa Vihreä liitto mainitaan, viitataan puolestaan tapahtumaan vuosikymmenten takaa ja puolue ei ole siinä pääroolissa. Tämänkin voi tulkita varsin ”vaarattomaksi” lähestymistavaksi politiikkaan ja poliittisiin puolueisiin.

Siltä sisältää ainoana kirjana tehtävän poliittisiin puolueisiin liittyen.

Tutustu kahden suomalaisen puolueen käsityksiin hyvästä yhteiskunnasta. Löydät puolueiden ohjelmajulistuksia internetistä puolueiden kotisivuilta. Mitä eettisiä ja moraalisia arvoja niissä pidetään tärkeinä? (Silta 159.)

Tehtävästä voidaan huomata, että yhtään puoluetta ei mainita nimeltä, tutustuttavat puolueet pitää valita itse ja niiden nettisivut on löydettävä itse. Tämän voi nähdä toisaalta pedagogisesti järkevänä ratkaisuna: puoluekentässä voi tapahtua kirjan käyttöaikana muutoksia, puolueiden internetsivut voivat vaihtua ja samalla opiskelijoita kannustetaan itsenäiseen tiedonhakuun. Toisaalta samalla syntyy vahva vaikutelma, että kirjoittajat haluavat korostetusti välttää puoluepolitiikan käsittelyä, varsinkin kun kirjassa muuallakaan ei mainita puoluepoliittista toimintaa tai yhtään puoluetta.

Puolueiden ja niiden ideologisten taustojen vähäisyys kansalaisvaikuttamisen yhteydessä ei ole vain uskonnon oppikirjojen erityispiirre. Hämäläisen suomalaisia yhteiskuntaopin oppikirjoja käsittelevässä pro gradu -työssä (2014) havaittiin, että puolueiden merkitys väheni oppikirjoissa entisestään 1990- ja 2000-luvuilla. Puolueet nähtiin demokratian toimivuuden kannalta välttämättöminä yhteenliittyminä, mutta niiden ideologisten päämäärien käsittely oli marginaalista. Puolueiden sijaan kansalaisjärjestöt ja erilaiset vapaaehtoistoiminnan vaikuttamisen paikat alkoivat saada korostuneemman aseman. (Hämäläinen 2014, 117.)

Myös Virta on havainnut tutkimuksissaan, että 1990-luvun puoleenväliin asti yhteiskuntaopin oppikirjat keskittyivät käsittelemään lähes yksinomaan muodollisia instituutioita ja edustuksellisen demokratian perinteisiä vaikutuskanavia (vaalit, puolueet) (Virta 2006, 99).

Kuva kuitenkin monipuolistui 1990-luvulla ja mukaan tulivat erilaiset järjestöt, kansalaisliikkeet, aktivismin muodot ja myös kulutuskäyttäytyminen vaikuttamismuotona (Virta 2006; 101, 103).

Poliittisia henkilövaikuttajia on nimeltä mainiten tuotu esiin pääasiassa vain ulkomailta: Intian itsenäisyysliikkeen johtohahmo Mahatma Gandhi, rotusortoa Etelä-Afrikassa vastustanut Nelson Mandela, mustien oikeuksia Yhdysvalloissa puolustanut Martin Luther King sekä venäläinen oppositiopoliitikko Mihail Hodorkovski (Portti 50, 63, 136, 142; Silta 94; Uusi arkki 179). Edellä mainittuihin Vihreään liittoon liittyvien luontoaktivistien Komsin ja Soininvaaran lisäksi suomalaisista poliittisista vaikuttajista aineistossa mainitaan presidentti Martti Ahtisaari, mutta nimenomaan rauhanvälittäjänä sekä ortodoksipappi Isä Mitro (ks. edellä) (Silta 166, Portti 69).

Oppositio politiikka ja sen tukeminen mainitaan aineistossa kahdesti, ellei oteta lukuun em. historian suurnimien M. Gandhin, N. Mandelan ja M. L. Kingin toimintaa. Molemmat maininnoista löytyvät Uuden arkin kuvateksteistä. Toisessa ”Iranin oppositioryhmän” kerrotaan osoittavan mieltään Helsingissä EU:n terroristijärjestölistausta vastaan ja toisessa kerrotaan venäläisestä miljardööristä ja Putinin hallinnon kriitikosta Mihail Hodorkovskista (Uusi arkki 159, 179).

Mihail Hodorkovski oli yksi Venäjän vaikutusvaltaisimmista liikemiehistä, kunnes hänet vangittiin 2003 syytettynä kavalluksesta ja rahanpesusta. Tapausta kritisoivat väittävät Hodorkovskin joutuneen vankilaan hänen tuettuaan Putinin vastaista oppositiopoliittikkaa. (Uusi arkki 179, kuvateksti.)

Äänestäminen vaikuttamiskeinona tuodaan esiin kaikissa kirjoissa. Silta mainitsee äänioikeuden vain luetellessaan poliittisia ihmisoikeuksia (Silta 96). Uusi arkki haastaa ensimmäisen pääluvun johdannossa: ”Äänestänkö vaaleissa?” ja toistaa kysymyksen yhteiskuntaetiikkaa käsittelevässä kappaleessa: ”Aiotko äänestää seuraavissa vaaleissa?” (Uusi arkki 10, 160). Tämän jälkeen äänestämistä käsitellään vastakohtaan, äänestämättä jättämisen kautta. Sävy on varsin kantaottava. Samassa sitaatissa viitataan myös **valtiollisen tason eduskunnassa tapahtuvaan sekä kunnallisen tason päätöksentekoon.**

Monet jättävät nykyään äänestämättä, koska yhteiskunnalliset asiat eivät kiinnosta. Eduskunnassa ja kunnallisissa päätöselimissä päätetään kuitenkin esimerkiksi verotuksesta ja erilaisista etuuksista, jotka vaikuttavat siihen, kuinka paljon meillä on rahaa käytettävissämme ja millaisia palveluja meille tarjotaan. Äänestämättä jätetään myös epäluottamuksen ilmaisuna politiikkaa kohtaan. Tällainen protesti on kuitenkin hyödytön, koska demokratiassa vaikutusmahdollisuus on vain niillä, jotka osallistuvat. (Uusi arkki 161)

Portti ei mainitse äänestämisen yhteydessä eduskuntaa tai kunnallispolitiikkaa, vaan viittaa yleisemmin *edustukselliseen demokratiaan*, jota täydennetään kansalaisjärjestöillä sekä julkisella keskustelulla aktiivisten kansalaisten toimesta. Sitaatista mielenkiintoisen tekee se, että kirjoittajat kytkevät aktiivisen kansalaisuuden määrittelyn ja perusteet epämääräiseen ja – itse asiassa ei mitään tarkoittavaan ”monien uskonnollisten ryhmien näkemyksiin”, mikä häivyttää heidän omaa rooliaan suhteessa kantaaottavuuteen.

*Nykyään monet uskonnolliset ryhmät edustavat näkemystä, jonka mukaan kansalla tulisi olla mahdollisuus osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon eli yhteiskunnan tulisi toimia yleisten **demokraattisten** (kreik. demos, 'kansa') periaatteiden mukaisesti. Edustuksellisen demokratian perusajatuksena on, että henkilö äänestää ehdokasta ja valittu edustaja edustaa äänestäjäänsä. Edustuksellista demokratiaa täydennetään kansalaisjärjestöillä, jotka pyrkivät vaikuttamaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Jotta demokratia toimisi, se vaatii aktiivisia kansalaisia, jotka vaikuttavat järjestöjen, yhdistysten ja julkisen keskustelun kautta yhteiskunnan kehittämiseen. (Portti, 121.)*

Poliittiseen päätöksentekoon vaikuttaminen tulee esiin aineistossa lähinnä äänestämisen yhteydessä. Aineistosta löytyy lisäksi joitakin viittauksia myös siihen, miten **kansalaisjärjestöt** tai **erilaiset yhdistykset pyrkivät vaikuttamaan poliittiseen päätöksentekoon**.

Se [Amnesty International] tiedottaa ihmisoikeusrikkomuksista ja järjestää kampanjoita, joilla pyritään vaikuttamaan suoraan ihmisoikeuksien loukkauksista vastuussa oleviin päättäjiin. (Silta 98).

Suomessa aktiivinen eutanasia ei ole laissa sallittu, mutta on tahoja, jotka pyrkivät saamaan eutanasian lailliseksi. Vuonna 1993 perustettu Exitus ry ajaa Suomeen samanlaista lakia kuin Alankomaissa. (Silta 108).

Kansainvälisellä tasolla poliittisia toimijoita aineistossa mainitaan EU sekä kaksi poliittiseen toimintaan liittyvää järjestöä: Yhdistyneet kansakunnat (YK) sekä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö (ETYJ) (Silta 95-98, 101, 166, 208-209; Portti 25-26, 104, 181-182; Uusi arkki 157-159, 188-189, 192). EU tosin esiintyy aineistossa vain sivumaininnan tasolla kuten kuvatekstissä, jossa kerrotaan mielenosoituksesta EU:n terroristilistausta vastaan tai tilastossa syrjäntäkokemuksista EU-alueelta (Uusi arkki 159 ja 192). YK:iin¹⁷ viitataan ihmisoikeuksien, sodankäynnin etiikan ja ympäristöetiikan yhteydessä. Silta mainitsee ihmisoikeuksien yhteydessä myös ETYJ:n.

¹⁷ YK:n alaiset järjestöt kuten UNICEF:in olen sisällyttänyt kolmannen sektorin toimijoita käsittelevään lukuun.

Virallisella tasolla tärkeimpiä organisaatioita kansainvälisessä ihmisoikeustyössä ovat YK:n ihmisoikeustoimikunta, Euroopan ihmisoikeustuomioistuin sekä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö (ETYJ), joka on keskittynyt erityisesti kansallisten vähemmistöjen etujen ajamiseen. (Silta 98.)

Kansainvälisillä aseidenriisuntasopimuksilla sekä aseiden vientiä rajoittavilla, siviiliväestön ja vankien kohtelua sekä sotarikollisten kiinniottamista, tutkintaa ja tuomitsemista koskevilla sopimuksilla on pyritty estämään sodankäyntiä ja lieventämään sen vaikutuksia. Kaikki valtiot eivät ole liittyneet sopimuksiin, ja allekirjoittajavaltiotkin pyrkivät kiertämään niitä viedessään aseita sotaa käyviin maihin. On ehdotettu Yhdistyneiden kansakuntien aseman vahvistamista ja sen valtuuksien lisäämistä niin, että se voisi puuttua väkivaltaisiin yhteenottoihin. Kansainvälisellä rauhanturvatyöllä on yritetty estää vihollisuuksien kärjistymistä väkivallaksi, mutta aina tässä ei ole onnistuttu. (Uusi arkki 188.)

Yhdistyneiden kansakuntien ilmastokokouksessa Kööpenhaminassa vuonna 2009 ei suurista toiveista huolimatta saatu aikaan sitovaa sopimusta päästövähennyksistä. Monet kansalaisjärjestöt, kuten Greenpeace, olivatkin pettyneitä kokouksen päätöksiin, mikän näkyi myös mielenosoittajien asusteista. (Portti 182, kuvateksti.)

Ilmaisuja ”poliittinen päätöksenteko” tai ”poliittiset päätökset” käytetään aineistossa harvoin. Jos otetaan huomioon poliittiseen päätöksentekoon osin rinnastettavissa olevat ilmaisut, kuten ”vallankäyttäjien päätökset” tai ”yhteiskunnallinen päätöksenteko”, mainintoja tulee joitakin lisää. Kun tarkastellaan poliittisen päätöksenteon vaikuttavuuden käsittelyä aineistossa, kaikki kirjat tuovat esiin vaikutukset ympäristökysymyksiin (Uusi Arkki tosin käyttäen ilmaisuja ”vallankäyttäjien päätökset”).

Ympäristön hyvinvointi riippuu sekä yksilöiden kulutustottumuksista että poliittisista päätöksistä ja globaaleista sopimuksista. (Portti 182.)

*Toisenlainen lähestymistapa tarkastelee ympäristökriisiä **sosioekonomisesta** näkökulmasta. Siinä erilaiset taloudelliset käytännöt ja ihmisen luomat rakenteet, kuten väestönkasvu, vaurastuminen ja tekninen kehitys, nähdään ongelmien syinä. Tämän näkökulman mukaan ongelmat ratkeavat yhteiskunnallisten muutosten myötä, ja avainasemassa tällöin ovat erilaiset poliittiset päätökset, esimerkiksi maailmanlaajuiset ympäristösopimukset. (Silta 146.)*

Mielenkiintoista on, miten Uusi arkki asemoi tässä kohdin yksilön voimattomaksi suhteessa ”vallankäyttäjiiin”.

Suurin osa ihmisistä pitää luonnon saastumista pahana ja on huolestunut maapallon ekologisesta tulevaisuudesta, mutta tuntee samalla itsensä voimattomaksi. Luonnon tilan nähdään riippuvan ennen muuta vallankäyttäjien päätöksistä. Kansainvälisten sopimusten solmimisen myötä asioiden voidaan odottaa muuttuvan. (Uusi arkki 203.)

Ympäristökysymysten lisäksi poliittisilla päätöksillä voidaan aineiston mukaan vaikuttaa yhteiskunnan resurssien jakoon, verotukseen sekä muuhun lainsäädäntötyöhön (Portti 126, 162, 182; Uusi arkki 161).

Eduskunnassa ja kunnallisissa päätöselimissä päätetään kuitenkin esimerkiksi verotuksesta ja erilaisista etuuksista, jotka vaikuttavat siihen, kuinka paljon meillä on rahaa käytettävissämme ja millaisia palveluja meille tarjotaan. (Uusi Arkki 161.)

Poliittinen päätöksenteko vaikuttaa valtakunnallisella tasolla siihen, missä määrin varoja suunnataan eri aloille, kuten terveydenhuoltoon, koulutukseen ja kulttuuriin. Paikallisella tasolla tehty terveydenhuollon resurssien jako asettaa reunaehdot käytännön hoitotyölle. (Portti 162.)

Pohdinnan arvoista on, miksi kirjat esittävät poliittisia päätöksiä edellä juuri esitettyjen esimerkkien valossa. Vaikkei kyse olekaan yhteiskuntaopin oppikirjoista, voisi etukäteen olettaa, että poliittisen päätöksenteon merkitys tulisi enemmän esiin esimerkiksi kirjojen yhteiskuntaetiikkaa käsittelevissä kappaleissa. Kirjat vieroksuvat sanaa ”politiikka” erityisesti, kun tullaan konkreettisten asioiden tasolle. Esimerkiksi Silta viittaa sanaan vain kerran kappaleessa ”Oikeudenmukainen yhteiskunta”, määritellään suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa: ”Heikompien elämä turvataan sosiaalipoliittisin keinoin ja verovarojen turvin.” (Silta 156). Aineisto herättääkin kysymyksen, ovatko vain ympäristökysymykset kaikille riittävän ”turvallinen” aihe viitata poliittiseen päätöksentekoon, koska huoli ympäristön tulevaisuudesta yhdistää ”suurinta osaa ihmisistä”, kuten Uusi arkki yleistää (Uusi arkki 203)?

Rauhanliike ja rauhanvälitystoiminta mainitaan sodan eettisiä kysymyksiä tarkastelevissa kirjojen kappaleissa. Se voidaan nähdä myös osittain kolmannen sektorin toimintana¹⁸. Väkivallattomuutta ja pasifismia käsiteltäessä kirjat mainitsevat nimeltä Intian itsenäisyysliikkeen johtajan Mahatma Gandhin ja yhdysvaltain rotuerottelua vastustaneen M. L. Kingin. (Portti 136, Silta 94) Silta mainitsee myös Martti Ahtisaaren rauhanvälitystoiminnan. Lisäksi mainitaan kirkkojen harjoittama rauhantyö (Silta 164).

Turvallisuutta on luotu myös ihmisten välisen luottamuksen, yhteistyön ja sopimusten kautta. Rauhanliike oli vahva erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, niin sanotun kylmän sodan aikana, jolloin vallitsi asevarustelukilpailu suurvaltojen kesken. (Portti 133)

¹⁸ Esimerkiksi aineistossa mainitun Martti Ahtisaaren rauhanvälitystoiminnan taustalla on vuonna 2000 perustettu voittoa tavoittelematon kansalaisjärjestö Crisis Management Initiative (CMI) (CMI – Every Peace Matters – CMI:n historia 2015).

Presidentti Martti Ahtisaarelle (s. 1937) myönnettiin vuonna 2008 Nobelin rauhanpalkinto hänen ansioistaan sovittelijana maailman kriisipesäkkeissä. Vuonna 2005 Ahtisaari toimi YK:n valtuuttamana neuvottelijana Kosovossa. (Silta 166.)

Poliittinen osallistuminen liittyy keskeisesti ihmisoikeuksiin. Merkille pantavaa on se, että Portti ja Uusi arkki eivät käsittele ihmisoikeuksien yhteydessä lainkaan poliittista osallistumista. Portti tosin toteaa, että ”joissakin maissa vääränlaisten poliittisten mielipiteiden ilmaiseminen” voi johtaa kuolemanrangaistukseen. Missä näin voi käydä, sitä kirja ei täsmennä. (Portti 128.) Uusi arkki viittaa ihmisoikeuksien kohdalla yhteiskunnallisen vaikuttamisen yhteydessä ainoastaan yhdistyksen perustamiseen ja yhdistystoimintaan (Uusi arkki 156-157). Silta-kirjassa mainitaan poliittiset oikeudet, mutta niiden määritelmää voi pitää hieman ylimalkaisena.

*Julistuksen artikloissa 19-21 on kyse **poliittisista oikeuksista**. Niillä tarkoitetaan ihmisen oikeutta osallistua poliittiseen toimintaan eli käytännössä mielipiteen- ja sananvapautta sekä mm. äänioikeutta. (Silta 96.)*

Poliittiseen toimintaan luetaan vain mielipiteen- ja sananvapaus sekä ”mm. äänioikeus”, vaikka YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa tähän kuuluu myös kokoontumis- ja yhdistymisenvapaus (jotka ylipäättään mahdollistavat mm. poliittisten yhteenliittymien kuten puolueiden perustamisen) sekä jokaisen yhtäläinen oikeus päästä maansa julkisiin toimiin¹⁹.

7.2.2 Kolmannen sektorin vaikuttamistoiminta

Kolmannella sektorilla tarkoitetaan voittoa tavoittelemattomien kansalaisjärjestöjen toimintaa ja vapaaehtoistoimintaa yhteiskunnassa. Termiä käytetään usein synonyymina *kansalaisyhteiskunnalle*. Kolmannen sektorin organisaatioihin kuuluvat mm. kirkot, avustusjärjestöt, naapuruus-yhdistykset, urheiluseurat, virkistys-yhdistykset, yhdyskuntien paikallisyhdistykset, ammatilliset järjestöt, avustussäätiöt ja erilaiset hyvinvointiorganisaatiot. (Konttinen 2015.) Nykyään kolmannen sektorin toiminta ylittää yhä useammin valtioiden rajat viestintäteknologian kehityksen ja valtioiden rajojen avautumisen myötä. (Saukkonen 2013, 13.)

Kolmannen sektorin toimijoita ja toimintaa käsitellään aineistossa karkeasti ottaen kolmella tavalla: a) apua tarjoavina tahoina, b) keskustelun herättäjinä sekä c) (yhteiskunta)kriittisinä muutosta ajavina toimijoina. Käsittelyn tapa on yleensä niiden toimintaa tai esittämiä ajatuksia kuvaileva.

¹⁹ Ks. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen artiklat 20-21 (Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus).

a) AA-liike eli Anonyymit alkoholistit auttaa alkoholisteja tunnustamaan ongelmansa ja pyrkimään siitä eroon. Myös alkoholistien läheisille on AA-liikkeen piirissä omia ryhmiä, joissa he saavat vertaistukea. Alkoholistien lapsille tarkoitettu Alateen on tukiryhmä, jossa voi purkaa omia kokemuksiaan toisten samassa elämäntilanteessa elävien kanssa. (Silta 114-115.)

b) Vapaa-ajattelijat järjestivät keväällä 2010 Helsingissä tapahtuman, jossa oli mahdollisuus vaihtaa uskonnollista kirjallisuutta pornolehtiin. Tarkoituksena oli arvostella uskontojen seksuaalikielteisyyttä. Mitä mieltä olet tapahtumasta? (Uusi arkki 116, kuvateksti.)

c) Aseistakieltäytyjäliitto on kritisoinut muun muassa siviilipalveluksen kestoa. (Portti 26, kuvateksti.)

Kuten aiemmissa luvuissa on todettu, kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen suhdetta kansalaisvaikuttamiseen voidaan tarkastella useasta näkökulmasta. Toisaalta niitä voidaan pitää kolmannen sektorin toimijoina kansalaisvaikuttamisen kentällä, mutta toisaalta monet niistä ovat pitkälle kehittyneitä instituutioita, joilla on useissa maissa erityisasema suhteessa valtioon (ks. luku 4.2). Koska kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen suhdetta kansalaisvaikuttamiseen on tarkasteltu metatasolla luvussa 7.1.1, keskityn tässä tarkastelemaan niiden osalta vain konkreettisia toimintamuotoja yhteiskunnassa.

Portti ja Silta mainitsevat **diakonian** eri yhteyksissä kirkkojen toimintamuotona (Portti 68, 159; Silta 109, 139, 154). Portti kertoo diakoniatyön perustuvan Jeesuksen opetuksiin, juontavan juurensa jo alkuseurakunnan aikoihin ja olevan yhteiskunnan tukijärjestelmien täydentäjä (Portti 159). Portti myös luettelee useita sen työaloja.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyinen diakoniatyö pyrkii tukemaan erityisesti niitä, joille yhteiskunnan tukijärjestelmät eivät riitä. Diakoniatyöhön kuuluvat mm. sielunhoito, kriisiapu, mielenterveys- ja vammaistyö, taloudellinen avustaminen ja velkaneuvonta, ruoka-apu sekä kriminaali- ja päihdetyö. Diakonia kuuluu periaatteessa kaikille, mutta sitä varten on olemassa myös kirkon viranhaltijoita, jotka ovat suorittaneet erikoistumisen diakoniatyöhön ammattikorkeakoulussa. (Portti 159.)

Silta tuo esiin lisäksi, että kirkon ylläpitämä Palveleva puhelin ja diakoniatyö tarjoavat apua itsemurhaa suunnittelevan ahdistukseen. Luterilaisen kirkon kerrotaan ajavan työttömien asiaa mm. diakoniatyön toimin tarjoamalla tiloja työttömien yhdistysten käyttöön sekä järjestämällä edullista ruokailua työttömille. (Silta 109, 139.) Palveleva puhelin ja kirkon perheasiain neuvottelukeskus auttavat myös perheväkivallan uhreja sekä eroa harkitseville pareille on tarjolla keskusteluapua perheleireillä ja perheterapiassa (Silta 115-116). Samoin mainitaan, että kirkko

tarjoaa apua ja tukea kuoleville ja heidän omaisilleen monin tavoin, mm. sairaalapastorien ja muiden seurakunnan työntekijöiden kautta (Silta 131).

Myös muiden kristillisten kirkkojen ja yhteisöjen diakoniatyöstä on mainintoja. Esiin tuodaan katolinen diakoniatyö ja sitä koordinoiva maailmanlaajuinen diakoniajärjestö Caritas, kansainvälistä diakoniaa harjoittava helluntaiseurakuntien lähetys- ja kehitysyhteistyöjärjestö Fida sekä Pelastusarmeija, jonka sanotaan tekevän ”yhteiskunnallisesti tärkeää työtä kaikkein vähäosaisimpien parissa”. (Silta 90, 154; Portti 159.)

Aineistossa mainitaan **yhdistysten perustaminen** sekä tuodaan lukuisia esimerkkejä yhdistyksistä, järjestöistä ja erilaisista liikkeistä paikalliselta aina kansainväliselle tasolle, myös nimeltä mainiten (ks. taulukko 5) (Uusi arkki 156). Lisäksi ilman erisnimiä mainitaan eläinsuojeluyhdistykset ja työttömien yhdistykset (Portti 185, Silta 139).

TAULUKKO 5. Aineistossa nimeltä mainitut yhdistykset, järjestöt, liikkeet ja säätiöt (suluissa sivunumero).

Portti	Silta	Uusi arkki
Aseistakieltäytyjäliitto (26)	Fida (90)	Heikki Hursti (69)
Lääkärit ilman rajoja (34)	Amnesty International (98)	Vapaa-ajattelijat ry (116)
Exitus ry (101)	Punainen Risti (99)	Tosi Rakkaus odottaa (132)
Tosi Rakkaus Odottaa (106)	Exitus ry (108)	Mielenterveyden keskusliitto (146)
Suomen maattomien ystävät ry (113)	AA-liike ja Alateen (114-115)	Reilu kauppa (190)
Maan ystävät ry (113)	Pelastakaa lapset ry (115)	
Reilu kauppa (117)	Mannerheimin lastensuojeluliitto (115)	
Amnesty International (126)	Naisasialiitto Unioni (122)	
Punainen risti (159)	Tosi Rakkaus Odottaa -liike (125)	
Pelastusarmeija (159)	Bill ja Melinda Gatesin säätiö (127)	
Greenpeace (182)	Maailman terveystyöjärjestö WHO (126)	
	Kansainvälinen työjärjestö ILO (140)	
	Caritas (154)	
	UNICEF (167)	
	Reilu kauppa (173)	

Oppikirjoista Silta tuo eniten ja järjestelmällisimmin esiin erilaisia suomalaisia ja kansainvälisiä kolmannen sektorin toimijoita nimeltä mainiten. Kirkkokuntien lisäksi sen lähes jokaisessa käytännön eettisiä kysymyksiä tarkastelevassa kappaleessa on mainittu jokin aiheeseen liittyvä

kansallinen tai kansainvälinen yhdistys, järjestö tai liike. Kaiken kaikkiaan erilaisia yhdistyksiä, järjestöjä tai liikkeitä Sillassa on mainittu 15. Portissa 11 ja Uudessa Arkissa viisi (ks. taulukko 5).

Nimetyistä kolmannen sektorin toimijoista (kirkkokunnat pois lukien) kaikissa kirjoissa mainittuja ovat vain Reilu kauppa ja Tosi Rakkaus Odottaa -liike (Portti 106, 117; Silta 125, 173; Uusi arkki 132, 190). Kahdessa kirjassa maininnan saavat eutanasian laillistamista ajava Exitus ry, kansainvälinen Punainen Risti (Suomessa Suomen Punainen Risti) ja ihmisoikeusjärjestö Amnesty International (Portti 101, 126, 159; Silta 98, 99, 108).

Reilu kauppa on kansainvälinen järjestelmä, jota koordinoi kansainvälinen yhteistyöelin Fairtrade International. Suomessa tuotteita markkinoi ja merkin käyttöä valvoo Reilu kauppa ry. (Reilu kauppa 2015.) Uudessa arkissa Reilun kaupan käsittely lähentelee jo mainosta.

*Kansainvälisen kaupan tasa-arvoisuutta lisäämään on perustettu **Reilun kaupan** järjestelmä. Sen tavoitteena on taata esimerkiksi kahvintuottajille riittävä korvaus työstään. Reilun kaupan järjestelmä hyödyttää miljoonia perheviljelijöitä ja suurtilojen työntekijöitä. Reiluun kauppaan kuuluu myös edistää elinympäristön suojelua. Ympäristökriteerit tulee ottaa huomioon, kun toimintaa suunnitellaan, arvioidaan ja valvotaan. (Silta 173.)*

Reilun kaupan tuotteita on saatavilla jokaisessa lähikaupassa. Reilu kauppa pyrkii parantamaan perheviljelijöiden ja suurtilojen työntekijöiden työ- ja elinoloja sekä ympäristön tilaa kehitysmaissa. (Uusi arkki 190, kuvateksti. Kuvassa Reilun kaupan tuotteita.)

Tosi Rakkaus Odottaa (TRO) on 1990-luvun alussa syntynyt, alkujaan amerikkalainen evankelikaalinen nuorille suunnattu liike (True Love Waits), jossa kannattajat tekevät lupauksen seksistä pidättäytymisestä ennen avioliittoa. Suomeen liike tuli vuonna 1996 ja sen alkuunpanija oli Suomen Evankelis-luterilainen Kansanlähetys ry. Liikkeen tukijoiksi tuli n. 20 tahoa: evankelis-luterilaisen kirkon herätysliikkeitä, vapaita suuntia, järjestöjä ja oppilaitoksia. Kukin mukaan kutsuttu järjestö valitsi liikkeen päätoimikuntaan edustajansa, jotka muodostivat projektiryhmän. (Salomäki 2004; 25, 27.)

Liikkeeseen liittyminen tapahtuu allekirjoittamalla lupauskortti²⁰, jossa sitoudutaan pidättäytymään esiaviollisesta seksistä. Liikkeeseen liittyneistä ei pidetä rekisteriä, mutta Kansanlähetys on koonnut allekirjoitettuja lupauskortteja (Salomäki 2004, 28). Vaikka TRO mainostaa itseään nuortenliikkeenä, Salomäen mukaan liikkeessä on vain vähän sellaista, joka tapahtuu nuorten ehdoilla. Niin liikkeen organisaation, ideologian kuin toiminnankin ovat suunnitelleet aikuiset ja nuorilla ei ole ollut asiaa sen päätöksentekoon. (Salomäki 2004, 275.) Salomäen mukaan voidaan myös kysyä, onko kyseessä liike vai ainoastaan **kampanja**, koska sillä

²⁰ Suomessa kortti allekirjoitetaan etunimellä (Salomäki 2004, 269).

ei Suomessa ole ryhmätoimintaa (Salomäki 2004; 269, 271). Aineiston oppikirjoissa Uusi arkki käyttääkin TRO:sta sanaa kampanja, Silta sanaa liike ja Portti molempia (Portti 106, Silta 125, Uusi arkki 132).

TRO on poimittu oppikirjoihin selvästi keskustelunherättämistarkoituksessa jonkinlaisena vastakohtana tai vaihtoehtona valtakulttuurille. Kirjoissa se on tuotu esiin ainoastaan pohdintatehtävissä, joissa pyydetään ottamaan kantaa liikkeen ajatuksiin.

Yhdysvaltalaisen True Love Waits -liikkeen (Tosi Rakkaus Odottaa) jäsenet eivät harjoita esiaviollista seksiä. Mitä mieltä olet siitä, että kaikki seksuaaliset kokemukset jätetään avioliittoon? (Portti 106)

Kirjat tuovat esiin myös joitakin erilaisten kolmannen sektorin toimijoiden järjestämiä **tempauksia** tai tapahtumakokonaisuuksia. Aineistossa mainitaan Asunnottomien yö, Helsinki Pride (Silta 82, 123), valtakunnallinen itsemurhan tehneiden muistopäivä kynttiläkulkueineen sekä Kehitysvammaisten tapahtumatori Helsingissä v. 2009 (Silta 82, 109, 123; Uusi arkki 26, 146). Asunnottomien yön järjestää Vailla vakinaista asuntoa ry ja Helsinki Priden Helsingin SETA ry (Yhteystiedot – Asunnottomien yö-kansalaisliike 2015; Helsinki Pride 2015 - HeSeta ry 2015). Itsemurhan tehneiden kynttiläkulkueen Helsingissä järjestää Mielenterveyden keskusliitto, Helsingin Seurakuntayhtymä, Surunauha ry ja Mouka Filmi yhdessä pääkaupunkiseudun mielenterveysyhdistysten kanssa (Kynttilätapahtuma – Surunauha ry 2015). Kehitysvammaisten tapahtumatorin vuonna 2009 järjestivät Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, Helsingin seurakuntayhtymän kehitysvammaistyö ja Helsingin lyhytaikaiskoti ja työpaja Lyhty ry (Meidän kaikkien kaupunki – Kehitysvammaisten tapahtumatori 2009.)

Osa aineistossa mainituista yhdistyksistä ja järjestöistä kuten Suomen Punainen risti, Caritas tai Fida harjoittavat **hyväntekeväisyyttä** sekä **auttamis- ja humanitaarista työtä**. Aineistossa hyväntekeväisyys tuo esiin myös yritysjohtajien, yritys-elämän ja yritysten yhteiskuntavastuun yhteydessä. Esimerkiksi Silta mainitsee Serlachiuksen Mäntässä 1860-luvulla perustaman koulun sekä tietotekniikkajätti Microsoftin toisen perustajajäsenen Bill Gatesin ja hänen vaimonsa perustaman Bill ja Melinda Gatesin säätiön (Silta 169, 127). Portti mainitsee lisäksi hyväntekeväisyyskonsertit (Portti 65)

Eri sairauksien tutkimukseen ja hoitoon suhtaudutaan eri tavoin. Sellaisia sairauksia, jotka koskettavat ensisijaisesti kehittyneiden maiden asukkaita, hoidetaan suuremmilla summilla kuin esimerkiksi malariaa, joka on tyypillisesti köyhimpien maiden sairaus ja joka tappaa yli miljoona ihmistä joka vuosi. Tutkimusta voivat rahoittaa myös yksityiset tahot. Esimerkiksi Bill ja Melinda Gatesin säätiö on lahjoittanut varoja malarian tutkimukseen ja hoitoon. (Silta 127, kuvateksti.)

Suuri osa yhdistysten ja järjestöjen toiminnasta tapahtuu **vapaaehtoisvoimin**, samoin esimerkiksi osa aineistossa mainituista Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ylläpitämän Palvelevan puhelimen ja diakoniatyön toiminnasta (Palvelevan puhelimen periaatteet 2015, Diakoniatyössä 2015). Kirjat mainitsevat vapaaehtoistoiminnan myös erikseen: Heikki Hurstin vapaaehtoisvoimin järjestämät köyhien linnanjuhlat itsenäisyyspäivänä sekä yksittäistapauksen Algeriasta, jossa vapaaehtoiset auttavat maanjäristyksen uhria (Uusi arkki 17, 69). Karismaattisten kristillisten kirkkojen toiminnan kerrotaan myös perustuvan vapaaehtoistyöhön, joka korostaa diakoniaa ja keskinäistä huolenpitoa (Portti 68.) Silta tuo tekstissään kahdesti esiin **vertaistukitoiminnan**, itsemurhan tehneiden omaisille sekä alkoholisteille ja heidän läheisilleen (Silta 109, 115).

Organisoitunut **eläinaktivismi ja ympäristöaktivismi** esiintyy vain Portissa, jossa se jaotellaan *maltilliseen ja radikaaliin aktivismiin*.

Radikaalit luontoaktivistit turvautuvat viestinnässään äärimmäisiin keinoihin. Tällaisia ovat propaganda eli yksipuolisen ja puolueellisen tiedon levittäminen sekä sabotaasi, kuten turkistarhaiskut. Maltilliset aktivistit suojelevat luontoa laillisin keinoin, kuten vaikuttamalla ihmisten asenteisiin valistustyön ja eläinsuojeluyhdistysten kautta. (Portti 185.)

Eläinaktivismi tuodaan esiin etiikkaan liittyvien käsitteenmäärittelyjen yhteydessä ja ympäristöaktivismi kappaleessa ”Ympäristö ja luonnon tulevaisuus” (Portti 20, 184). Portissa mainitaan myös nimeltä ympäristöjärjestöjä, Maan ystävät ry ja Greenpeace (ks. taulukko 5). Molemmat käyttävät toiminnassaan myös radikaalin aktivismin muotoja (ks. tarkemmin luku 7.2.5).

Koulutuksen tukeminen erilaisten organisaatioiden kautta mainitaan työn etiikan ja lapsityövoiman käytön yhteydessä. Silta-kirjassa todetaan, että lapsityövoiman käyttöä voidaan yrittää kitkeä boikotein, mutta niiden vaikutukset eivät aina ole välttämättä vain positiivisia (boikoteista tarkemmin luvussa 7.2.4). Yhtenä ratkaisukeinona ongelmaan esitetään koulutuksen tukemista.

*Erilaiset maailmanlaajuiset ja paikalliset organisaatiot pyrkivät luomaan edellytyksiä koulutuksen järjestämiseksi, jotta lapsityövoiman käytön kierre saataisiin katkaistuksi. Tutkimusten mukaan jo neljän vuoden koulutus estää lasta ajautumasta kaikkein haitallisimpiin työtehtäviin. **Kansainväliset sopimukset ja niiden valvominen edistävät myös lasten oikeuksia.** (Silta 141.)*

Kolmannen sektorin toiminta saa aineistossa selvästi poliittista vaikuttamista suuremman painoarvon. Samansuuntaisia havaintoja on tehty myös yhteiskuntaopin oppikirjoista Suomessa, kuten luvusta 7.2.1 käy ilmi. Hämäläinen (2014) havaitsi tutkimuksessaan lisäksi, että 1990-luvulla peruskoulun yhteiskuntaopin oppikirjoissa näkyi jo selvästi kansainvälisempi ote, mm. Suomen

EU-jäsenyyden myötä (Hämäläinen 2014, 119-125). Kansainvälisten instituutioiden toimintaperiaatteiden esittelyn lisäksi nuorille pyrittiin todentamaan kansainvälisiä vaikuttamismahdollisuuksia viittaamalla kansalaisjärjestöjen toimintaan myös globaalilla tasolla (Hämäläinen 2014; 109, 118). Myös tämän tutkimuksen aineistossa kansainvälinen ulottuvuus tuli selkeästi esiin kolmannen sektorin vaikuttamistoiminnassa.

7.2.3 Median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuva vaikuttaminen

Yhdistin kansalaisvaikuttamisen muotojen luokittelussa median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuvan vaikuttamisen, koska ne liittyvät usein käytännössä yhteen. Esimerkiksi kantaottavat julisteet voivat olla viestinnällisen vaikuttamiskeinon lisäksi myös taidetta. Samoin esimerkiksi kuuluisan rock-yhtyeen esiintyminen hyväntekeväisyyskonsertissa on paitsi taidetta myös mediaspektaakkeli.

Luokittelussa on mahdollista kritisoida sitä, eikö media ole vain väline, jonka kautta erilaiset tahot pyrkivät saamaan äänensä kuuluviin. Tämä pitää osaltaan paikkaansa, mutta toisaalta nykypäivänä varsinkin internet ja sosiaalinen media tarjoavat Seppäsen ja Väliverroksen (2012) mukaan tärkeän kasvualustan yhteiskunnalliselle toiminnalle. Ihmiset verkottuvat internetin avulla helpommin ja yhteistoiminnan avulla on mahdollista haastaa vakiintuneita instituutioita ja valtarakenteita (vrt. esim. arabikevään tapahtumat v. 2011). (Seppänen ja Väliverronen 2012; 44-45, 212.)

Kaikissa aineistona olevissa kirjoissa käsitellään omana kokonaisuutenaan mediaan liittyviä eettisiä kysymyksiä (Portti 144-154, Silta 176-181, Uusi arkki 174-178). Uusi arkki ilmaisee varsin selväsanaisesti sananvapauden ja vapaan tiedonvälityksen merkityksen osana sopimusyhteiskunnan ja yhteisten päämäärien toteutumista, siis kansalaisvaikuttamisen mahdollistajina.

Ihmisten yhteistoiminnan kannalta on tärkeää, että ihmisillä on riittävästi luotettavaa tietoa eri asioista ja että he voivat esittää näkemyksiään ja tutustua muiden mielipiteisiin. Vapaalla tiedonvälityksellä on keskeinen asema informaation ja eri asioita koskevien näkemysten levittämisessä. (Uusi arkki 174.)

Portti nostaa esiin myös **median** roolin **osana vallankäyttöä** ja uusi Arkki lisäksi toiminnan **vallan vahtikoirana**.

Puhe median vallasta kuulostaa helposti persoonattomalta, vaikka kyse on viime kädessä ihmisten käyttämästä vallasta. Toimittajat tekevät työssään jatkuvasti arvioita ja valintoja, joihin heidän arvonsa vaikuttavat. Vallan jakautumiseen

liittyy myös se, ketkä päästetään esittämään mielipiteitään julkisuudessa. Valtion päätöksentekijät käyttävät valtaa paitsi politiikassa myös mediassa. Myös uskonnolliset johtajat ovat tärkeitä mielipidevaikuttajia ja saavat julkisuutta sekä valtakunnallisissa että kansainvälisissä tiedotusvälineissä. (Portti 149)

Tiedotusvälineitä kutsutaan vallan vahtikoiksi: niiden tehtävä on valvoa, että yhteiskunnassa valtaa käyttävät ihmiset eivät syyllisty väärinkäytöksiin eivätkä aja omaa etua vaan palvelevat yhteisöä. Epäkohtia havaitessaan tiedotusvälineet käyttäytyvät hyvän vahdin tavoin nostamalla metelin, joka saa ihmiset kiinnostumaan siitä, mitä on tekeillä. Alun perin vahtikoiran tehtäväksi miellettiin sen valvominen, miten vallankäyttäjät hoitavat julkisia tehtäviään, mutta nykyään tiedotusvälineet raportoivat yhä enemmän myös heidän yksityiselämästään. (Arkki 176.)

Internet mainitaan kaikissa aineiston kirjoissa, mutta vain Uusi arkki tuo esiin *sosiaalisen median* ja sen merkityksen kansalaisvaikuttamisessa. Sen sanotaan mahdollistavan kenen tahansa tietokoneen käyttäjän informaationvälityksen maailmanlaajuisesti muiden tietoon. (Uusi arkki 175.) Silta ei suoranaisesti mainitse sosiaalista mediaa tai sen muotoja, mutta viittaa siihen yhdessä lauseessa, jossa mainitaan internetissä muodostettuihin yhteisöihin, joissa jäsenet lietsovat toisiaan epäeettiseen toimintaan (Silta 194). Silta-kirjassa toisaalla esitetty näkemys median yksisuuntaisuudesta näyttäytyy kirjan ilmestymisvuoteen (2010) nähden varsin vanhanaikaisena. Nykyisessä mediayhteiskunnassa kun yksilö on sekä median kuluttaja, käyttäjä, kokija että tuottaja (Seppänen ja Väliverronen 2012, 25).

Käyttäjä ei voi aktiivisesti vaikuttaa median sisältöön, mutta hän voi valita, mitä mediaa käyttää tietolähteenään. (Silta 177.)

Tarkastellessani kirjojen kansalaisvaikuttamista koskevaa esittämistapaa tein huomion, että kirjoittajat käyttävät varsin usein tekstissä passiivissa olevia tai epämääräisen subjektin sisältäviä ilmaisuja kuten ”on keskusteltu”, ”keskustelua ovat herättäneet”, ”keskustelua on käyty”, ”on havahduttu”, ”on alettu vaatia” tai ”arvostelijoiden mukaan”.

Luonnontieteissä kriittistä keskustelua ovat herättäneet tieteen tulosten hyödyntäminen aseteollisuudessa, eläinkokeet sekä kehitysmaiden ihmisten käyttö lääketutkimuksissa, joiden hyödyt ovat kohdistuneet pääasiassa rikkaisiin maihin. (Portti 170.)

Keskustelua ovat herättäneet esimerkiksi yritysjohton optiopalkkiot. - - Keskustelua on käyty myös siitä, pitäisikö esimerkiksi pörssiyrityksen johtajan ylipäätään ostaa ja omistaa yhtiönsä osakkeita ja siten osoittaa olevansa myös omilla rahoillaan sitoutunut yrityksen kehittämiseen. (Silta 170.)

Ulkomaiset suuryritykset luovat köyhiin maihin kyllä työpaikkoja, mutta arvostelijoiden mukaan työntekijät joutuvat työskentelemään pienellä palkalla,

eivätkä toiminnasta koituvat voitot hyödytä kehitysmaiden ihmisiä, vaan kansainväliset sijoittajat vievät ne. (Uusi arkki 189.)

Yhtäältä tämä on mahdollista tulkita siten, että näissä kansalaisvaikuttamiseen liittyvissä kohdissa ei voida tai haluta viitata johonkin tiettyyn tahoon, henkilöön tai organisaatioon. Näin voidaan myös osaltaan ylläpitää vaikutelmaa siitä, että kirjan tekijät eivät kirjoita omia mielipiteitään vaan toimivat objektiivisina todellisuuden tarkkailijoina ja kuvaajina. Toisaalta näissä ilmaisuissa viitataan myös kansalaisvaikuttamisen muotoon – **julkiseen keskusteluun** ja sen tuomaan paineeseen asioiden muuttamiseksi. Medialla on tässä keskeinen rooli sekä tiedonvälittäjänä että julkisen keskustelun foorumina.

Aineistossa tuodaan esiin se, että kirkot ottavat kantaa ja julkaisevat **kannanottoja** erilaisiin kysymyksiin, lähinnä kuitenkin piispojen suulla.

Luterilaisen kirkon moraalisia kannanottoja esittävät kirkolliskokoukset ja piispat. Yksi tällainen on Suomen luterilaisten piispojen vuonna 2008 julkaisema puheenvuoro perheestä, avioliitosta ja seksuaalisuudesta. Kannanotot ovat kuitenkin luonteeltaan suosituksia. (Silta 90.)

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa Jukka Paarma otti kantaa siihen, että egyptiläiselle isoäidille ei annettu maassaololupaa vuonna 2009. Arkkipiispa piti päätöstä epäinhimillisenä. Naisen poika perheineen asuu Suomessa, hän on riippuvainen poikansa huolenpidosta. Oikeuden päätöksen mukaan isoäiti ei kuulu ydinperheeseen ja hänelle annettiin käsky poistua maasta. Myöhemmin päätös kuitenkin kumottiin. (Portti 66, kuvateksti.)

Lisäksi mainitaan Maailmanuskontojen parlamentin Maailmanneetoksen julistus vuodelta 1993, Luterilaisen maailmanliiton julkilausuma ihmiskauppaa vastaan sekä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkohallituksen Kansalaisvastuun katekismus (Portti 50-51 ja Silta 122, 125, 157). Kirkoilla ja uskonnollisilla yhteisöillä kerrotaan myös olevan omia joukkotiedotusvälineitä kuten radio- ja tv-kanavia (Portti 150, Silta 181).

Aineistossa esitellään kantaa ottavia **julisteita**, jotka voidaan nähdä kansalaisvaikuttamiseen liittyvänä toimintana. Sillassa on kuva Naisasialiitto unionin ihmiskaupan vastaisesta julisteesta, julisteesta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kampanjasta Väkivallasta sovintoon, jossa tavoitteena on vähentää väkivaltaa esimerkiksi kodeissa ja kaduilla sekä Belgian Unicefin tiedotuskampanjan ristiriitaisia tunteita herättäneestä kampanjajulisteesta Smurfeista lapsisotilaina (Silta 115, 122, 167). Julia Vuoren juliste YK:n vuosittain asetettuihin liittyen käsittelee sukupuolten välistä tasa-arvoa, sen tosin on kustantanut ulkoministeriö (Silta 158). Yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja kaupallisen markkinoinnin häilyvällä rajapinnalla käydään

kuvassa Benettonin mainoskampanjasta, jossa kuolemaan tuomittu vanki Jerome Mallet on kasvokuvassa mainosjulisteessa otsikolla ”Sentenced to Death” (Silta 58).

Portissa puolestaan on kuva katolisen kirkon ehkäisyvastaista kantaa kritisoivasta unkarilaisesta julisteesta (tekijän nimeä ei mainita), joka esittää Paavi Benedictus XVI:ta jakamassa kondomeja sekä rasminvastaisesta amerikkalaisjulisteesta (myöskään tässä tekijän nimeä ei mainita) (Portti 77, 125). Uudessa arkissa on kuva nepalilaissyntyisen graafikko Tenzing Gaycheyn julisteesta, jossa otetaan kantaa Tiibetin poliittiseen tilanteeseen (Uusi arkki 156).

Kuvia **kantaaottavista t-paidoista** on niin Uudessa arkissa kuin Sillassa (Uusi arkki 81; Silta 132, 146). Ne liittyvät seksuaaliseen tasa-arvoon, rasmin vastustamiseen, ihmisoikeuksiin ja ympäristökysymyksiin.

Mielenkiintoisena yksityiskohtana Portti esittelee median etiikkaa käsittelevässä kappaleessaan yhdessä kuvistaan **Pariisin metroom** Ilmaisun vapaus-nimiselle asemalle laitettut **tyhjät taulut mielipiteiden ilmaisua varten** (Portti 147).

Taide yhteiskunnallisen vaikuttamisen muotona tulee selvästi esiin aineistossa muutoinkin kuin kantaaottavissa julisteissa ja t-paidoissa. Kuten monien muiden vaikuttamismuotojen kohdalla, tässäkin voidaan kysyä, missä määrin kantaaottavaksi tarkoitettu tai tulkittu taide on kansalaisvaikuttamista, jos tekijä saa siitä elannon. Jos esimerkiksi sarjakuva- tai pilapiirtäjä tekee sanomalehdelle tilauksesta töitä ja saa niistä palkan, voidaanko puhua kansalaisvaikuttamisesta, entä maailmankuulun rock-yhtyeen esiintyessä hyväntekeväisyyskonserteissa?

Rajankäynti on vaikeaa, mutta olen kuitenkin päättänyt sisällyttämään myös tämän ulottuvuuden kansalaisvaikuttamisen muotojen analyysiin, koska mielestäni edellä mainitut asiat eivät välttämättä ole toisiaan poissulkevia. Taiteilijat ovat vapaaehtoisesti päättäneet käyttää ilmaisun- ja sananvapauttaan, joskus jopa henkensä uhalla tavalla, jossa tarkoituksena on herättää laajempaa tietoisuutta tai keskustelua yhteiskunnallisista epäkohdista. Uusi arkki mainitseekin mm. pilapiirtäjiin kohdistuneet tappouhkaukset tekstissään (Uusi arkki 176).

Portissa mainittu taiteilija Teemu Mäen 1980- ja 90-luvuilla kohua herättänyt, ns. ”kissantappovideo” (*Sex and Death*) havainnollistaa myös hyvin kategorisoinnin vaikeutta (Portti 37). Väkivallan muotoja käsitelty, taiteilijan itsensä mukaan yhteiskuntakriittinen teos valmistui vuonna 1988 ja sai tuolloin myrskyisän vastaanoton. Valtion elokuvatarkastamo kielsi teoksen julkisen esittämisen Suomessa ja taiteilija tuomittiin v. 1991 eläinsuojelurikoksesta Helsingin hovioikeudessa sakkoihin ja korvauksiin. Valtion taidemuseo osti kuitenkin teoksen Mäeltä kokoelmiinsa vuonna 1994, vaikkei sitä saanut esittää. (Mäki 2005.)

Yksittäisistä taidemuodoista kaikki kirjat sisältävät sarjakuvia. Niiden liittyminen kansalaisvaikuttamiseen on pitkälti tulkinnallinen kysymys. Esimerkiksi Pertti Jarlan srippi, jossa

naispappi keskustelee uudella työpaikallaan naispappeutta vastustavien kollegoidensa kanssa ilmoittaen vaihtavansa sukupuolta, voidaan nähdä huumorina, mutta tulkita myös piikiksi kirkon pappeus- ja sukupuolisuuskäsityksiä kohtaan (Portti 62). Portissa on myös Lissu Lehtimajan sarjakuva, jossa mainitaan Reilun kaupan kahvi. Sarjakuvan alla on kuvateksti, jossa kerrotaan Reilusta kaupasta ja siitä, miten sarjakuva herättää pohtimaan eettistä kulutusta (Portti 117).

Taidemuodoista aineistossa mainitaan lisäksi rock-yhtye U2:n laulajan Bonon yhteiskunnallinen aktiivisuus ja hyväntekeväisyyskonsertit; Sari Poijärven ja Marjukka Korhosen ympäristöpoliittisten teosten sarja; kaksi nimetöntä israelilaistaiteilijaa, jotka sijoittavat taulussaan itsemurhapommittajan kasvot madonna-aiheeseen; Jani Leinosen Elovena-tytön ja pornografista kuvastoa yhdistävän työ sekä Dinah Roe Kendallin teos ”Meidän aikamme laupias samarialainen” (Portti 65, 138; Silta 121, 145; Uusi arkki 86). Lisäksi Portti sisältää kuvakaappaukset Aki Kaurismäen elokuvasta Laitakaupungin valot, joka käsittelee petoksen uhriksi joutuvaa vartijaa sekä Riku Rantalan ja Tuomas Milonoffin Madventures-sarjasta, jossa nostettiin esiin myös matkailun ekologisia ja eettisiä näkökohtia (Portti 11, 19). Kaikkiin edellä mainittuihin liittyy kuva.

Uskonnon, sananvapauden ja taiteen ilmaisunvapauden suhteen tarkastelu yhtyy sikäli aineistossa kansalaisvaikuttamiseen, että aihetta käsitellään nimenomaan islamia arvostelevien pilakuvien ja niissä kärjistyneen islamin ja länsimaisen perinteen yhteentörmäyksen kautta. Seuraavasta pitkäköstä sitaatista käy ilmi, miten vaikealla alueella kirjoittajat taiteilevat. Teksti on sävyltään normatiivinen (vrt. ilmaisut ”on tärkeää”, ”pitää voida”, ”on voitava”, ”ei ole oikeaa sananvapautta...”) jopa saarnaava, mutta sananvapauden rajat jäävät siinä silti erittäin epämääräisiksi, minkä kirjoittajat osittain myöntävätkin. (Uusi arkki 175-176.)

Kristinuskoa on arvosteltu jo pitkään, eikä kukaan hätkähdä esimerkiksi Jeesusta koskevaa vitsiä. Islamilaisessa perinteessä ei ole samalla tavalla totuttu pyhinä pidettyjen asioiden kritisoimiseen tai niillä vitsailuun. Siksi länsimaiset tiedotusvälineet, pilapiirtäjät ja poliitikot ovat joutuneet muslimien kiivaan arvostelun, mutta myös väkivallantekojen tai tappouhkausten kohteeksi. Sananvapaus on vapautta ilmaista ja levittää ajatuksia, mutta se ei tarkoita vapautta sanoa mitä vain. On tärkeää, että myös uskontoja, niiden oppeja ja elämäntapaa voidaan arvostella purevastikin. Uskonnon pitää voida myös nauraa ja siitä on voitava tehdä pilaa. Ei kuitenkaan ole oikeaa sananvapautta pyrkiä tietoisesti loukkaamaan muita tai halventamaan heidän vakaumustaan. Rajan vetäminen vastuullisen sananvapauden ja sen väärinkäyttämisen välille voi olla vaikeaa. (Uusi arkki 175-176.)

Sillassa kysymys uskonnon ja ilmaisunvapauden suhteesta esitetään opiskelijoille, kirjan muussa tekstissä aiheeseen ei puututa (Silta 182).

Uskonnollisten arvojen perusteella voidaan vastustaa esimerkiksi taiteen ilmaisuvapautta. Pitäisikö taidenäyttelyä järjestävän museon mielestäsi poistaa näyttelystä teos, jota uskonnollinen auktoriteetti, esimerkiksi paavi on pitänyt sopimattomana? Keksi perusteluja puolesta ja vastaan. (Silta 182.)

7.2.4 Yksilökeskeiset vaikuttamisen muodot

Kaikki aineiston kirjat painottavat yksilön henkilökohtaisten valintojen ja tekojen merkitystä. Tämä sisältyy myös kurssille Opetussuunnitelmien perusteissa asetettuihin tavoitteisiin (Lukion opetussuunnitelmien perusteet 2003, 160). Portti sisältää aiheesta jopa erillisen kappaleen otsikolla ”Valinnoilla on väliä” (Portti 8-15). Yleisesti ottaen yksilön moraaliset valinnat kytetään aineistossa ihmisen perusolemukseen ja erityislaatuisuuteen.

*Ihmisen erottaa eläimistä se, että ihminen on moraalinen toimija eli **moraaliagentti**. Tämä tarkoittaa tietoisuutta erilaisista vaihtoehtoista, kykyä tehdä valintoja ja ymmärtää se, että tehdyistä valinnoista on kannettava vastuu. (Portti 22.)*

Moraali on osa ihmisten arkista elämää, koska joudumme joka päivä tekemään erilaisia valintoja. Silloin kun on kyse yhdessä elämiseen liittyvistä päätöksistä, teemme moraalisia ratkaisuja. (Silta 72.)

Sen pohtimista, miksi minun pitäisi toimia oikein, voidaan jatkaa kysymällä: miksi minun pitäisi olla ihminen? Ei ole ulkopuolista tahoa, joka pakottaa ketään olemaan ihminen, vaan jokainen voi periaatteessa luopua kaikesta sellaisesta, mitä pidämme osana ihmisyyttä. Moraali, hyvän tavoittelemisen ja oikein toimiminen kuuluvat erottamattomasti ihmisenä olemiseen. (Uusi arkki 67.)

Viimeisessä sitaatissa huomio ei voi olla kiinnittymättä absurdiin väitteeseen, jonka mukaan ihminen voisi lakata olemasta ihminen. Mihin väite perustuu, sitä ei kirjassa sen kummemmin avata.

Aineistossa esiintyy myös pohdintaa yksilön ja yhteisön vastuun suhteesta.

Yhteiskuntasopimusmalli on vakiintunut yleiseksi tavaksi ymmärtää yksilön asema yhteiskunnassa. Se näkyy esimerkiksi siinä, että monia sellaisia asioita, joita ei ole kirjattu lakiin, vaaditaan itselle kuuluvina oikeuksina. Melkein mitä tahansa hyvää tavoitetta voidaan kutsua oikeudeksi. Voidaankin väittää, että ihmisillä on oikeus onnelliseen lapsuuteen, terveelliseen elinympäristöön, turvalliseen vanhuuteen ja niin edelleen. Kun tällaisia asioita vaaditaan oikeuksina, unohdetaan, että jonkun täytyy huolehtia siitä, että esimerkiksi onnellisen lapsuuden edellytykset toteutuvat. Valtion tai kunnan virkamiehet eivät voi tehdä kenenkään lapsuudesta onnellista. Yhteiskunta voi huolehtia rakenteista, mutta ihmiset ovat itse vastuussa omasta ja läheistensä elämästä. (Uusi arkki 159-160.)

Kirjojen teksteistä löytyy yleisen vastuullisuuden käsittelyn lisäksi konkreettisempia yksilöllisiä vaikuttamisen muotoja. Niitä ovat keskustelu yhteiskunnallisista asioista ja asioista selvän ottaminen, vetoimuksen allekirjoittaminen sekä kulutus- ja elintottumuksiin liittyvät valinnat: ruokaan liittyvät valinnat (veganismi, kasvissyönnö ja geenimuunneltujen tuotteiden käyttö/käyttämättä jättäminen), eettinen turismi, omasta elämäntavasta aiheutuvat hiilidioksidipäästöt, kierrättäminen sekä ostokäyttäytyminen ja ostoboikotit. Nämä sijaitsevat lähinnä ympäristöetiikkaa ja työelämää käsittelevissä kappaleissa.

Kulutus- ja elintottumuksiin liittyvät valinnat ovat selkeästi eniten kirjoissa käsitelty yksilöllisen vaikuttamisen muoto. Kuluttajan vastuun ja ostopäätösten merkitys niin ympäristö- kuin ihmisoikeuksiin liittyvänä asiana nousee kaikissa kirjoissa useissa kohdin vahvasti esiin.

Epäeettinen toiminta saattaa olla yritykselle kohtalokasta ja johtaa esimerkiksi tuotteiden tai palveluiden boikotoimiseen. Kuluttajien mustalle listalle ovat joutuneet epäeettisesti tuotetut elintarvikkeet ja sellaiset kauppa- ja palveluset, jotka ovat polkeneet työntekijöidensä oikeuksia. Kuluttajat voivat vaikuttaa myös tukemalla sellaisia yrityksiä, joiden toimintaa ja eettisiä ratkaisuja he arvostavat. (Portti 118.)

*Luterilaisen kirkon mukaan ympäristökriisin ratkaisut löytyvät oikeudenmukaisesta **poliittisesta päätöksenteosta** sekä yksilöiden elämäntapojen ja **asenteiden muutoksesta**. - - Taloudelliset arvot, elintasokilpailu ja kulutustottumukset ohjaavat ihmisten toimintaa usein päinvastaiseen suuntaan kestävä kehityksen periaatteista. (Silta 150.)*

Monikansallisten yritysten syntyminen ja kansainvälisen kaupan vilkastuminen ovat lisänneet tavaroiden tarjontaa mutta avanneet myös kuluttajille mahdollisuuden vaikuttaa valinnoillaan talouden rakenteisiin. Tuotteiden alkuperästä kiinnostuneet ovat pakottaneet monet yhtiöt kohentamaan työntekijöidensä asemaa ja huolehtimaan heidän oikeuksistaan myös kehitysmaissa. Ostopäätöstä tehdessään kuluttajat eivät valitse vain omalta kannaltaan sopivaa tuotetta vaan vaikuttavat myös siihen, miten tuotteen valmistamiseen ja kuljettamiseen osallistuneet ihmiset voivat elää. Tämä osoittaa, että jokainen voi omilla valinnoillaan vaikuttaa globaaliin talouteen ja sen ehtoihin. Maailmanlaajuisesta vastuusta ei siksi voi vetäytyä uskottelemalla, ettei voi tehdä mitään. (Uusi arki 190.)

Silta esittää, että ostoboikotoinnin seuraukset eivät ole lopputuloksen kannalta aina vain positiivisia.

*Lapsityövoiman poiskitkeminen on työlästä. Lapsityövoimalla tehtyjen tuotteiden **boikotointi** on yksi mahdollisuus herättää keskustelua asiasta. Boikotilla yritetään vaikuttaa esimerkiksi yritysten tapaan toimia eettisesti hyväksyttävällä tavalla. Boikotointi voi kuitenkin johtaa siihen, että lapset ja heidän perheensä menettävät vähäisetkin elämisen edellytyksensä ja lapset saattavat ajautua ansaitsemaan esimerkiksi prostituutiolla. Lisäksi vain pieni osa työtä tekevistä lapsista työskentelee aloilla, joiden tuotteet menevät vientiin. (Silta 140-141.)*

Myös ruokaan ja vaatteisiin liittyvät eettiset valinnat ovat esillä aineistossa (Portti 155, 186; Uusi arkki 200).

Valtaosa suomalaisista on sekasyöjiä eli he syövät sekä lihaa ja kalaa että kasviksia. Erityisruokavaliossa rajoitetaan jonkin ruoka-aineen käyttöä eettisistä tai terveydellisistä syistä, esimerkiksi laktoositon tai gluteeniton ruokavalio. Vegaani välttää eettisistä syistä kaikkia eläinkunnan tuotteita ruoan lisäksi myös vaatetuksessa. Kasvissyönnillä eli vegetarismilla on erilaisia muotoja ja sen motiivina on usein eläinten olojen ja tehotuotannon vastustaminen. (Portti 186, kuvateksti.)

Kulutukseen ja elintottumuksiin liittyviä kysymyksiä haastetaan pohtimaan omakohtaisesti kappaleisiin sisältyvissä tehtävissä. Kaikista aineiston kirjoista löytyy tehtävä, jossa kysytään, mitä muutoksia opiskelija olisi itse valmis tekemään elämässään ympäristön/ihmiskunnan tulevaisuuden hyväksi (Portti 188-189, Silta 151, Uusi arkki 205). Portissa on lisäksi erillinen tehtävä hiilijalanjälkeen liittyen (Portti 14-15). Loput tehtävistä liittyvät pukeutumiseen ja ruokaan liittyviin valintoihin sekä eettiseen turismiin (Portti 15, 155, 167; Uusi arkki 205). **Vetoomukset** mainitaan Uuden arkin pohdintatehtävässä: ”Kadulla luoksesi tulee henkilö, joka kerää nimiä vetoomukseen eutanasian laillistamiseksi. Allekirjoitatko vetoomuksen? Perustele ratkaisusi.” (Uusi arkki 147.)

7.2.5 Kansalaistottelemattomuus ja radikaali aktivismi

Ryhmittelin kansalaistottelemattomuuden ja muun radikaalin aktivismin sekä julkiset protestit samaan luokkaan, koska rajanveto näiden välillä ei ole täysin yksiselitteistä. Nykyajalle tyypillisen, löyhästi organisoidun toiminnan piirissä kategorisointi on vaikeaa, koska sen sisälle voi mahtua samanaikaisesti monenlaisia toiminnan muotoja. Esimerkiksi globalisaatiokriittisessä liikehdinnässä Prahan mielenosoituksissa 2002 mielenosoittajat jakautuivat kolmeen blokkiin: punaiseksi (suora yhteenotto), keltaiseksi (kansalaistottelemattomuus) ja vihreäksi (täysin laillinen toiminta). (Lindholm 2004, 82.) Suomessa useana itsenäisyyspäivänä järjestetyssä, mediassa paljon huomiota saaneessa Kuokkavieras-tapahtumassa on myös havaittu samankaltaisia piirteitä. Joukkoon on mahtunut monenlaista: rauhallisesti ilmoitetulla reitillä kulkevia mielenosoittajia, juhlavieraiden taksien kulun estäneitä tientukkijoita, provokatiivisesti poliisia kohtaan käyttäytyviä henkilöitä ja suoranaisia rähinöitsijöitä (Villanen 2004, 15-16).

Sinällään laillinen yhdistystoiminta voi myös ottaa radikaalin aktivismin osaksi toimintastrategiaansa mm. mediajulkisuutta saadakseen. Esimerkiksi aineistossa mainittu ympäristöjärjestö Greenpeace ilmoittaa nettisivuillaan yhdeksi toimintamuodokseen

kansalaistottelemattomuuden ja on saanut sillä kansainvälistä huomiota eri puolilla maailmaa (Portti 182; Greenpeacen toimintatavat 2015). Maan Ystävät ry on samoin **radikaali ympäristöjärjestö**, joka on liikkunut toiminnassaan laillisen ja laittoman rajapinnoilla (Portti 113; Rasimus 2006, 82-84). Radikaalin aktivismin muotoja harjoittavista liikkeistä tai yhdistyksistä tässä tutkimusaineistossa mainitaan lisäksi Aseistakieltäytyjäliitto (Portti 26). Kaikki em. maininnat esiintyvät kuvateksteissä ja kirjoittajat eivät ota tekstissä kantaa niihin tai niiden toimintatapoihin.

Kaikissa aineistona olevissa oppikirjoissa mainitaan termi *kansalaistottelemattomuus* ja sitä käsitellään ilmiönä (Portti 127, Silta 158, Uusi arkki 161).

Moraalisesti kestävään toimintaan liittyy avoimuus ja vastuunotto. Näin myös kansalaistottelemattomuutta harjoittava yksilö toimii julkisesti eikä pakoile vastuuta. Jos toiminnasta seuraa rangaistus, siihen alistutaan vapaaehtoisesti, vaikka rangaistus vaikuttaisi epäoikeudenmukaiselta. Kansalaistottelemattomuutta harjoittava ei aja omaa etuaan, vaan uskoo tekonsa todella johtavan yhteiskunnalliseen muutokseen. Perinteisesti kansalaistottelemattomuuteen on liitetty myös väkivallattomuuden vaatimus. (Silta 158.)

Niillä, jotka eivät hyväksy lakeja moraalisisista syistä, ei ole silloin muuta mahdollisuutta kuin rikkoa määräyksiä, antaa itsensä ilmi ja tulla tuomituiksi sekä kärsiä lain määräämä rangaistus. Tällaista toimintaa kutsutaan kansalaistottelemattomuudeksi, ja sen tarkoitus on kiinnittää yhteiskunnan huomio lainsäädännön epäkohtiin. (Uusi arkki 161.)

Kirjoista Silta ja Uusi arkki noudattavat termin määrittelyssä kansalaistottelemattomuuden yleisesti hyväksyttyä ideaalia: toiminnan viimesijaisuutta, julkisuutta, väkivallattomuutta sekä valmiutta hyväksyä mahdolliset oikeudelliset seuraamukset (Nieminen 2014, 22-23). Väkivallattomuuden kohdalla Silta-kirjan sitaatissa ehdottomuutta lieventää sana ”perinteisesti”. Konttorin mukaan ”kysymys siitä onko kansalaistottelemattomuus määritelmällisesti väkivallatonta, on yksi merkittävimmistä tutkijoiden näkemyksiä jakaneista seikoista” (Konttori 2015).

Portti ottaa termin käsittelyyn toisenlaisen lähestymistavan: kansalaistottelemattomuus määritellään Martin Lutherin näkemysten kautta eikä sille aseteta muita kriteerejä kuin toiminnan lainvastaisuus tilanteessa, jossa omatunto ja lähimmäisen kärsimys sitä puoltavat.

*Martin Lutherin mukaan yhteiskunnan tehtävänä on suojella kansalaisia lainsäädännöllä, ja kansalaisten tulee kunnioittaa esivaltaa. Ihmisillä on kuitenkin oikeus toimia omantuntonsa mukaan ja tarvittaessa jopa lainvastaisesti, mikäli lain noudattaminen aiheuttaa merkittävää kärsimystä lähimmäisille. Tätä kutsutaan **kansalaistottelemattomuudeksi**. (Portti 127.)*

Silta haastaa pohdintatehtävässä myös opiskelijan pohtimaan suhdettaan kansalais-tottelemattomuuteen:

Missä tilanteessa voisit kuvitella turvautuvasi kansalaistottelemattomuuteen? Perustelee. (Silta 159.)

Kirjoissa mainittuja kansalaistottelemattomuuden ja radikaalin aktivismin muotoja ovat lääkärin suorittama laiton eutanasia, totaalikieltäytyminen, terrorismi, anarkismi ja huliganismi, kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen piilottelu, Robin Hood -tarinahahmon toiminta, hakkerointi, radikaali luontoaktivismi sekä erilaiset julkiset yhteisölliset mielenilmaukset. Näiden käsittely oppikirjoissa on pääosin kuvailevaa eikä niitä ryhmitellä minkään yläkäsitteiden alle lukuun ottamatta yksittäistä alla olevassa sitaatissa olevaa mainintaa kirkkoherran kansalaistottelemattomuudesta.

Jack Kevorkian, ”Tohtori kuolema” teki Yhdysvalloissa potilaalleen aktiivisen eutanasian, joka televisioitiin. Kevorkian tuomittiin 10-25 vuodeksi vankeuteen murhasta vuonna 1999, mutta hänet vapautettiin hyvän käytöksen perusteella jo 2007. (Portti 88, kuvateksti.)

Petäjaveden kirkkoherra Seppo Ojala käytti kansalaistottelemattomuuden keinoja vuonna 2008 suojellakseen kurdiperheen äitiä ja tyttäriä maastakarkotukselta piilottelemalla heitä kirkon kellarissa. Tarinalla on onnellinen loppu: ulkomaalaisviraston käännetyispäätös peruttiin ja Petäjävvedellä ravintolaa pitävä isä sai perheensä luokseen. (Uusi arkki 98, kuvateksti.)

Kaikissa aineistona käytetyissä oppikirjoissa käsitellään sodan ja rauhan kysymyksiä ja **totaalikieltäytyminen** mainitaan jollain tapaa niistä kaikissa (Silta 161, Uusi arkki 161, Portti 136.) Uusi arkki tosin mainitsee sen vain epäsuorasti ennen kansalaistottelemattomuuden määrittelyä toteamalla, että Suomessa on lailla säädetty yleinen miesten asevelvollisuus, jonka voi suorittaa myös siviilipalveluksena. Tämän jälkeen viitataan mahdollisuuteen, jossa henkilö ei moraalisisista syistä voi hyväksyä lakeja.

Terrorismia käsitellään aineistossa nykyaikaisen sodankäynnin muotona (Portti 138-139; Silta 166; Uusi arkki 187).

Maanpuolustuksen rakentumisesta miesten yleisen asevelvollisuuden varaan on keskusteltu viime aikoina. On kysytty, onko sodankäynnin luonteen muututtua enää mielekäästä antaa sotilaallista koulutusta koko miesikäluokalle. Kansainvälinen terrorismi ulottaa sodankäynnin siviiliväestön keskuuteen. Se ei enää perustu joukkojen ja suuren asevoiman käyttöön vaan sotilaallisiin soluihin, jotka tekevät yhteistyötä rikollisryhmien kanssa. (Uusi arkki 187.)

Terrorismilla sanotaan olevan lisäksi moraalisia ja uskonnollisia perusteluja. Silta tuo esiin tähän sisältyvän kaksinaismoraalin.

Terroritoiminnan tavoitteet ovat useimmiten poliittisia, mutta väkivallantekojen oikeuttamiseen käytetään myös moraalisia ja uskonnollisia perusteluja. Esimerkiksi Yhdysvalloissa aborttiklinikoita vastaan tehdyt hyökkäykset täyttävät terroriteon kriteerit: niiden tarkoituksena on ollut vahingoittaa abortteja tekeviä lääkäreitä. Hyökkääjät ovat sanoneet toimivansa Jumalan asialla ja kostavansa Jumalan puolesta rikoksen, jonka he katsovat abortissa tapahtuneen viidettä käskyä vastaan. Pyrkiessään saamaan abortteja tekevät lääkärit noudattamaan tulkintaansa Älä tapa-käskystä he ovat olleet itse valmiita tappamaan. (Silta 166-167.)

Portti valottaa lisäksi islamin kytköksiä terrorismiin:

Islamin mukaan sota saa käydä vain silloin, kun sillä on oikeutettu syy ja kaikki keinot sodan välttämiseksi on käytetty. Aseellinen taistelu sallitaan silloin, kun toinen valtio hyökkää islamilaisen maan kimppuun, jolloin kyseessä on puolustussota. Vastoin islamin yleistä tulkintaa myös terroristit ovat puolustaneet iskujaan pyhänä sotana. (Portti 139.)

Silta määrittelee sodan ja rauhan etiikkaa käsittelevässä kappaleessa **anarkismin** ja **huliganismin**. Sen mukaan anarkismi voidaan jakaa filosofiseen ja toiminnalliseen. Ensimmäisessä on kyse ”ajattelutavasta, jota kannattavat pyrkivät täydelliseen vapauteen yhteiskunnan kaikilla osalualueilla”. Jälkimmäisen sanotaan ilmenevän joskus huliganismina, jossa keskeistä on auktoriteettien vastainen suora toiminta. (Silta 167.)

Mielenkiintoinen kuriositeetti on, että kaikki aineistona olevat kirjat mainitsevat Robin Hood-hahmon, joka varasti rikkailta ja antoi köyhille (Portti 120, Silta 75, Uusi arkki 74). Myös kaikissa kirjoissa tuodaan esiin se, miten Suomen evankelisluterilaisen kirkko on harjoittanut kansalaistottelemattomuutta **antamalla kirkon tiloista piilopaikan joillekin karkotuspäätöksen saaneille turvapaikanhakijoille** (Portti 127, Silta 158, Uusi arkki 98).

Hakkerointia tarkastellaan aineistossa kahdesta aika erilaisesta näkökulmasta. Silta sisältää sivun mittaisen, taittoteknisesti ”laatikkoon” sijoitetun lisätekstin otsikolla ”Hakkerietiikka” (Silta 193). Siinä hakkeroinnista syntyy kuva toimintana, jossa vaaditaan muiden tekemien aineettomien tuotosten vapauttamista kaikkien ilmaiseen käyttöön.

Hakkereiden tavoitteena on vapauttaa ohjelmistot ylikansallisten yhtiöiden omistuksesta ilmaiseksi jokaisen käyttöön. Heidän mukaansa tällainen tieto kuuluu kaikille eikä ole kenenkään yksityisomaisuutta. - - Hakkerietiikan mukaan tekijänoikeuksista pitäisi luopua ja alkaa käyttää niin sanottua käyttäjän oikeus-käsitettä. Käyttäjän oikeus suojaa käyttäjän ja teoksen oikeutta tulla hyödynnetyksi, mutta edellyttää samalla teoksen tekijän ilmoittamisen. - -

Nykyisin sanaa 'hakkeri' käytetään yleisimmin silloin, kun viitataan tietokoneviruksiin, tietokoneviruksiin ja tietosuojajärjestelmiin tunkeutumiseen. (Silta 193.)

Hakkerietiikkaa tutkineen Pekka Himasen teoksesta *Hakkerietiikka ja informaatioajan henki* (2001) syntyy varsin toisenlainen kuva hakkerietiikasta. Hänen mukaansa hakkerietiikassa²¹ olennaista on intohimo ja luovuus: uusien ohjelmistojen luominen ja kehittäminen nettiyhteisössä avoimen lähdekoodin avulla sekä sananvapauden ja yksityisyyden suojan edistäminen, jotta ihminen voi olla aktiivinen yhteiskunnassaan ja tuoda tietoisuuteen asioita, joita vallanpitäjät pyrkivät piilotelemaan (Himanan 2001; 31, 86, 126-127). Hakkerille ”vapaa ohjelmisto” ei myöskään välttämättä tarkoita ilmaista. ”Vapaudella” voidaan tarkoittaa myös vapaan lähdekoodin kehittämistä omiksi tuotteikseen. (Himanan 2001, 62-63.) Vaikka Himasen mukaan kaikki hakkerit eivät sitoudu tiettyyn yhteiseen hakkerietiikkaan, hän katsoo, että ilmiön yhteiskunnallista merkitystä tulee silti tarkastella kokonaisuutena (Himanan 2001, 9). Aineiston kirjoista Portti on lähempänä Himasen esittämää näkemystä ja ”hakkerius” esitetään siinä Siltaa positiivisemmassa valossa (Portti 201).

Tietokonehakkerit ovat innokkaita ohjelmoijia, jotka jakavat tietojaan vapaasti ja ilmaiseksi. Heidän motiivinaan ei ole raha, vaan halu luoda jotain, mitä arvostetaan yhteisössä. Hakkeri nauttii tekemästään ja erilaiset projektit syntyvät luovasti ja spontaanisti. Hakkeriuteen kuuluu olennaisena osana yhteistyö ja näkemysten ilmaiseminen avoimesti. (Portti 201.)

Mielenosoitukset, kadunvaltauksset, marssit ja muut julkiset mielenilmaukset esiintyvät kirjoissa poikkeuksetta kuvissa ja kuvateksteissä. Jostain syystä niitä on verrattain runsaasti. Kaiken kaikkiaan kuvia, kuvatekstejä tai niiden yhdistelmiä, joissa esiintyy julkisia protesteja, on 18. Jos yhdistetään kaikki radikaalien kansalaisvaikuttamisen muotojen sekä muiden julkisten protestien esiintyvyys kuva-aineistossa, havaitaan, että kaiken kaikkiaan aineistossa on 78 jollain tavoin kansalaisvaikuttamiseen liittyvää kuvan ja kuvatekstin yhdistelmää ja niistä em. kategoriaan kuului 33. Mielenkiintoiseksi havainnon tekee se, että Virran mukaan samankaltainen ilmiö, suoran toiminnan muotojen sijoittaminen kuviin ja kuvateksteihin esiintyy myös yhteiskuntaopin oppikirjoissa (Virta 2006, 101).

Julkisten mielenilmausten verrattain runsas määrä kirjojen kuvituksessa voi johtua esimerkiksi siitä, että niistä on ollut helppo saada kuvia, ne herättävät kuvituksessa huomiota ja niiden kautta voidaan tuoda esiin yksi kansalaisvaikuttamisen näkyvä ulottuvuus.

²¹ Himasen mukaan hakkerit itse alkoivat erottaa itsensä jo vuosikymmeniä sitten tietokoneviruksista kutsumalla heitä ”krakkereiksi” (Himanan 2001, 7-8).

Mielenosoituksia ja muita julkisia mielenilmauksia esiintyy aineistossa seuraavista teemoista: seksuaalieettiset kysymykset, ihmisoikeudet, työ ja toimeentulo sekä luonnonsuojelu. Lisäksi aineistossa on kuva Palestiinalaisten mielenosoituksesta Israelin miehittämällä Länsirannalla, asunnottomien yön katutapahtumasta sekä historiallinen kuva 1800-luvulta kuorma-auton lavalta tapahtuvasta mielenosoituksesta alkoholin käyttöä vastaan (ks. taulukko 6.).

TAULUKKO 6. Mielenosoitukset, kadunvaltauksset ja muut julkiset mielenilmaukset.

Seksuaalieettiset kysymykset	Aborttia vastaan ja sen puolesta Yhdysvalloissa (Portti 80, Uusi arkki 134.) Seksuaalisen tasa-arvon puolesta Helsingissä (Portti 123) Paavin ehkäisy politiikkaa vastaan Pariisissa (Uusi arkki 124)
Ihmisoikeudet	Siviilipalveluslain muuttamiseksi Helsingissä (Portti 26) Ihmisoikeuksien puolesta Kiinassa (Silta 96) Mustien ihmisoikeuksien puolesta (kuva Washington D. C:stä Yhdysvalloista vuodelta 1963) (Silta 94) Kuolemanrangaistusta vastaan Yhdysvalloissa (Silta 97) Ihmisoikeuksien puolesta Helsingissä (Uusi arkki 159)
Työ ja toimeentulo	Brasilialaisten maatyöläisten puolesta Helsingissä (Portti 113) Taksikuskit polttoaineen kalleutta vastaan Marseillessa (Silta 73.) Nokian päätöstä vastaan lopettaa Bochumin tehdas Saksassa (Silta 134)
Luonnonsuojelu	Luonnonsuojelun puolesta Kojjärvellä (Portti 185) Autoistumista vastaan Helsingissä (Silta 72)
Muut	Alkoholin käyttöä vastaan 1800-luvulla kuorma-auton lavalta tapahtunut mielenosoitus Suomessa (Portti 48) Palestiinalaisten mielenosoitus Israelin miehittämällä Länsirannalla (Portti 133) Asunnottomien yön katutapahtuma Helsingissä (Silta 82)

8 YHTEENVETO JA POHDINTAA

Aineiston analyysi osoitti, että kansalaisvaikuttamisen ja sen muotojen käsittelyä esiintyi oppikirjoissa varsin runsaasti ja monipuolisesti. Itselleni tämä oli jopa hienoinen yllätys. Oma etukäteismielikuvani oli tässä suhteessa huomattavasti yksipuolisempi, vaikka olen käyttänyt kirjojen materiaalia omassa opetustyössäni. Tästä tutkimuksesta tuli siis myös eräänlainen oman ammatillisen pohdiskelun ja kehittymisen paikka, vaikka toki itse tutkimuksen päätavoitteena ja lähtökohtana oli tuottaa tieteellistä tietoa aiheesta laajempaan käyttöön.

Kansalaisvaikuttamisen taustalla olevista, sitä perustelevista tai sen mahdollistavista tekijöistä nousi aineistossa esiin kolme suurempaa asiakokonaisuutta: uskontojen (erityisesti kristinuskon ja kristillisten kirkkojen) etiikka, filosofinen etiikka ja kansainväliset ihmisoikeudet. Niihin viitataan myös monia konkreettisia vaikuttamismuotoja käsiteltäessä. Nämä kolme nimettiin aineiston luokittelussa kansalaisvaikuttamisen metatasoksi.

Raamatun ja kristillisten kirkkojen suhde yhteiskuntaan eri aikoina aiheuttaa kirjoissa selvästi päänvaivaa. Toisaalta kaikki aineiston kirjat nostavat Raamatusta esiin kymmenen käskyn ohella lähimmäisenrakkautta ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta koskevia kohtia. Toisaalta kuitenkin myönnetään, että Raamatusta ei ole löydettävissä yhtä tai yhtenäistä näkemystä yksilön ja yhteiskunnan suhteesta. Tulkinnat yhteiskuntaan liittyvistä sisällöistä kuten yhteiskunnallisesta vallankäytöstä ja eri ihmisryhmien asemasta ovat vaihdelleet ajasta ja paikasta riippuen. Esimerkiksi käsitykset orjuudesta ja naisten asemasta ovat aineiston mukaan muuttuneet historian saatossa. Nykytilannetta ja sen ”hyvyyttä” halutaan kuitenkin silotella osassa aineistoa kirkkojen ja ihmisoikeuksien suhteen osalta varsin yleistävällä tavalla. Osassa tosin pureudutaan erilaisten tulkintojen kuten konservatiivisen ja liberaalin Raamatuntulkinnan eroihin, myös nykyaika huomioon ottaen.

Kristillisten kirkkokuntien yhteiskuntaan ja kansalaisvaikuttamiseen liittyviä näkemyksiä kirjat esittelevät varsin yhtenevästi. Aineistossa tarkastellaan niin katolista, ortodoksista, luterilaista kuin reformoituakin yhteiskunta-ajattelua ja lisäksi yksi aineiston kirjoista (Portti) käsittelee myös maailman nopeimmin kasvavaa kristillisyyden muotoa, karismaattista kristillisyyttä sekä kontekstuaalisen teologian muotoja. Aineistossa tulevat esiin myös

kirkkokuntien sosiaalieettisen ajattelun keskeiset erot. Katolisessa sosiaalietiikassa painotetaan subsidiariteettiperiaatetta sekä yksilön ja perheen vastuuta läheisistään. Ortodoksisuudessa keskiössä puolestaan on aineiston mukaan jumalanpalveluselämä. Osallisuus liturgiasta liittyy hengelliseen kasvuun, mikä heijastuu myös arkielämään moraalisenä hyvyytenä. Luterilaisuudessa oppi kahdesta regimentistä vaikuttaa aineiston mukaan siten, että luterilaisen kirkon on väitetty keskittyvän enemmän yksilö- kuin yhteiskuntaeettisiin kysymyksiin. Reformoidun kirkon teologiasta esitetään näkemys, jonka mukaan Raamattu on kristityn ohjenuora kohti hyvää pyrittäessä. Portti liittyy reformoidun teologian myös demokratia-käsitteeseen.

Filosofisesta etiikasta oppikirjat esittelevät neljä etiikan teoriaa: velvollisuus-, seuraus-, sopimus- ja hyve-etiikan. Kaikista edellä mainituista löytyy yhteyksiä kansalaisvaikuttamiseen, mutta vahvimmin niitä tuodaan esiin sopimusetiikan käsittelyn yhteydessä. Kansalaisvaikuttamiseen liittyvien perusoikeuksien kuten sanan- ja omantunnonvapauden sekä oikeuden yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen katsotaan nousevan sopimuseettisestä perinteestä. Sopimusetiikka liitetään myös yhteiskunnallisten instituutioiden syntyyn.

Ihmisoikeuksiin viitataan aineistossa eri yhteyksissä, mutta niiden käsittely muodostaa kansalaisvaikuttamisen perustana myös oman kategorian. Selkeimmin se on nähtävissä Sillassa ja Uudessa Arkissa, Portti käsittelee ihmisoikeuksia edellä mainittuja vähemmän. Kaikki kirjat mainitsevat YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen. Silta ja Uusi arkki myös ryhmittelevät artikloita eri kategorioihin. Ihmisoikeudet liitetään kansalaisvaikuttamiseen siten, että toisaalta niiden esitetään mahdollistavan kansalaisvaikuttamisen, mutta kansalaisvaikuttamisen avulla voidaan myös valvoa ihmisoikeuksien toteutumista. Ihmisoikeuksien käsittelyn yhteydessä viitataan myös konkreettisiin vaikuttamisen muotoihin kuten kansalaisjärjestöihin ja yhdistyksiin.

Kansalaisvaikuttamisen käytännön taso jakautui viiteen alaluokkaan: poliittiseen toimintaan; kolmannen sektorin vaikuttamistoimintaan; median, taiteen ja populaarikulttuurin kautta tapahtuvaan vaikuttamiseen; yksilökeskeisiin vaikuttamismuotoihin sekä kansalais-tottelemattomuuteen ja radikaaliin aktivismiin.

Poliittisten vaikuttamismuotojen käsittelyssä poliittinen toimijuus etäännytetään aineistossa kaukaiseksi institutionaaliseksi vaikuttamiseksi. Yksilö nähdään jopa voimattomana suhteessa vallankäyttäjien päätöksiin, tosin vain yhdessä kirjoista. Kirjoittajat pidättäytyvät erityisesti puoluepolitiikan käsittelystä. Puolueiden tai niiden ideologisten taustojen esiin tuomista vältetään tiukasti. Puolueista aineistossa mainitaan vain Vihreä liitto ja Piraattipuolue. Poliittisen vaikuttaminen esitetään lähinnä poliittisten instituutioiden kautta kuten eduskunta ja vaaleissa äänestäminen. Lisäksi viitataan kansalaisjärjestöjen ja erilaisten yhdistysten pyrkimyksiin

vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon. Poliitiikan käsittelyssä tämän tutkimuksen aineistossa on löydettävissä yhteneväisiä piirteitä muissa tutkimuksissa havaitun yleissivistävän koulutuksen yhteiskuntaopin oppikirjojen politiikan käsittelytavan kanssa.

Kolmannen sektorin vaikuttamistoimintaa esiintyy aineistossa vaihtelevassa määrin, mutta sitä tuodaan esiin kaikissa kirjoissa niin teoreettisemmassa alkuosassa kuin käytännön arkielämän eettisiä kysymyksiä käsittelevissä kappaleissa. Aineistossa käsitellään kirkollista diakoniatyötä, yhdistys- ja järjestötoimintaa, hyväntekeväisyyttä, auttamis- ja humanitaarista työtä, vapaaehtois- ja vertaistukitoimintaa, aktivismia ja organisaatioiden työn tukemista. Erilaisia yhdistyksiä, järjestöjä ja liikkeitä mainitaan yhteensä yli 20. Kolmannen sektorin toimijat esitetään apua tarjoavina tahoina, keskustelun herättäjinä sekä kriittisinä, muutosta ajavina toimijoina.

Media esitetään yhtäältä vallankäyttäjänä ja vallan vahtikoirana sekä toisaalta välineenä saattaa näkemyksiä ja mielipiteitä muiden tietoon. Ilmestymisajankohtiinsa nähden oppikirjojen näkemys median luonteesta ja yksisuuntaisuudesta on kuitenkin vanhentunut. Sosiaalinen media mainitaan vain yhdessä kirjoista lyhyesti, mediasisällöillä viitataan pääasiassa toimitettuihin sisältöihin ja median etiikkaa pohditaan lähinnä toimittajan tai viihteentuottajan ammattietiikan näkökulmasta.

Toisin kuin yleensä aihetta käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa, tässä aineistossa myös erilaiset taidemuodot ja taideteokset nähdään keinoina vaikuttaa ympäröivään yhteiskuntaan. Esiin nostetaan myös sanan- ja ilmaisunvapauteen liittyvät kysymykset taiteen ja erilaisten uskonnollisten näkemysten ristiriitatilanteissa kuten islamia arvostelevien pilakuvien yhteydessä.

Yksilökeskeisistä kansalaisvaikuttamisen muodoista käsitellään eniten ja konkreettisimmin erilaisia kulutus- ja elintottumuksiin liittyviä valintoja. Lukijaa haastetaan myös pohtimaan niitä lukuisissa kirjojen tehtävissä.

Aineistossa esiin tulee myös useita kansalaistottelemattomuuden ja radikaalin aktivismin muotoja. Merkillepantavaa on se, että kaikki kirjat käsittelevät kansalaistottelemattomuuden käsitettä myös erikseen, viitaten jopa sen uskonnollisiin perusteluihin. Samoin kaikki kirjat mainitsevat evankelis-luterilaisen kirkon harjoittaneen kansalaistottelemattomuutta antamalla kirkon tiloista piilopaikan eräille karkotuspäätöksen saaneille turvapaikanhakijoille. Myös totaalikieltäytymistä käsitellään yhtenä kansalaistottelemattomuuden muotona jokaisessa kirjoista.

Kirjojen kuvituksesta tuli esiin mielenkiintoinen seikka: kansalaisvaikuttamiseen liittyvissä kuvissa ja kuvateksteissä esiintyy suhteessa runsas määrä erilaisia julkisia mielenilmauksia kuten mielenosoituksia ja kadunvaltauksia. Samankaltainen tutkimushavainto on tehty myös yhteiskuntaopin oppikirjoista. Tässä aineistossa julkiset protestit esiintyivät yksinomaan kuvissa ja kuvateksteissä.

Se, missä suhteessa käytännön tason vaikuttamismuodot esiintyvät aineistossa, heijastelee selvästi tutkimuksen luvussa 3 käsitellyjä aikakauden trendejä. Poliittista vaikuttamista keskeisempään asemaan nousevat erilaiset kolmannen sektorin ja yksilökeskeiset vaikuttamisen muodot. Tämä on jossain määrin ymmärrettävää kurssin luonteen huomioon ottaen. Toisaalta kuitenkin yhteiskuntaeettisiä kysymyksiä pohdittaessa mielestäni tärkeää olisi käsitellä myös niitä vallankäytön mekanismeja, joita poliittiseen päätöksentekoon liittyy. Nämä politiikan etiikkaan liittyvät näkökulmat loistavat nyt poissaolollaan. Jos politiikka häivytetään yhteiskuntaetiikkaa tarkasteltaessa, vaarana on, että opiskelija ei näe opiskeltavien yhteiskunnallisten sisältöjen yhteyttä arkiseen elämään. Pahimmassa tapauksessa kuva yhteiskunnallisesta päätöksenteosta vääristyy.

Kun käytännön tason vaikuttamismuotoja koskevat tulokset suhteutetaan vastaavatyypisiin yhteiskuntaopin oppikirjoista tehtyihin tutkimuksiin, herää väistämättä kysymys, kuinka tietoisia oppikirjojen kirjoittajien kansalaisvaikuttamisen käsittelyyn liittyvät valinnat ovat. Onko kyse harkituista ratkaisuista, joissa suositaan tiettytyypisiä vaikuttamisen muotoja vai vähemmän tietoisesta ”ajan hengen” heijastumisesta oppikirjan tekijöiden ajatteluun ja sitä kautta oppikirjoihin?

Koska kansalaisvaikuttaminen ja sen muodot ovat vahvasti läsnä analysoiduissa oppikirjoissa, tällä on varmasti jonkinlaista merkitystä kansalaiskasvatuksen näkökulmasta. Tämä tutkimus kohdistui nyt kuitenkin itse tekstiin eikä tekstin ja lukijan vuorovaikutukseen, joten vaikuttavuuden laadusta ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Kysymys esimerkiksi siitä, kannustavatko nykyiset uskonnon 3. kurssin oppikirjat opiskelijoita aktiiviseen kansalaisvaikuttamiseen, jää tässä tutkimuksessa vaille perusteellista vastausta ja erilliseksi tutkimusaihe-ehdotukseksi tulevaisuuteen. Tutkimuksessa tarkasteltiin kuitenkin jonkin verran sitä, *millä tavoin* kansalaisvaikuttamista käsiteltiin oppikirjoissa ja sen pohjalta voi esittää joitakin huomioita kirjoitustyyliin liittyen. Kirjoittajat eivät missään kohdin suoranaisesti kehota tai kannusta lukijaa kansalaisvaikuttamiseen. Lähimmäksi tyyllillisesti toimintaan houkuttelemista tulevat muutamit opiskelijoille esitetyt kysymykset, joissa esimerkiksi kehoitetaan pohtimaan, mitä kulutustottumuksia henkilö olisi valmis elämässään muuttamaan tai kysytään, aikooko hän äänestää vaaleissa tai allekirjoittaa jonkin vetoimuksen. Kansalaisvaikuttamiseen liittyviä asioita käsitellään lähinnä kuvailevasti ja kuten luvusta 7 käy ilmi, kirjoittajat haluavat paikoin suorastaan korostaa ”puolueetonta” tarkkailijan rooliaan todellisuuden kuvaajina. Tyyllillisesti Uusi arkki tekee tästä poikkeuksen sikäli, että siinä esiintyy kansalaisvaikuttamisen yhteydessä myös selkeästi normatiivisia lausumia ”oikeasta” ja ”väärästä” sekä suositeltavasta tai ei-suositeltavasta käyttäytymisestä, ei kuitenkaan suoraan kehoituksin.

Tämän tutkimuksen tulokset eivät luonnollisestikaan ole suoraan yleistettävissä koskemaan kaikkia nykyisen voimassa olevan lukion opetussuunnitelman aikana julkaistuja evankelis-luterilaisen uskonnon 3-kurssin oppikirjoja. Kuten luvusta 6.2 käy ilmi, rinnakkaisten oppikirjojen käsittelemät aihepiirit ovat kuitenkin varsin yhteneväiset, mikä voisi mahdollisesti ennakoida jonkinlaista vastaavuutta myös kansalaisvaikuttamisen käsittelyn osalta.

Tulevaisuuden kannalta tilanne on lukion etiikan opetuksen osalta mielenkiintoinen: valtioneuvoston antaman lukion tuntijakopäätöksen mukaan (Valtioneuvoston asetus lukiolaissa tarkoitetun koulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 942/2014) vuodesta 2016 alkaen uskonnon pakollisia kursseja vähennetään yksi ja vastaavasti filosofian pakollisia kursseja lisätään yhdellä. Käytännössä tämä tulee merkitsemään sitä, että uusissa opetussuunnitelmissa etiikka siirtyy pakollisena kurssina filosofian oppimäärän alle ja evankelis-luterilaisen uskonnon nykyinen 3. kurssi poistuu kokonaan. Uskontojen etiikkaa käsitellään kuitenkin jossain määrin muissa uskonnon kursseissa. (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015; 178, 200-203.)

Yhtäältä on kiinnostavaa nähdä, miten kansalaisvaikuttaminen tuodaan esiin uudessa filosofia-oppiaineeseen luodussa kurssissa ja sen oppimateriaaleissa. Toisaalta mielenkiintoista on myös se, miten kansalaisvaikuttamista käsitellään jatkossa käytännön tasolla lukion evankelis-luterilaisen uskonnon oppimäärässä, koska pääosin etiikkaa sisältävä, pois jäävä 3. kurssi on kuitenkin ollut selvästi luontevin paikka erilaisten kansalaisvaikuttamisen muotojen käsittelyyn. Nämä olisivat mielestäni myös tärkeitä jatkotutkimusaiheita, koska uusi opetussuunnitelma sisältää edelleen yleisesti lukio-opetukseen liittyvän tavoitteellisen aihekokonaisuuden, jossa mainitaan aktiivinen kansalaisuus (tosin nyt otsikolla ”Aktiivinen kansalaisuus, yrittäjyys ja työelämä”) (Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015, 26).

Jatkotutkimusaiheeksi sopisi myös vastaavan tyyppinen analyysi, jota yhteiskuntaopin oppikirjoista on jo tehty: uskonnon oppikirjojen historiallinen tarkastelu kansalaisvaikuttamisen näkökulmasta. Samoin kiinnostavaa olisi selvittää sitä, miten kansalaisvaikuttamista on käsitelty uskonnon eri kirjasarjojen opettajan materiaaleissa.

Kurssien sisältöön ja oppimiseen vaikuttavat opetussuunnitelman ja oppikirjan lisäksi toki muutkin tekijät kuten opettajan ammatillinen osaaminen, pedagogiset valinnat ja oppilaan oma motivaatio. Oppikirjalla on kuitenkin oma paikkansa opetuksessa niin opettajan työkaluna kuin opiskelijan oppimisen apuna. Lukiossa tämä korostuu osaltaan siksi, että oppimistuloksia mitataan myös valtakunnallisissa ylioppilaskirjoituksissa. Oppikirjoihin kohdistuvalla tutkimuksella on siis mielestäni paikkansa koulutukseen ja pedagogiikkaan keskittyvässä tutkimuksessa.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

TUTKIMUKSESSA KÄYTETYT LÄHTEET

- Airaksinen, T. Honkaheimo, M. Mikkola, K. Luodeslampi, J. Repo, H. 2010. Portti. Lukion uskonto III kurssi. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Hallamaa, J. Ikkala, J. Jämsä, J. Sama'neh M-S. Vappula, K. 2010. Uusi arkki 3. Etiikka. Edita Publishing. Helsinki.
- Hanki, K. Könni, O. Lehtonen, U. Manninen, P. Nyyssönen, S. 2009. Silta 3. Etiikka ja kirkon oppi. Wsoy Oppimateriaalit Oy. Helsinki.

KIRJALLISUUS

- Aejmelaesus, L. 2000. Kristinuskon synty. Kirjapaja. Helsinki.
- Ahonen, S. 2006. Ovatko nuoret pettäneet demokratian – vai päinvastoin? Muutos nuorten kansalaisaktiivisuudessa kahden sukupolven välillä. Teoksessa: Ahvenisto, I. Mäki, K. (toim.). Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Gummerus.Vaajakoski.
- Ahonen, S. 2012. Yleissivistävä koulu hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Kettunen, P. Ja Simola, H. (toim.) Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ahonen, S. & Rantala, J. 2005. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma yliopistojen opettajankoulutuksessa. Teoksessa: Rantala, J. Siikaneva, A. Kansalaisvaikuttaminen opettajankoulutuksen haasteena. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 3. Helsinki.
- Ahvenisto, I. & Mäki, K. 2006. Johdanto. Teoksessa: Ahvenisto, I. Mäki, K. (toim.). Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Gummerus.Vaajakoski.
- Alanko, J. 2008. Abi ja kansalaisuuden haaste. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Opinnäyte.

- Alapuro, R. & Stenius, H. 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa: Alapuro et al. (toim.) Kansa liikkeessä. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Alasuutari, P. 1993. Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.
- Alasuutari, P. 2011. Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino. Tampere.
- Anderson, B. 1989. Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism. Verso. London.
- Arffman, K. 2004. Kristinuskon historia. Edita.
- Aro, J. & Jokivuori P. 2010. Klassinen sosiologia ja moderni maailma. WSOYpro Oy. Helsinki.
- Borg, S. (toim.) 2004. Mahdollisuuksien maa. Kartoitusta ja puheenvuoroja suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tutkimuksesta. Oikeusministeriön julkaisuja 2004:10. Helsinki.
- Borg, S. 2005. Kansalaisena Suomessa. Kansalaisvaikuttaminen Pohjoismaissa ja European Social Survey 2002. Oikeusministeriön julkaisuja 3:2005. Helsinki.
- Borg, S. 2007. 2.1. Puolueet. Vaalit ja puolueiden kannatus. Verkkojulkaisussa: Suomen poliittinen järjestelmä – verkkokirja. Helsingin yliopisto. <http://blogs.helsinki.fi/vol-spj/puolueet/vaalit-ja-puolueiden-kannatus/> (Viitattu 1.9.2015.)
- Borg, S. 2012. Nuorten äänestysvalinnat, puoluekiinnittyminen ja edustautuminen. Teoksessa: Ronkainen, J. (toim.) Nuoret ja ääni. Nuoret eduskuntavaaleissa 2011. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 125. Helsinki.
- CMI – Every Peace Matters – CMI:n historia 2015. <http://www.cmi.fi/fi/tietoa-meist%C3%A4/keit%C3%A4-me-olemme/historia> (Viitattu 7.5.2015.)
- Demokratia ja kansalaisvaikuttaminen 2007. Hallituksen politiikkaohjelmat 2003-2007. Valtioneuvosto. http://valtioneuvosto.fi/tietoarkisto/politiikkaohjelmat_2003-2007/kansalaisvaikuttaminen/loppuasiakirja/fi.pdf (Viitattu 12.11.2014.)
- Diakoniatyössä 2015. <http://evl.fi/evlfi.nsf/Documents/CC90819FA925D823C22570680048B629?openDocument&lang=FI> (Viitattu 29.4.2015.)
- Fairclough, N. 1995. Miten media puhuu. Vastapaino. Tampere.
- Flick, U. 2006. An Introduction to qualitative research. Third edition. SAGE-publications. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore.
- Gordon, T. 2002. Kansallisuuden sukupuolittuneet tilat. Teoksessa: Gordon, T. Komulainen, K. Lempiäinen, K. (toim.) Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Vastapaino. Tampere.
- Greenpeacen toimintatavat 2015. <http://www.greenpeace.org/finland/fi/greenpeace/toimintatavat/> (Viitattu 4.5.2015.)
- Grönlund, H. 2011. Nuoret ikäryhmät ja seurakuntavaalit. Kirkon tutkimuskeskus. Tampere.

[http://sakasti.ev1.fi/julkaisut.nsf/0/7EE45B66E0E9FE0BC225786500285F95/\\$file/www24.pdf](http://sakasti.ev1.fi/julkaisut.nsf/0/7EE45B66E0E9FE0BC225786500285F95/$file/www24.pdf)
(Viitattu 18.3.2015)

- Hallamaa, J. 1999. Ihmisen elämän tarkoitus ja Jumalan valtakunta. Teoksessa: Hallamaa, J. (toim.) Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Atena kustannus. Helsinki.
- Hallamaa, J. Hanki, K. Vappula, K. 2005. Etiikan arkki. 7. Uud. painos. Edita. Helsinki.
- Hanki, K. Könni, O. Manninen, P. Nyyssönen, S. 2004. Elämän virta. Lukion uskonto 3. Wsoy. Porvoo, Helsinki.
- Harju, A. 2003. Yhteisellä asialla. Kansalaistoiminta ja sen haasteet. Kansanvalistusseura.
- Heikkilä, T. Loikkanen, V. Väkeväinen A-E. 2015. UE 3 Ihmisen elämä ja etiikka. Tabletkoulu. Digikirja.
- Heinimäki, J. & Järveläinen, P. 2003. Theo. Oikein väärin. Lukion uskonto osa 3. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Heininen, S. & Heikkilä, M. 1997. Suomen kirkkohistoria. Edita. Helsinki.
- Heinonen, J. 2007. Kirjallisuushistorian sukupuoli – Suomen kirjallisuushistorioiden rakentuminen sukupuolen näkökulmasta lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoissa. Tampereen yliopisto. Opinnäyte.
- Helander, E. 2003. Naiset uskonnollisissa yhteisöissä. Teoksessa: Helander, E. (toim.) Muutoksen tulkkinä. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 106. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Kirjapaja Oy. Helsinki.
- Helsinki Pride – HeSeta ry 2015. <http://www.heseta.fi/pride/pride2014> (Viitattu 7.5.2015.)
- Helve, H. 2009a. ”Kukaan ei kuitenkaan kuuntele.” Näkökulmia nuorisokasvatukseen ja kansalaisvaikuttamiseen. Teoksessa: Hokkanen, L. (toim.) Vaikuttavaa! Nuoret kansalaisvaikuttamisen kentillä. Mikkelin ammattikorkeakoulu. Tutkimuksia ja raportteja 45.
- Helve, H. 2009b. Nuorten vapaa-aika, luottamus ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa: Liikkanen, M. (toim.) Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat. Gaudeamus University Press. Helsinki.
- Himanen, P. 2001. Hakkerietiikka ja informaatioajan henki. WSOY. Helsinki.
- Hirsjärvi, S. Remes, P. Sajavaara, P. 2005. Tutki ja kirjoita. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Honkala, S. Nissinen, K. 2012. Voiko peukuttamalla muuttaa maailmaa? Sosiaalinen media kansalaisvaikuttamisessa – oppimisen paikka kansalaisjärjestöissä. Tampereen yliopisto. Opinnäyte.
- Hämäläinen, R. 2014. Arvotettu kansalaisuus – tutkimus kansalaisuuden tuottamisesta yhteiskuntaopin oppikirjoissa 1920-luvulta 2000-luvulle. Jyväskylän yliopisto. Opinnäyte.
- Ihmisoikeudet 2014. Suomen YK-liitto. www.yk.fi/node/5 (Viitattu 5.5.2015)

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. Hyväksytty YK:n yleiskokouksessa 10.12.1948.

http://www.ihmisoikeudet.net/uploads/materiaali/YK_Ihmisoikeuksien%20julistus.pdf

(Viitattu 26.4.2015)

Johnson, T. M. 2013. Christianity in its Global Context, 1970–2020. Society, Religion, and Mission. Center for the Study of Global Christianity. South Hamilton.

<http://www.gordonconwell.com/netcommunity/CSGCResources/ChristianityinitsGlobalContext.pdf> (Viitattu 29.4.2015.)

Johnson, T. M. Zurlo, G. Hickman, A. Crossing, P. 2015. Christianity 2015: Religious Diversity and Personal Contact. International Bulletin of Missionary Research 39, no. 1:28-29.

Jokinen, K. & Saaristo, K. 2002. Suomalainen yhteiskunta. WSOY. Helsinki.

Jukarainen, P. & Tuhkunen, A. 2004. Imagosta identiteettiin – raja- ja syrjäseutujen nuorten muuttoliikkeen lähtökohtia. Teoksessa: Paju, P. (toim.) Samaan aikaan toisaalla. Nuoret, alueellisuus ja hyvinvointi. Nuorten elinolot vuosikirja IV.

Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 47. Helsinki.

Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus, 1979.

http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1986/19860068/19860068_2 (Viitattu 10.5.2015)

Kankainen, T. Pessala, H. Siisiäinen, M. Stranius, L. Wass, H. Wilhelmsson, N. 2009. Suomalaiset osallistujina. Katsaus suomalaisen kansalaisvaikuttamisen tilaan ja tutkimukseen.

Oikeusministeriön julkaisuja 2009:5. Helsinki.

Kastarinen, L. 2003. 1990-luvun suomalaisen yhteiskunnan murrostekijöiden käsittely lukion evankelis-luterilaisen uskonnonopetuksen etiikan ja suomalaisen uskonnollisuuden kurssin oppikirjoissa. Helsingin yliopisto. Opinnäyte.

Kettunen, P. 2006. Punaisesta julistuksesta kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan. Teoksessa:

Ahvenisto, I. & Mäki, K. (toim.). Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Gummerus. Vaajakoski.

Kielitoimiston sanakirja 2014. Kotimaisten kielten keskus. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> (Viitattu 15.3.2015.)

Kirkkohallitus 2015. Seurakuntien väkiluvut ja väestömuutokset 2006–2013.

<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp2?open&cid=Content20EBDF> (Viitattu 18.3.2015)

Knuutila, S. 1999. Eurooppa, kirkot ja aatteet. Teoksessa: Hallamaa, J. (toim.) Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Atena kustannus. Helsinki.

Komonen, K. 2009. Nuorten aktiivisen kansalaisuuden edistäminen ja koulun kansalaiskasvatus.

Teoksessa: Hokkanen, L. (toim.) Vaikuttavaa! Nuoret kansalaisvaikuttamisen kentillä.

- Mikkelin ammattikorkeakoulu. Tutkimuksia ja raportteja 45.
- Komulainen, J. 2000. Monien uskontojen Suomi. Teoksessa: Komulainen, J. & Vähäkangas, M. (toim.). Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot. Edita. Helsinki.
- Konttinen 2015. Kolmas sektori. Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali. Jyväskylän yliopisto. <http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/kolmas-sektori> (Viitattu 8.4.2015)
- Konttori, J. 2015. Kansalaistottelemattomuus. Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali. Jyväskylän yliopisto. <http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/kansalaistottelemattomuus> (Viitattu 1.4.2015.)
- Koskenvesa, E. 2003. Diakonia kirkossa ja yhteiskunnassa. Teoksessa: Helander, E. (toim.) Muutoksen tulkkinä. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 106. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Kirjapaja Oy. Helsinki.
- Kotiranta, M. 1999. Elämä laupeudessa – Ortodoksinen näkemys sosiaalietiikasta. Teoksessa: Hallamaa, J. (toim.) Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Atena kustannus. Helsinki.
- Kurki, L. & Nivala, N. 2006. Johdanto. Teoksessa: Kurki, L. & Nivala, E. (toim.) Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere University Press.
- Kuula, K. Nissinen, M. Riekkinen, W. 2003. Johdatus Raamattuun. Kirjapaja. Helsinki.
- Kuula, K. 2004. Hyvä, paha ja synty. Johdatus Raamatun etiikkaan. Kirjapaja. Helsinki.
- Kuusela, P. 2006. Kansalaisuus, modernisaatio ja globaali aika. Teoksessa: Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) Kansalaisuuden ääriärijoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Yliopistopaino Kustannus. Palmenia. Helsinki.
- Kuusela, P. & Saastamoinen, M. 2006. Kansalaisuuden ulottuvuudet. Teoksessa: Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) Kansalaisuuden ääriärijoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Yliopistopaino Kustannus. Palmenia. Helsinki.
- Kynttilätapahtuma – Surunauha ry. <http://www.surunauha.net/tapahtumat/kynttilatapahtuma/> (Viitattu 7.5.2015.)
- Lampela-Kivistö, L. 2003. 1990-luvun talouskriisi ja kirkko. Teoksessa: Helander, E. (toim.) Muutoksen tulkkinä. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 106. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Kirjapaja Oy. Helsinki.
- Lauha, A. 2007. Uskonto ja politiikka Suomessa 1900-luvulla – teesejä uusimman kirkkohistorian tutkimuksen näkökulmasta. Teoksessa: Visala, A. (toim.) Kirkko ja usko tämän päivän Suomessa. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura. Helsinki.

- Lempiäinen, K. 2002. Kansallisuuden tekeminen ja toisto. Teoksessa: Gordon, T. Komulainen, K. Lempiäinen, K. (toim.) Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Vastapaino. Tampere.
- Lindholm, A. 2004. Globalisaatiokriittinen protestiaalto. Teoksessa: Hoikkala, T. (toim.) Kuokkavieraat ja radikaali kansalaistoiminta. Nuorisotutkimusverkosto. <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/sites/default/files/kuokkavieraat.pdf> (Viitattu 2.4.2015.)
- Lukiolaki 629/1998. <http://finlex.fi/fi/laki/alkup/1998/19980629> (Viitattu 25.3.2015.)
- Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003. Nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet. Määräys 33/011/2003. Opetushallitus. Helsinki.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015. Nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet. Määräys 60/011/2015. Opetushallitus. Helsinki.
- Lähdesmäki, T., Hurme, P., Koskimaa, R., Mikkola, L., Himberg, T., Sosiaalinen konstruktionismi. <https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/menetelmapolku/tieteenfilosofiset-suuntaukset/sosiaalinen-konstruktionismi>. (Viitattu 12.11.2014.)
- Marshall, T. H. 1950. Citizenship and social class and other essays. University Press. Cambridge.
- Matikainen, J. 2009. Sosiaalisen ja perinteisen median rajalla. Viestinnän tutkimuskeskus CRC, Helsingin yliopisto. Viestinnän laitoksen tutkimusraportteja 3/2009. http://www.helsinki.fi/crc/Julkaisut/sosiaalisen_ja_perinteisen_median_rajalla_raportti.pdf (Viitattu 18.3.2015.)
- Meidän kaikkien kaupunki – Kehitysvammaisten tapahtumatori. papunet.net/ajankohtaista/uutiset/meidan-kaikkien-kaupunki-kehitysvammaisten-tapahtumatori (Viitattu 7.5.2015.)
- Metsämuuronen, J. 2006. Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Opiskelijalaitos. International methelp ky. Helsinki.
- Micheletti, M. 2003. Political Virtue and Shopping : Individuals, Consumerism, and Collective Action. Palgrave Macmillan. New York.
- Mikkilä-Erdmann, M. Olkinuora, E. Mattila, E. 1999. Muuttuneet käsitykset oppimisesta ja opettamisesta – haaste oppikirjoille. Kasvatus 5/1999, s. 436-449.
- Monikasvoinen kirkko, 2008. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004-2008. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 103. Tampere.
- Mäntymaa, E. 2015. Näin arkkipiispan köyhyysryhmä lobbaa huono-osaisten puolesta. Yle uutiset. http://yle.fi/uutiset/nain_arkkipiispan_koyhyysryhma_lobbaa_huono-osaisten_puolesta/7855931 (Viitattu 17.3.2015.)
- Mäki, T. 2005. Kissa. <http://www.teemumaki.com/essayskissa.html> (Viitattu 7.5.2015.)
- Nieminen, K. 2014. Kansalaisjärjestöt, kansalaistottelemattomuus ja kansalaisaktivismi. Haaste : asiantuntevasti rikoksentorjunnasta ja kriminaalipolitiikasta. - Helsinki : Oikeusministeriö 14

(2014) : 1, s. 22-23.

Niemelä, S. & Wakeham, M. 2007. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman loppuraportti.

Oikeusministeriön toiminta ja hallinto 2007:20. Oikeusministeriö. Helsinki.

Nivala, E. 2006. Kunnan kansalainen yhteiskunnan kasvatuksellisenä ihanteena. Teoksessa: Kurki,

L. & Nivala, E. (toim.) Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere University Press.

Nivala, E. & Ryytänen, S. 2013. Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia.

Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vol. 14, s. 9-41.

Nurmi, S. 2004. Uskonnon matkakirja. Hyvää etsimässä. Kirjapaja. Helsinki.

Nyky-suomen sanakirja 2, 1980. WSOY. Porvoo.

Nyysönen, S. Hanki, K. Könni, O. Lehtonen, U. Manninen, P. 2012. Silta 1-3 lukion uskonto.

Sanoma Pro Oy. Helsinki.

Opetushallitus 2015. Opetushallitus – Opinnot jakautuvat kursseihin.

http://www.oph.fi/koulutus_ja_tutkinnot/lukiokoulutus/opetuksen_sisalto/opinnot_jakautuvat_kursseihin (Viitattu 25.3.2015.)

Paakkunainen, K. & Hoikkala, T. 2007. Sukupolvikamppailun kutsu – Nuorten yksilöllistynyt

politiikkasuhde. Teoksessa: Paakkunainen, K. (toim.) Sukupolvipolitiikka. Nuoret ja eduskuntavaalit 2007. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 72. Helsinki.

Paakkunainen, K. & Myllyniemi, S. 2007. Tihentyvä sukupolvipolitiikka ja aktiivisuuden

kasautuminen. Teoksessa: Paakkunainen, K. (toim.) Sukupolvipolitiikka. Nuoret ja eduskuntavaalit 2007. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 72. Helsinki.

Paarma, J. 2004. Kirkon ääni. Kirkolliskokouksen avauspuhe 3.5.2004.

[http://evl.fi/EVLMateriaalit.nsf/Documents/EDDC77FC315EF728C22570B40040D1ED/\\$File/Kirkolliskokouksen_%20avauspuhe3.5.04.pdf?openElement](http://evl.fi/EVLMateriaalit.nsf/Documents/EDDC77FC315EF728C22570B40040D1ED/$File/Kirkolliskokouksen_%20avauspuhe3.5.04.pdf?openElement) (Viitattu 19.3.2015.)

Paju, P. 2004. Johdanto – Iisalmessa on Lidl. Teoksessa: Paju, P. (toim.) Samaan aikaan toisaalla.

Nuoret, alueellisuus ja hyvinvointi. Nuorten elinolot vuosikirja IV.

Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 47. Helsinki.

Palvelevan puhelimen periaatteet 2015.

<http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/09342ABC1C298922C225748000394BD4?OpenDocument&lang=FI> (Viitattu 29.4.2015.)

Peltola, M. 2007. Konventioita ja vaihtoehtoja – Nuoret muuttuvan yhteiskunnan poliittisina

toimijoina. Teoksessa: Paakkunainen, K. (toim.) Sukupolvipolitiikka. Nuoret ja

- eduskuntavaalit 2007. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 72. Helsinki.
- Peltomaa, H. Laulaja, T. Muola, T. Lehtiö, J. Seitola, T. Mattila, A. Ruotsalainen, H. Arvola, M. 2004. Uskonnon verkot. Käsikirja. 2. uusittu painos. Opintoverkko. Kerava.
- Peltomaa, H. Laulaja, T. Muola, T. Lehtiö, J. Seitola, T. Mattila, A. Ruotsalainen, H. Arvola, M. Mikkola-Vehmanen, E. Saarela, J. 2009. Uskonnon käsikirja. Opintoverkko. Kerava.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Opetushallitus. Helsinki.
- Portti – Oppimateriaalit – Otava 2015. <http://www.otava.fi/oppimateriaalit/lukio/portti/> (Viitattu 17.3.2015.)
- PRH-Yhdistysrekisteri 2014. <http://www.prh.fi/fi/yhdistysrekisteri.html> (Viitattu 12.12.2014.)
- Pynnönen, A. 2013. Diskurssianalyysi. Tapa tutkia, tulkita ja olla kriittinen. Working Paper N:o 379. Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulu.
- Rasimus, A. 2006. Uudet liikkeet. Radikaali kansalaisaktivismi 1990-luvun Suomessa. Akateeminen väitöskirja. Tampere University Press.
- Raunio, A. 1999a. Kohti yhteistä ja korkeinta hyvää – Roomalaiskatolisen kirkon yhteiskunnallisen opetuksen keskeiset periaatteet. Teoksessa: Hallamaa, J. (toim.) Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Atena kustannus. Helsinki.
- Raunio, A. 1999b. Tämän maailman lait ja rakkauden vaatimus – yhteiskuntakäsitykset saksalaisessa ja pohjoismaisessa luterilaisuudessa. Teoksessa: Hallamaa, J. (toim.) Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Atena kustannus. Helsinki.
- Raunio, A. 1999c. Kunnia Jumalalle ja tasa-arvo ihmisten kesken – reformoidun teologian yhteiskuntaeettisiä lähtökohtia. Teoksessa: Hallamaa, J. (toim.) Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Atena kustannus. Helsinki.
- Reilu kauppa 2015. <http://www.reilukauppa.fi/meista/kansainvaelinen-jaerjestelmae/> (Viitattu 9.4.2015)
- Rydenfeldt, H. 2014. Oikean ja väärän teoriat. <http://etiikka.fi/teoria/oikean-ja-vaaran-teoriat/> (Viitattu 24.4.2015.)
- Saaranen-Kauppinen, A. ja Puusniekka, A. 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkójulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>>. (Viitattu 6.11.2014.)
- Saastamoinen, M. & Kuusela, P. 2006a. Kansalaisuuden ulottuvuudet. Teoksessa: Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) Kansalaisuuden ääri viivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Yliopistopaino Kustannus. Palmenia. Helsinki.
- Saastamoinen, M. & Kuusela, P. 2006b. Kohti myöhäismodernin kansalaisuuden haasteita.

- Teoksessa: Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) Kansalaisuuden ääri viivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Yliopistopaino Kustannus. Palmenia. Helsinki.
- Sakaranaho, T. 2007. Kohti moniuskontoista Suomea? Vähemmistönäkökulma uuteen uskonnonvapauslakiin. Teoksessa: Visala, A. (toim.) Kirkko ja usko tämän päivän Suomessa. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura. Helsinki.
- Salomäki, H. 2004. Tosi rakkaus odottaa. Seksuaalieettinen nuortenliike Suomessa. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 39. Yliopistopaino. Helsinki.
- Saukkonen, P. 2013. Kolmas sektori –vanha ja uusi. Paperi esitettäväksi Kansalaisyhteiskunnan tutkimus- ja kehittämispäivillä Mikkelissä 14. –15.2.2013 työryhmässä ”Kuntien ja järjestöjen muuttuvat suhteet”. http://files.kotisivukone.com/kyts.kotisivukone.com/diat/tr7_kuntien-ja-jarjestojen-muuttuvat-suhteet/saukkonen.pdf (Viitattu 8.4.2015.)
- Seppänen, J. & Väliverronen, E. 2012. Mediatyhteiskunta. Vastapaino.
- Seurakuntien väestönmuutokset 2014, 2015. [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/88F3966F93C98AB2C2257995003C9C2C/\\$FILE/seurakuntien_vaestonmuutokset_2014.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/88F3966F93C98AB2C2257995003C9C2C/$FILE/seurakuntien_vaestonmuutokset_2014.pdf) (Viitattu 26.3.2015.)
- Siisiäinen, M. 1992. Yhteiskunnalliset liikkeet ja massayhteiskunnan uhka. Tiedepolitiikka 4, 17-26.
- Silta – Uskonto – Lukio – SanomaPro 2015. <https://sanomapro.fi/silta> (Viitattu 17.3.2015.)
- Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2015a. Kirkon keskushallinto jakautuu usealle eri toimijalle. <http://evl.fi/EVLfi.nsf/0/99995DF3A3587823C22574800029097A?OpenDocument&lang=FI> (Viitattu 18.3.2015)
- Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2015b. Hallintokaavio. <http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/F213F431F6E2CDC5C2257089004FE858?OpenDocument&lang=FI> (Viitattu 18.3.2015.)
- Suoninen, E. 1993. Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa: Jokinen, A. Juhila, K. Suoninen, E. 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino. Tampere.
- Tieteen termipankki 2015. Filosofia: sopimusetiikka. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:sopimusetiikka> (Viitattu 24.4.2015.)
- Tilastokeskus – kunnallisvaalit 2012. http://tilastokeskus.fi/til/kvaa/2012/kvaa_2012_2012-10-29_tie_001_fi.html (Viitattu 18.7.2015.)
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2013. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Tuovinen, L. 2007. Luterilainen seksuaalietiikka ja muuttuva parisuhde. Teoksessa: Visala, A. (toim.) Kirkko ja usko tämän päivän Suomessa. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura. Helsinki.

- Turunen, M. 2010. Venäjän ortodoksinen kirkko. Teoksessa: Turunen, M. (toim.) Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa. Edita Publishing. Helsinki.
- Valtioneuvoston asetus lukiolaissa tarkoitettun koulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 942/2014. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20140942> (Viitattu 17.10.2015.)
- Villanen, S. 2004. Kuokkavierasjuhlat tilallisena konfliktina. Teoksessa: Hoikkala, T. (toim.) Kuokkavieraat ja radikaali kansalaistoiminta. Nuorisotutkimusverkosto. <http://www.nuorisotutkimusseura.fi/sites/default/files/kuokkavieraat.pdf> (Viitattu 2.4.2015.)
- Virta, A. 2006. Kansalaisen osallistumiskanavat yhteiskuntaopin kirjojen kuvaajina. Teoksessa: Rantala, J. & Salmi, J. (toim.) Kansalaisvaikuttamisen edistäminen koulussa ja opettajankoulutuksessa. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 5. Helsinki.
- Vuola, E. 1991. Köyhien jumala. Johdatus vapautuksen teologiaan. Gaudeamus.
- Väisänen, A. 2006. Kuka kelpaa kansalaiseksi? Naiseus, äitiys ja kansalaisuuden sukupuoliset ulottuvuudet. Teoksessa: Saastamoinen, M. & Kuusela, P. (toim.) Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Yliopistopaino Kustannus. Palmenia. Helsinki.
- Yhteiskunnallinen liike — Jyväskylän yliopisto - University of Jyväskylä 2015. Kansalaisyhteiskunnan tutkimusportaali. kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/yhteiskunnallinen-liike (Viitattu 12.8.2014)
- Yeung, A. B. 2003. Kirkko, vapaaehtoistoiminta ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa: Helander, E. (toim.) Muutoksen tulkkina. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Kirjapaja. Helsinki.
- Yhteystiedot – Asunnottomien yö-kansalaisliike 2015. <http://asunnottomienyo.fi/yhteystiedot/> (Viitattu 7.5.2015.)
- YLE. 2012. Grafiikka paljastaa: Miesvaltuutetut ovat yrittäjiä, naisvaltuutetut sairaanhoitajia. http://yle.fi/uutiset/grafiikka_paljastaa_miesvaltuutetut_ovat_yrittajia_naisvaltuutetut_sairanhoitajia/6356820 (Viitattu 19.1.2014.)
- Äänestysaktiivisuus 2015. Oikeusministeriö. <http://tulospalvelu.vaalit.fi/E-2015/fi/aanestys1.html> (Viitattu 19.7.)